

Aaro Harju &
Jorma Turunen

Opintokeskusten historia ja nykypäivä
Oppimista ja osallisuutta yli sata vuotta

Opintokeskusten
historia ja
nykypäivä

Opintokeskusten historia ja nykypäivä

Oppimista ja osallisuutta yli sata vuotta.

Aaro Harju & Jorma Turunen

Toimituskunta:
Anneliina Wevelsiep,
Kukka-Maaria Vuorikoski,
Kirsi Mäki, Paula Yliselä

Kuvatoimitus ja valokuvaus:
Outi Neuvonen

Kielenhuolto ja toimitus:
Taina Ruottinen, Sanataika

Taitto ja graafinen suunnittelu:
Marika Elina Kaarlela, Gekkografia

Kustantaja:
Opintokeskukset ry
www.opintokeskukset.fi

Paino:
Bookea 2024

ISBN
978-952-94-9090-5 (pehmeäkantinen)

Teoksen toteuttamista varten on saatu
Opetus- ja kulttuuriministeriön erityisavustus.

Helsinkiläisiä "sos.dem.-nuoria" koolla
opintokerhon kerhoillassa talvella 1925.
Kuva: Työvään Arkisto

”Opintokeskukset ovat
valtakunnallisia oppilaitoksia,
joiden lakisääteisenä tehtävänä
on järjestää opintoja itse sekä
yhdessä kansalais- ja kulttuuri-
järjestöjen kanssa elinikäisen
oppimisen, hyvinvoinnin ja
aktiivisen kansalaisuuden
sekä demokratian ja kansalais-
yhteiskunnan toiminnan
edistämiseksi.”

Näin määrittelee laki vapaasta sivistystyöstä.

Esipuhe

Anneliina Wevelsiep, Opintokeskukset ry, puheenjohtaja
Kukka-Maaria Vuorikoski, Opintokeskukset ry, asiantuntija

Opintokeskusten historiasta ja toiminnasta ei ole aiemmin kirjoitettu kattavaa, yhteen kokoavaa teosta, vaikka toiminnalla on jo yli satavuotinen historia Suomessa.

Tämän julkaisun tavoitteena on lisätä tietoa opintokeskusten toiminnasta suomalaisen yhteiskunnan eri vaiheissa. Toivomme julkaisun toimivan perusteoksena päättäjille ja vapaan sivistystyön kentän toimijoille sekä lukemistona opinnoissa, joissa käsitellään Suomen kansalaisyhteiskunnan historiaa, järjestötyötä ja aikuiskasvatusta.

Järjestöjen koulutus- ja sivistystoiminnalla on Suomessa pitkä ja merkittävä historia. Tämä julkaisu kuvaa, miten kansansivistystyö ja järjestöissä oppiminen kehittyivät opintokeskustoiminnaksi ja mitä se on tänä päivänä. Kirjassa tarkastellaan järjestöllistä sivistystyötä ja opintokeskusten kehittymistä nivoen niitä Suomen historiaan, jotta lukijan olisi helpompi hahmottaa opintokeskustoiminta myös laajemmin osana suomalaisen hyvinvointi- ja kansalaisyhteiskunnan kehitystä. Opintokeskusten järjestöllisen sivistystyön roolin ymmärtäminen laajemmin osana Suomen historiaa on tärkeää, kun rakennamme tulevaisuuden kansalaisyhteiskuntaa ja demokratiaa. Vireä ja osava kansalaisyhteiskunta on ollut yksi demokraattisen yhteiskuntamme kivijalka. Osavat vapaaehtoiset ovat keskeinen osa suomalaista kriisinkestävyttä ja hyvinvointia, ja yhteisiä asioita hoitavat ihmiset tarvitsevat koulutusta ja osaamista voidakseen toimia luottamustehtävissä.

Opintokeskusten tehtävistä on käyty historian eri vaiheissa koulutuspoliittista keskustelua. Kuten tänäkin päivänä, kansalaisjärjestöjen kanssa toteutettavaa koulutustoimintaa on pitänyt puolustaa ja sen merkitystä avata päättäjille. Tuen saaminen järjestölliselle sivistystyölle ei ole ollut itsestäänselvyys, vaan sen takana on ollut laaja joukko sivistysajattelijoita, opettajia, yhteiskunnallisia vaikuttajia sekä kansanliikkeitä, jotka ovat edistäneet ja kehittäneet toimintaa ja vakuuttaneet päättäjät sen tarpeellisuudesta.

Vuonna 2021 opintokeskusten koulutuksissa ja opintokerhoissa opiskeli yhteensä 512 582 opiskelijaa. Opintokeskusten koulutustarjonnan kautta noin puoli miljoonaa suomalaista osallistuu vuosittain koulutuksiin, jotka tukevat mm. kansalais- ja järjestötoimintaa, sosiaalisen ja yhteisöllisen tuen taitoja, henkilökohtaista kasvua, terveyttä ja liikuntaa, työtä ja toimeentuloa sekä perustaitoja.

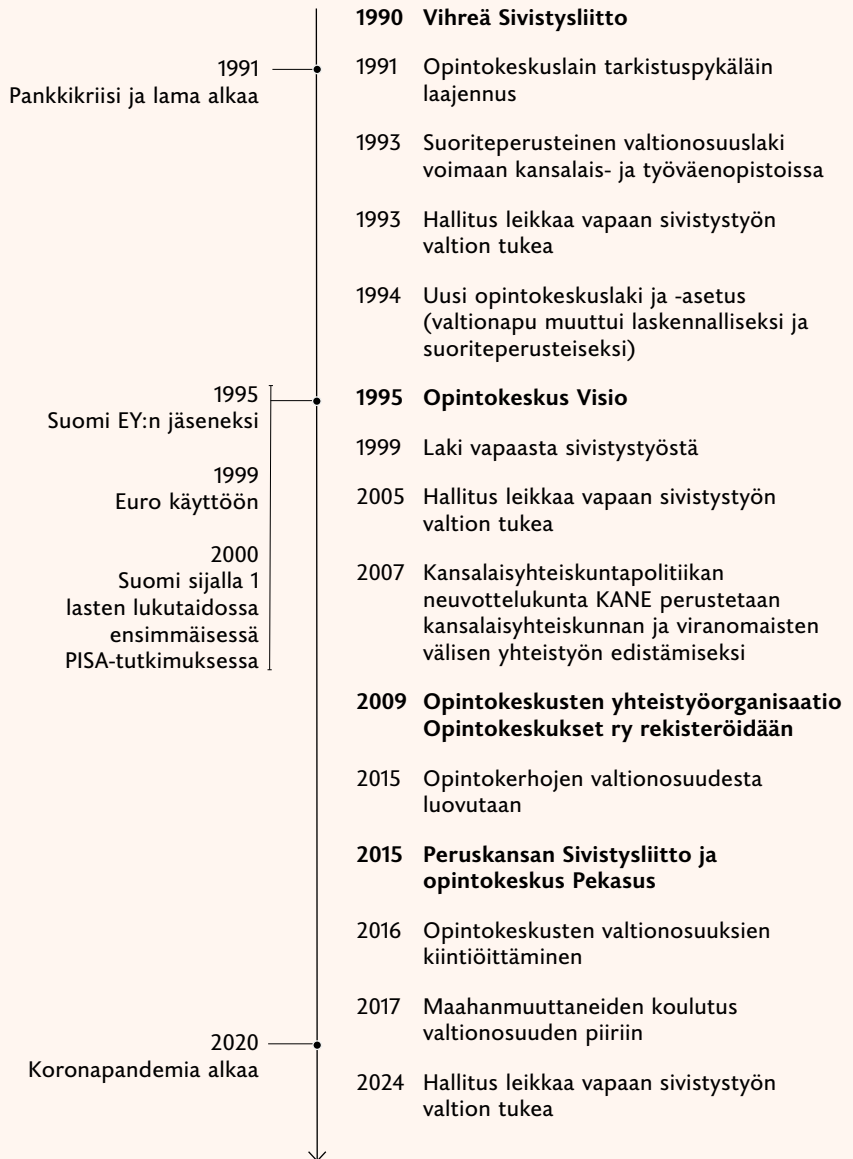
Opintokeskusten koulutustarjonta on vuosien saatossa muotoutunut vastaamaan kunkin aikakauden osaamis- ja sivistystarpeisiin. Koulutustoiminnan punaisena lankana on kuitenkin aina ollut yhteiskunnallisen osallisuuden, hyvinvoinnin ja vaikuttamistaitojen tukeminen. Suomi nousi itsenäisyystaisteluiden ja sotien kautta demokratian, kansalaisyhteiskunnan, tasa-arvon ja hyvinvoinnin mallimaaksi. Tähän on vaikuttanut keskeisellä tavalla se, että suomalaisilla on ollut mahdollisuus oppia ja vaikuttaa omaan elinpiiriinsä kansalaisjärjestöissä.

Aikajana

<p>1943 Lait maksuttomasta kouluruokailusta sekä kunnallisista äitiys- ja lastenneuvoloista</p> <p>1939–1945 Toinen maailmansota</p> <p>1945 Maahankintalaki siirtoväelle</p> <p>1947 Pariisin rauhansopimus</p> <p>1955 Suomen ensimmäinen televisiolähetys 24.5.</p> <p>1968 Peruskoulu-uudistus</p>	<p>1940 Kansansivistysopillinen yhdistys</p> <p>1943 Opintotoimikunnan Keskusliitto (OK) syntyy Valistusjärjestöjen opintotoimikunnasta</p> <p>1946 Ruotsinkielisten työväenjärjestöjen yhteisö Folkets Bildningsförbund (FBF)</p> <p>1946 Valtion kansansivistyslautakunta</p> <p>1952 Maaseudun Sivistysliitto (MSL)</p> <p>1958 Sivistysjärjestöjen pysyvä yhteistyöelin</p> <p>1963 Aulis Alasen tutkimus ”Opintokerhotyön näköaloja” opintokerholain säätämisen tueksi</p> <p>1964 Kansan Sivistystyön Liitto (KSL) ja KSL-opintokeskus</p> <p>1965 Opintokerholaki</p> <p>1968 MSL-opintokeskus</p> <p>1971 Aikuiskasvatuksen tutkimusseura syntyy Kansansivistysopillisesta yhdistyksestä</p> <p>1972 Nuorisoseurajärjestön keskusliiton Suomen Nuorison Liiton (SNL) opintokeskus</p> <p>1976 Opintokeskuslaki</p> <p>1976 Opintotoiminnan keskusliiton OK-opintokeskus (nyk. Opintokeskus Sivis)</p> <p>1976 Vapaan Sivistystoiminnan Liitto (VSL), jolle SNL:n opintokeskus siirtyi (nyk. Opintokeskus Kansalaisfoorumi)</p> <p>1978 Valtioneuvoston päätös aikuiskoulutuksen suunnittelu- ja kehittämisperiaatteista</p> <p>1978 Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto ja opintokeskus TJS</p> <p>1980 Järjestöllisen sivistystyön toimikunta</p> <p>1980 Kansallinen Sivistysliitto</p> <p>1981 Kristillinen Opintokeskus</p> <p>1982 Opintokeskus Kansio</p> <p>1984 Aikuiskoulutusneuvosto (Kansansivistyslautakunnan tilalle)</p> <p>1986 Demokraattinen Sivistysliitto ja opintokeskus DSL</p>
--	---

- Seuraavana vuonna luentolautakuntaa täydennettiin, kun SNL tuli mukaan. Vuonna 1925 joukkoon liittyivät myös SKY ja Työväenopistojen Liitto. Luentolautakunnasta tuli pysyvä elin aina vuoteen 1946 asti, jolloin sen korvasi Kansan sivistyslautakunta.
- Ruotsinkielisen luentotoimiston työtä jatkoi Svenska föreläsnings- och studiecirkelföreningen vuosina 1951–1961 ja vuodesta 1961 alkaen Svenska Studieförbundet (SSF).
- KVS:n, SFV:n ja TSL:n edustajat mukaan. Myös Helsingin yliopisto ja opetusministeriö nimesivät omat edustajansa. Myöhemmin mukaan liittyivät OK ja MSL. Toimikunnan nimi muuttui 1960-luvulla Vapaan sivistystyön toimikunnaksi, ja se tuli 1980-luvulla tunnetuksi suosituilla Studia Generalia -luentosarjoilla, joita järjestettiin vuoteen 2010 asti.

Sisällys

OSA I

Opintotoiminta ja opintokeskukset 1800-luvulta nykypäivään	16
1. Kansallishengen ja kansakunnan rakentaminen	20
1.1. Kehittyvä autonominen Suomi	21
1.2. Opintotoiminnan alkujuuret	23
2. Sortovuosista itsenäisyyteen	42
2.1. Suomi säilyttää autonomiansa	43
2.2. Laajeneva ja organisoituva opintotoiminta	45
3. Kahtiajakautuneesta kansasta itsenäisyyden puolustajaksi	56
3.1. Ristiriitojen sävyttämät vuosikymmenet	57
3.2. Itsenäisyyden alkuajan opintotoiminta	59
4. Kansakunnan jälleenrakentaminen	76
4.1. Kansa näyttää henkisen voimansa	77
4.2. Opintotoiminta kansakunnan jälleenrakennusvaiheessa	78
5. Hyvinvointi-Suomen rakentaminen	88
5.1. Uudistusten vuosikymmenet	89
5.2. Opintotoiminnan kasvun vuodet	90
6. Postmoderni Suomi	112
6.1. Tekniikka kehittyy ja väestö keskittyy	113
6.2. Lainsäädännön uudistaminen 1990-luvulta lähtien	117
7. Hankkeita ja kansainvälisiä verkostoja	128
7.1. Opintokeskusten ja sivistysliittojen hanketoimintaa	129
7.2. Sivistysjärjestöjen ja opintokeskusten kansainväliset verkostot	131
7.3. Kansainväliset hankkeet	139

OSA II

Opintotoiminta tärkeiden yhteiskunnallisten päämäärien edistäjänä 144

1. Opintotoiminta kansalaisyhteiskuntatoimijoiden kouluttajana	148
2. Opintotoiminta aktiivisen kansalaisuuden edistäjänä	168
3. Opintotoiminta osallistumisen, osallisuuden ja yhteisöllisyyden edistäjänä	176
4. Opintotoiminta sosiaalisen pääoman kasvattajana	184
5. Opintotoiminta demokratian edistäjänä	188
6. Sivistysliitot kulttuuritoiminnan tekijöinä	196
7. Opintotoiminta kestävän kehityksen, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäjänä	202

Loppusanat:

Merkittävää ja vaikuttavaa opintotoimintaa 150 vuoden ajan	210
--	-----

Liitteet:

Käytetyt lyhenteet	219
Sivistysjärjestöt ja opintokeskukset	220
Tilastot	223
Viitteet	234
Lähteet ja kirjallisuus	241

Seuraava aukeama:

Jyväskylän Keräperän, Kotaperän ja Puuppolan opintokerholaisia laivaristeilyllä Päijänteellä heinäkuussa 1936. Kuva: Työväen Arkisto

OSA I

Opintotoiminta ja opintokeskukset 1800-luvulta nykypäivään

Helsingin Pelastusliiton ja Siviksen eläinpelastuskurssilaisia keväällä 2024. Kuva: Outi Neuvonen

Vapaa sivistystyö alkoi kansanvalistuksena 1800-luvun loppupuolella, jolloin syntyivät myös ensimmäiset kansansivistysjärjestöt. Nuorisoseura-, työväen-, raittius- ja naisliikkeiden sivistystyö nosti esiin yhteiskunnallisia tarpeita ja esitti selkeitä yhteiskunnallisia vaihtoehtoja. 1920-luvulla valtio alkoi tukea kansan- ja työväenopistoja valtionapulakien turvin, mikä johti järjestöjen opintotoiminnan jäämiseen taustalle.

Toisen maailmansodan jälkeen opintokeskusten lukumäärä ja järjestöpohja vahvistuivat, samalla kun sivistysjärjestötkin vähitellen saivat omat valtionapulakinsa. Etenkin opintokeskuslain voimaantulo lisäsi opintokeskusten määrää ja toi valtionavun piiriin yhä kattavamman osan järjestöllistä sivistystyötä. Opintokeskuksista tuli se osa vapaata sivistystyötä, joka vastasi yhteiskunnallisesta ja järjestöllisestä sivistystyöstä ja toimi valtakunnallisten kansalaisjärjestöjen oppilaitoksina.

Leppilammin Opintokerhon jäseniä Komperon opintokerhopäivillä 18.11.1934.
Kuva: Opintokeskus Sivis

1. Kansallishengen ja kansakunnan rakentaminen

1.1. Kehittyvä autonominen Suomi¹

Suomi oli osa Venäjän keisarikuntaa vuosina 1809–1917. Suomen suuriruhtinaskunnalla oli autonominen eli itsehallinnollinen asema. Keskeiset Ruotsin-vallan aikaiset instituutiot ja käytänteet jatkoivat toimintaansa uudessa valtioyhteydessä. Suomi kehittyi Venäjän hallintovallan alaisuudessa vähitellen sivistyksellisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti, mikä mahdollisti maan itsenäistymisen vuonna 1917.

Keisari Aleksanteri II:n valtakaudella (1855–1881) Suomi kehittyi monella elämänalueella, koska hallintovalta salli Suomen uudistua. 1860- ja 1870-luku olivat monien tärkeiden uudistusten vuosikymmen. Näin siitä huolimatta, että suuret nälkä- ja kuolinvuodet koettelivat Suomea vuosina 1866–1868.

Kansakunnan henkisen ja taloudellisen rakentamisen kannalta tärkeitä uudistuksia tänä aikana olivat mm. oma raha vuonna 1860, rautatieverkon rakentuminen vuodesta 1862 lähtien, säätyvaltiopäivien säännöllinen kokoontuminen vuodesta 1863 lähtien, suomen kielen nostaminen toiseksi viralliseksi kieleksi ruotsin rinnalle vuonna 1863, painovapaus vuonna 1866, asetus kunnallisesta itsehallinnosta maaseudulla vuonna 1865 ja kaupungeissa vuonna 1873 sekä valtiopäiväjärjestys vuonna 1869. Nämä uudistukset olivat edellytyksenä sille, että sivistystyö yleensä ja kansanvalistus saattoivat kehittyä myönteisellä tavalla. Kun kansalla oli halu oppia, yhteiskunnan ulkoiset puitteet alkoivat mahdollistaa sen.

Taloudellinen aktiivisuus lisääntyi 1870-luvulta lähtien ennennäkemättömällä tavalla. Elinkeinovapaus säädettiin vuonna 1879, maataloutta uudistettiin, ja teollisuus lähti kasvuun ennen muuta puunjalostusteollisuuden ansiosta. Rautateitä ja maanteitä rakennettiin. Tilattomat saivat metsätöitä ja tilalliset kantorahoja, mikä vaurastutti suomalaista maaseutua aivan uudella tavalla. Bruttokansantuote kaksinkertaistui vuosina 1860–1913. Tämä loi hyvän pohjan 1880-luvun vahvalle kansalliselle heräämiselle ja kehitykselle, minkä osana kansanvalistus oli. Suomesta rakennettiin tietoisesti omaa kansakuntaa, ja sivistystyö oli keskeinen osa tätä prosessia.

Suomalaisten kansallistunne voimistui 1800-luvun lopulla osana yleiseurooppalaista kansallisuusaatetta. Suomenmieliset fennomaanit organisoivat 1870-luvulla suomalaisuuden ohjelmaa ja edistivät yhteiskunnallista tasa-arvoa. Sivistyneistö ymmärsi kansallisuusaatteen merkityksen kansakunnan rakentamisen kannalta, minkä vuoksi sivistyneistö ajoi kansansivistyksen vahvistamista. Nationalismi ja kansansivistys kytkeytyivät merkittävällä tavalla yhteen. Jos kansalta puuttuu kansallistuntoa, siltä puuttuu sivistyksen ensimmäinen edellytys, korosti kansallinen herättäjä J.V. Snellman. Suomalaisuusliikkeen ohjelmassa kansan yleinen sivistys oli keskeisenä perustana korkeammalle kehitykselle. Kansansivistys nähtiin myös elinehtona demokraattiselle valtiojärjestykselle.²

Voimistuva kansallinen itsetunto näkyi kulttuurissa ja taiteissa. Kansallisen kulttuurin tarve tiedostettiin ja sitä luotiin intomielisesti. Elias Lönnrotin Kalevala (1835, 1849), J.L. Runebergin Vänrikki Stoolin tarinat (1848, 1860) ja Aleksis Kiven Seitsemän veljestä (1870) sekä muun muassa A. Gallen-Kallelan, A. Edelfeltin ja E. Järnefeltin kansallisromanttinen taide vahvistivat kansan käsitystä omasta kulttuuristaan ja erityispiirteistään. Runebergin ja Fredrik Paciuksen Maamme-laulu vuonna 1848 sykähdytti kansan sydämiä, ja Zacharias Topeliuksen Maamme-kirjasta (1875) tuli kansan lukukirja, joka alkoi luoda ajatusta Suomen kansasta kansakuntana. Kun tähän yhdistyi J.V. Snellmanin ajatus ”yksi kansakunta, yksi kieli”, Suomi henkisenä kansakuntana alkoi muodostua.

Sivistys-Suomen ja myös opintotoiminnan rakentumisen kannalta ratkaisevaa oli kansakouluasetuksen antaminen vuonna 1866 ja kansakoulunopettajien koulutus vuodesta 1863 lähtien. Kansakoulujen määrä lisääntyi hitaasti, minkä vuoksi valtiovalta halusi vauhdittaa kehitystä velvoittamalla maalaiskunnat perustamaan kansakouluja vuonna 1898. Silti vuonna 1900 vasta noin puolet maalaislapsista kävi kansakoulua vajaassa 2 000 koulussa. Maaseudun ja kaupunkien koulutoimi oli erotettu toisistaan, koska kaupungeilla oli suuri itsehallinto järjestää opetustoimensa autonomian aikana.

Oppikoulut olivat pitkään lähinnä kaupunkilaisten kouluja. Yliopistoon johtava lyseo muodostettiin vuonna 1871, ja erillisen keskikoulun perustaminen mahdollistettiin 1890-luvulla. Keskikoulusta tuli aikanaan erityisesti maaseutujen oppikoulu. Oppikoululaitoksen läpimurto maaseudulla tapahtui vasta toisen maailmansodan jälkeen.

Lehtien painaminen ja tilaaminen lisääntyivät 1800-luvun jälkipuoliskolla. Samaan aikaan kirjastoja perustettiin innokkaasti. Näillä oli valtava merkitys Suomen kansan lukutaidon ja yleissivistyksen kannalta. Kansankirjastolaki vuodelta 1929 muutti yksityiset kirjastot vähitellen kunnallisiksi.

Yhdistystoimintaa rajoitettiin 1860-luvulle asti poliittisten levottomuuksien pelossa, ja yhdistystoiminta pysyi pienimuotoisena, mutta 1880-luvulta lähtien tavallinen kansa alkoi säätyläisten rinnalla perustaa yhdistyksiä niin, että 1880-luvusta tuli yhdistystoiminnan läpimurron vuosikymmen³. Yhdistysmuotoisen toiminnan pohjalle syntyivät valtakunnalliset liikkeet, kuten raittiusliike, vapaapalokuntaliike, nais(asia)liike, voimistelu- ja urheiluliike, nuorisoseuraliike, työväenliike, kotiseutuliike ja osuustoimintaliike omine keskusseuroineen.

1.2. Opintotoiminnan alkujuuret

Ensimmäiset kansansivistysjärjestöt syntyvät

Vapaa sivistystyö alkoi kansanvalistuksena 1800-luvun loppupuolella. Vapaaseen kansansivistystyöhön siirryttiin 1910–1920-luvulla ja vapaaseen sivistystyöhön 1960-luvulla.

Kansansivistystyö sai voimansa kansallisuusaatteesta ja kansallisesta heräämisestä, yhteiskunnallisen tietoisuuden kasvusta, Venäjän vallan alaisuudessa toimimisesta ja kansan perusopetuksen tason hiljaisesta noususta. Sivistyneistön kansallinen herääminen kansansivistyksen parantamiseen antoi kansansivistystyölle vahvan alun.

Suomen ensimmäiset varsinaiset kansansivistysjärjestöt syntyivät 1870-luvulla, mutta jo sitä ennen muutamilla seuroilla ja yhdistyksillä oli tavoitteita ja työmuotoja, jotka johtivat ne kansansivistystyön pariin. Merkittävänä näistä oli vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS). Seuran päätehtävänä oli kansanrunouden ja muun suomenkielisen aineiston keruu, tutkiminen ja julkaiseminen sekä kansalle tarkoitetun kirjallisuuden kustantaminen. SKS kuului niihin perinteisiin yhdistyksiin, joissa vaikuttivat vain harvat ja valitut, usein kirkon tai yliopiston piiristä tulleet oppineet. 1800-luvun puolivälissä SKS:n työtä hankaloitti ns. sensuuriasetus, joka kielsi muun kuin uskonnollisen ja taloudellisen kirjallisuuden julkaisemisen. Niin ikään vuoden 1849 asetus seurojen ja yhdistysten valvonnasta tuotti vaikeuksia. Vasta Aleksanteri II:n nousu valtaan salli sellaistenkin yhdistysten perustamisen, joiden päätehtävänä oli kansansivistyksen edistäminen.⁴

Suomen vanhin kansansivistysjärjestö Kansanvalistusseura (KVS) perustettiin syksyllä 1874. Ohjelmassaan KVS korosti sitä, että sivistys kuuluu kaikille. Kun mm. Uno Cygnaeus pelkäsi uuden järjestön kilpailevan kansakoululaitoksen kanssa, KVS korosti toiminnan kohdistuvan vain aikuisiin. Seuran tärkeimmäksi toimintamuodoksi ilmoitettiin kansantajuuden tietokirjallisuuden julkaiseminen. Sen ohella KVS:n tarkoituksena oli järjestää luentoja, lukuyhtiöitä, laulu- ja soittojuhlia, kansanjuhlia ja muuta vastaavaa toimintaa.⁵ KVS:stä kehittyi yksi pitkäaikaisimmista vaikuttajista suomalaisessa sivistystyössä. Se oli aikanaan varhaisimpia valtakunnallisia yhdistyksiä Suomessa, ja nykyisistä alan toimijoista se on pitkäikäisin.

Kaksikielisenä järjestönä KVS halusi palvella molempien kieliryhmien sivistystarpeita ja harjoittaa julkaisutoimintaa suomeksi ja ruotsiksi. Sitoutuminen kaksikieliseen seuran ei ollut kuitenkaan mutkatonta: KVS:n perustamisen aikaan Suomessa oli jo alkanut vilkas kielipoliittinen keskustelu ja seuran perustamista valmisteltiin etupäässä suomenmielisten voimin ja heidän keskuudessaan.⁶

Kiihtyneet kieliriidat johtivat siihen, että ruotsinkielisen kansansivistystyön edustajat perustivat kahdeksan vuotta myöhemmin oman järjestönsä, Svenska folkskolans vänner (SFV). Nimestään huolimatta SFV oli KVS:n tapainen järjestö, jonka keskeinen asema ruotsinkielisessä vapaassa sivistystyössä on erinäisten uudelleen järjestelyjen kautta säilynyt vahvana tähän päivään asti.

Järjestöjen ja yhdistysten sivistystyö nosti esiin monia yhteiskunnallisia tarpeita ja esitti selkeitä yhteiskunnallisia vaihtoehtoja, vaikka etenkin yhteiskunnallinen opetus jouduttiin piilottamaan neutraalien otsikoiden alle. Tietojen oppimisen ohella opittiin toimimaan ryhmässä sekä kasvattamaan jär-

jestöille johtajia omista riveistä. Kansanliikkeet ja järjestöt yhdistivät ja palvelivat sekä yksilöllisiä että yhteiskunnallisia päämääriä.⁷ Kaiken kaikkiaan nykyisten opintokeskusten ja sivistysjärjestöjen sekä kansanopistojen ja kansalaisopistojen taustavoimat ja -järjestöt voimistuivat melko samaan tahtiin 1800-luvun loppupuolella.

1880-luku muistutti eniten nykyisen järjestöllisen sivistystyön aikaa, mutta vuosisadan lopulla koettiin välttämättömäksi myös oppilaitosmuotoisen sivistystoiminnan aloittaminen, sekin pitkälti järjestöjen aloitteesta. Ensimmäinen kansanopisto perustettiin vuonna 1889 ja ensimmäinen työväenopisto kymmenen vuotta myöhemmin (ks. s. 38–39).

Nuorisoseuraliike ja raittiusjärjestö kansanvalistustyön keskeisinä käynnistäjinä

Nuorisoseuraliike syntyi vuonna 1881, kun ensimmäinen nuorisoseura perustettiin Kauhavalla. Sen jälkeen seurojen määrä lisääntyi vähitellen Etelä-Pohjanmaalla ja muuallakin maassa niin että nuorisoseuroista tuli autonomian aikana laajimmalle levinnyt kansalaisjärjestö. Seuroja oli vuonna 1912 jo noin 1 300. Kasvava nuorisoseuraliike aloitti liikkeen aatteellisen isän Santeri Alkion ehdotuksesta luentojen järjestämisen osakuntaylioppilaiden toimesta paikallisissa nuorisoseuroissa 1890-luvulla. Nuorisoseurojen luentotoiminta jatkoi aikaisemmin virinnyttä osakuntaylioppilaiden kansanvalistustoimintaa maakunnissa. Kansanvalistusyhdistysten keskuskomitea tuki luentotoimintaa ensimmäisen kerran 2 000 markan apurahalla vuonna 1899.⁸

Yleissivistävää luentotoimintaa täydensivät järjestön kiertävät neuvojat ja puhujat. He pitivät esitelmää ja järjestivät luentokursseja opastaen seuratoimijoita järjestöasioissa ja muissakin teemoissa 1880-luvulta lähtien. Toiminta ulottui syrjäkylille asti, joissa ei juuri muita sivistysrientoja ollut. Tästä kehittyi aikaa myöten seurojen neuvontatyö, joka on jatkunut uusin muodoin nykyaikaan asti. Myös seurojen kuukausikokoukset jäsenille 1890-luvulta aina 1960-luvulle asti olivat valistavia ja opettavaisia tilaisuuksia.⁹

Luentotoiminnan lisäksi nuorisoseurat organisoivat kotikouluja Itä-Suomessa 1890-luvulla ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Kotikoulut oli tarkoitettu lähinnä sellaisille nuorille aikuisille, joilla ei ollut kansakouluopetusta. Opetus oli alkeisopetusta. Opettajina toimivat nuorisoseurojen jäsenet ilman korvausta. Vuonna 1902 kotikouluja oli noin 450 ja niissä oppilaita noin 7 600.¹⁰

Kolmas nuorisoseurojen varhainen valistustyön muoto olivat kansankirjastot, joita seurat ylläpitivät 1890-luvulta lähtien. Kun nuorisoseurojen kirjastoja oli 14 kappaletta vuonna 1893, niitä oli jo 390 vuonna 1905, 690 vuonna 1925 ja vielä 369 vuonna 1938. Toisen maailmansodan jälkeen nuorisoseurojen kirjastot sulautettiin vähitellen kunnankirjastoihin.¹¹

Neljäs varhainen nuorisoseurojen valistustyön muoto olivat lukutuvat. Niitä oli 19 vuonna 1893 ja 120 vuonna 1902. Lukutupaan tilattiin lehtiä kaikkien halukkaiden luettavaksi ja yhdessä keskusteltavaksi. Nummisen¹² mukaan lukutuvat olivat, kuten kotikoulutkin, kotiopinotoiminnan alkumuotoja (ks. s. 37). Lisäksi 1890–1910-luvuilla opintoja harjoitettiin nuorisoseurojen puhujaklubeissa, puhujaseuroissa ja keskusteluosastoissa sekä lukurenkaissa, lukuseuroissa ja vapaamuotoisissa opintoryhmissä. Nämä olivat kaikki esiasteita myöhemmälle opintokerho-opiskelulle.¹³

Nuorisoseurajärjestön kurssitoiminta alkoi luentokursseista ja kehittyi vuoden 1908 jälkeen viikon mittaisiksi nuorisoseurakursseiksi, joilla puhuttiin yleisistä sivistyskysymyksistä ja itsekasvatuksesta sekä opetettiin käytännön seurataitoja. Eräät piirijärjestöt järjestivät jo 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla erityisalojen kurseja, jotka yleistyivät 1920- ja 1930-luvulla. Erityiskursseista (näytelmä, kansantanssi, opintokerhotyö ym.) tuli aikaa myöten vallitseva kurssityön muoto. Kurssien määrä nousi muutamasta kymmenestä yli 200:aan 1930-luvun loppuun mennessä.¹⁴

Raittiusliike oli yksi Suomen kansan varhaisista valistajista omalla agendallaan. Raittiusliike sai Suomessa alkunsa A.A. Granfeltin perustamasta raittiusseurasta, vuonna 1853 perustetusta Raittiuskirjallisuuskomiteasta, joka oli varsinaisen raittiusseuran Kohtuuden Ystävät (per. 1860) edeltäjä. Vaikutteet tulivat ruotsalaisesta raittiusliikkeestä. Perustajana oli muun muassa J.V. Snellman. Raittiuskirjallisuuskomitea julkaisi raittiusaiheisia vihkosia. Ensimmäinen niistä oli Elias Lönnrotin ulkomaalaisen kirjoituksen pohjalta vuonna 1854 kirjoittama *Kolme päivää Saurion kylässä*. Raittiuskirjallisuuskomitea ja Kohtuuden Ystävät julkaisivat vuosina 1853–1873 yhteensä 19 suomenkielistä, kuusi ruotsinkielistä ja kaksi saamenkielistä kirjasta yhteislevikiltään 108 500 kappaletta. Seuraavalla vuosikymmenellä kirjasia painettiin 107 000 kappaletta ja levitettiin pääasiassa maksutta kansan keskuuteen. Raittiusliike perusti paikallisia raittiusyhdistyksiä eri puolille maata. Yhdistykset levittivät em. kirjallisuutta ja järjestivät esitelmätilaisuuksia, joissa kerrottiin alkoholin haittavaikutuksista.¹⁵ Seuran nykyinen nimi on Raittiuden Ystävät.

Työväestön sivistystyön alkuvaiheet

Työväestön sivistystyön ensimmäisinä merkkeinä voi pitää 1850-luvun puolivälin jälkeen suurimmille paikkakunnille ilmaantuneita työväen lauluseuroja ja soittokuntia. Monipuolisemmasta sivistystoiminnasta oli jo kyse, kun Tampereelle perustettiin vuonna 1861 tehtaalaisten ”lukuyhtiö”, jolla oli myös oma lainakirjasto. Tampereella järjestettiin työväelle luentoja jo 1860-luvulla, mutta alkuhaparoinnin jälkeen luentotoiminta vakiintui vasta vuonna 1872. Samoihin aikoihin myös Helsingissä ja Turussa sekä muuallakin alkoi toimia ammattipohjaisia työläisten luku- ja ajanvieteseuroja.¹⁶

Työväenyhdistysten perustaminen 1880-luvulla johti vähitellen työväestön kansansivistystyön käynnistymiseen. Yhdistyksiä syntyi vuodesta 1884 lähtien Helsinkiin, Tampereelle, Turkuun ja muihin suurempiin kaupunkeihin. 1880-luvun lopulla aloittivat toimintansa myös kaksi maaseudulla sijainnutta työväenyhdistystä, toinen Toijalassa ja toinen Forssassa.¹⁷

Työväenyhdistyksiä eivät kuitenkaan perustaneet työläiset, vaan etupäässä tehtailijat, käsityömestarit ja oppineet kansalaiset. Yhdistysten tarkoituksena oli herättää työväestön tiedonjanoa ja kiinnostusta sivistysharrastuksiin. Samalla haluttiin suojella työväkeä ulkomaisten luokkataisteluoppien vaikutuksilta ja paheksuttiin mm. Ensimmäisen Internationaalin perustamisen ja Pariisin kommuunin kaltaisia ilmiöitä.¹⁸

Tero Tuomiston¹⁹ mukaan nousevan työväen järjestötoiminnan ja vapaan kansansivistystyön tavoitteet kohtasivat toisensa wrightiläisyydessä: ”Toisaalla oli oppimattomia työläisiä, ongelmia, orastavia yhteiskunnallisia ristiriitotakin. Toisaalla oli kaiken ratkaisuksi koetut sivistämisen ja valistamisen keinot, yhteiset henkiset pyrinnot.” Tehtailija V.J. von Wrightin Helsinkiin perustaman työväenyhdistyksen säännöissä määriteltiin toimintamuodoiksi mm. ammatti- ja yleissivistykseen kartuttamiseen tähtäävän lukusalin perustaminen sekä hyödyllisten luentojen ja esitelmien järjestäminen. V.J. von Wright painotti sivistystyön tärkeyttä: ”Velvollisuutemme on – – korottaa ja vahvistaa työväen luokkaa, kaikin tavoin edistämällä säännöllisyyttä, säästäväisyyttä, sopua ja hyvää oloa, koulunkäyntiä, sanomalehtien lukemista, esitelmien kuuntelemista ja tietojen etsimistä kirjoista ja keskusteluista.”²⁰

Työväen puutteellinen pohjasivistys esti kuitenkin laajamittaisen toiminnan. Työväestön enemmistöllä ei ollut kansakoulusivistystä, minkä takia heitä oli pulmallista motivoida itseopiskeluun. Vaikka Uno Cygnaeuksen työstämä kansakouluasetus vahvistettiin jo toukokuussa 1866, niin maalaiskunnissa kansakoulujen perustaminen tuli pakolliseksi vasta yli 30 vuotta myöhemmin,

joten kansakouluolot olivat maaseudulla hyvin puutteelliset. Vielä 1900-luvun vaihtuessa maaseudun kouluikäisistä vain 34 prosenttia kävi kansakoulua. Yleinen oppivelvollisuus astui voimaan vasta lokakuussa 1924.²¹

Monien muiden Euroopan maiden tavoin Suomenkin työväenliike poliitisoitui 1890-luvun lopulla. Työväenyhdistyksiä liittyi Turussa vuonna 1899 perustettuun Suomen Työväenpuolueeseen. Samana vuonna perustettiin Suomen ensimmäinen työväenopisto Tampereella. Turun puoluekokous oli innostunut uudesta oppilaitoksesta. Kokouksessa hyväksyttiin työväenopistoista laaja päätöslauselma, jossa niiden perustamista vaadittiin jokaiselle seudulle, jossa on vähintään sata työläistä.²²

Työväenliike nosti kuitenkin poliittiset tavoitteet etusijalle, mikä heikensi oppinnollisen sivistystyön asemaa puolueeseen liittyneissä työväenyhdistyksissä. Samalla lukeneisto väistyi näistä yhdistyksistä syrjään. Puheet uuden puolueen sisällä muuttuivat yhä suorasukaisemmin vain poliittista ja ammatillista työväenliikettä suosivaksi agitaatiotoiminnaksi. Forssaan vuonna 1903 kokoontunut puoluekokous hyväksyi radikaalin sosiaalidemokraattisen ohjelman ja otti uudeksi nimekseen Sosialidemokraattinen puolue Suomessa (SDP).²³

Puolueen agitaatiotoiminta vahvistui, koska samaan aikaan Suomessa rakennettiin ammattiyhdistysliikettä ja kiisteltiin sen järjestäytymis- ja toimintatavoista. Opintotoiminnan syventäminen viivästyi, kun pian seurasivat vuoden 1905 suurlakko, valtiollinen äänioikeus ja vuoden 1907 eduskuntavaalit. SDP:stä tuli Suomen suurin puolue. Työväenliike koki yhteiskunnallisen voimansa ja vaikutusvaltansa kasvavan niin nopeasti, ettei se pystynyt kiinnittämään huomiota valistustyön laatuun ja valistajien pätevyYTEEN. Kaikki voimat keskitettiin agitaatiotoimintaan sekä ammattiyhdistysliikkeen ja puoluekoneiston vahvistamiseen.²⁴

Agitaatiosoa syvällisemmän tiedon merkitys ei kuitenkaan unohtunut. Siitä huolehtivat osaksi N.R. af Ursinin kaltaiset harvat oppineet ja osaksi Taavi Tainion kaltaiset lahjakkaat agitaattorit. He pystyivät käynnistämään laajan ja syvällisen agitaatiokoulutuksen koko maassa.²⁵

Kansansivistystyö jatkui niin puolueeseen liittyneissä kuin sen ulkopuolelle jääneissä työväenyhdistyksissä. Poliittisen ja ammatillisen toiminnan ohella yhdistykset järjestivät iltamia, arpajaisia ja ylipäätään juhlia, joissa tarvittiin runsaasti ohjelmansuorittajia. Kun yhdistysten oli vaikeaa hankkia heitä muualta, heitä oli koulutettava itse. Näin yhdistyksiin syntyi puhujaseuroja, näytelmäryhmiä, lausuntakerhoja, laulukuo-roja, soittokuntia ja myöhemmin jopa omia voimistelun- ja urheiluseuroja.²⁶

Toiminta kiihtyi etenkin vuoden 1905 suurlakon jälkeen, kun käynnistyi malttamaton uusien työväenyhdistysten perustaminen ja työväentalojen rakentaminen. Useat työväenyhdistykset pysyivät vireinä ja pystyivät rahoittamaan talonsa monipuolisella kulttuuri- ja harrastustoiminnallaan. Suomessa oli suurlakkovuonna 1905 lähes 180 työväenyhdistystä, mutta vuonna 1916 niiden määrä oli noussut jo 1 625:een. Samana aikana työväentalojen määrä kasvoi 50:stä 940:een.²⁷

Vuonna 1899 perustetun Suomen ruotsalaisen työväenliiton (Finlands Svenska Arbetarförbund) järjestämä opinnollinen sivistystyö kulki samoja latuja kuin suomenkielinenkin. Yleissivistävät luennot, kirjastotoiminta ja lukuhalu levittäminen olivat keskeisiä. Luento- ja kirjastotoiminta jatkui 1910-luvulla aina kansalaissootaan asti, minkä lisäksi käynnistettiin opintokerhotoimintaa. Ensimmäinen opintokerho perustettiin vuonna 1912. Kerho-opiskelua päätettiin tehostaa perustamalla Opintokerhojen keskusvaliokunta (Studiecirkeln Centralutskott), jonka toiminta kuitenkin keskeytyi kansalais sodan puhjetessa.²⁸

Työväenliikkeessä ymmärrettiin, että sivistystyön vahvistamiseksi tarvittiin keskitettyä toimintaa eli sivistystoimintaan paneutunutta järjestöä. Muun muassa Lappeen sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö oli esittänyt jo Tampereen puoluekokoukselle vuonna 1913, että puoluekokous kehottaisi ”muodostamaan kirjasto- ja valistustoiminnan ohjaus- ja keskusliikkeen, joka tarpeen tullen laajentaisi toimintaansa ja työtapaansa Kansanvalistusseuran laatuiseksi”. Esitys hylättiin puoluekokouksessa 46 äänellä kolme vastaan.²⁹ Uusien aloitteiden ja esitysten tekemistä jatkettiin, mutta uuden järjestön tavoitteista, tehtävistä ja toiminnan laadusta ei päästy yksimielisyyteen. Vasta itsenäisyyden alkuvuosina löydettiin kestävä pohja oman sivistysjärjestön perustamiseksi.

Opintokerholiikkeen alkutaival

Varsinainen opintotoiminta, josta tuli myöhemmin opintokerholiikkeen perusta, sai Suomessa alkunsa raittiustyön piirissä. Varhaisimmassa vaiheessa työtä kutsuttiin tutkintoluvuiksi.³⁰ Kesän 1902 yleisessä raittiuskokouksessa opettaja Vilho Reiman (myöh. Reima) selosti raittiusseura Koiton ”raittiuskinkereiden” toimintaa. Niissä jokainen jäsen luki määrääjassa raittiuskirjansen, jota tutkijat kuulustelivat pienissä ryhmissä.³¹

Uudenkaupungin Raittiusseura Kasvin talo raittiusseuran 30-vuotisjuhlapäivänä vuonna 1913. Liljalaaksonkadun puolella taloa on koristeita ja teksti "30 vuotta alkoholia vastaan". Kuva: Uudenkaupungin museo

TSL:n lehti Työläisopiskelija levisi maanlaajuisesti jäsenjärjestöille ja opintokerholaisille kevästä 1928 alkaen. Kuva: Työväen Arkisto

Työväen Sivistysliiton opintopäivien osallistujat Virojoella vuonna 1928. Kuvassa oikealla Taavi Lindeman ja taaempana Arvi Hautamäki. Kuva: Opintokeskus Sivis

TYÖLÄISOPISKELIJA

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITON ÄÄNENKANNATAJA

Työväen Sivistysliiton kurssien osanottajat Työväen Akatemian pihamaalla elokuussa 1929. Kuva: Työväen Arkisto

OPINTOTOVERI

ITSEKSEENOPISKELIJOIDEN JA OPINTOKERHOJEN LEHTI
NÄYTENUMERO. 1923.

VALISTUSJÄRJESTÖJEN OPINTOTOIMIKUNNAN JULKAISEMA.

TOIMITUS:

OSMI TOLVANEN
päätoimittaja

NELLE CANNELIN
toimitussihteeri

HELLI SUOMINEN
opinto-osaston toimittaja

•OPINTOTOVERIN• TERVEHDYS LUKIJOILLEN.

Maassamme on hyvin paljon eteenpäin pyrkiviä ihmisiä, jotka etsivät keinoja, millä tavalla voisivat tietojansa kartuttaa ja miten parhaiten päästä eteenpäin. Moni on jäänyt vaille koulujen tarjoamaa apua. He tahtoisivat saada sen puutteen korvatuksi. Toiset huomaavat, että se koulusivistys ja ne koulutiedot, jotka ovat heidän osakseen lapsina tai nuorukaisina tulleet, ovat heille riittämättömät. Yhteiskunnallisiin toimiin jouduttuaan he erittäin selvästi tajuavat, että tietojen verestäminen ja kartuttaminen on heille välttämättömän tarpeellista. Toisia taas ajaa kirjojen ääreen ja tietojen etsintään hengen jano, sisäinen pakko. Tavoittelematta mitään ulkonaisia etuja tai tarvitsematta uusia tietoja käytännöllisessä toiminnassa, he hakevat tyydytystä, virkistystä ja arvokasta henkistä nautintoa.

Kaikki tällaiset ihmiset ovat itseksenoiskelijoita. Monella eri tavalla he etsivät kirjoista, sanoma- ja aikakauslehdistä sitä, mitä pitävät itselleen tarpeellisena.

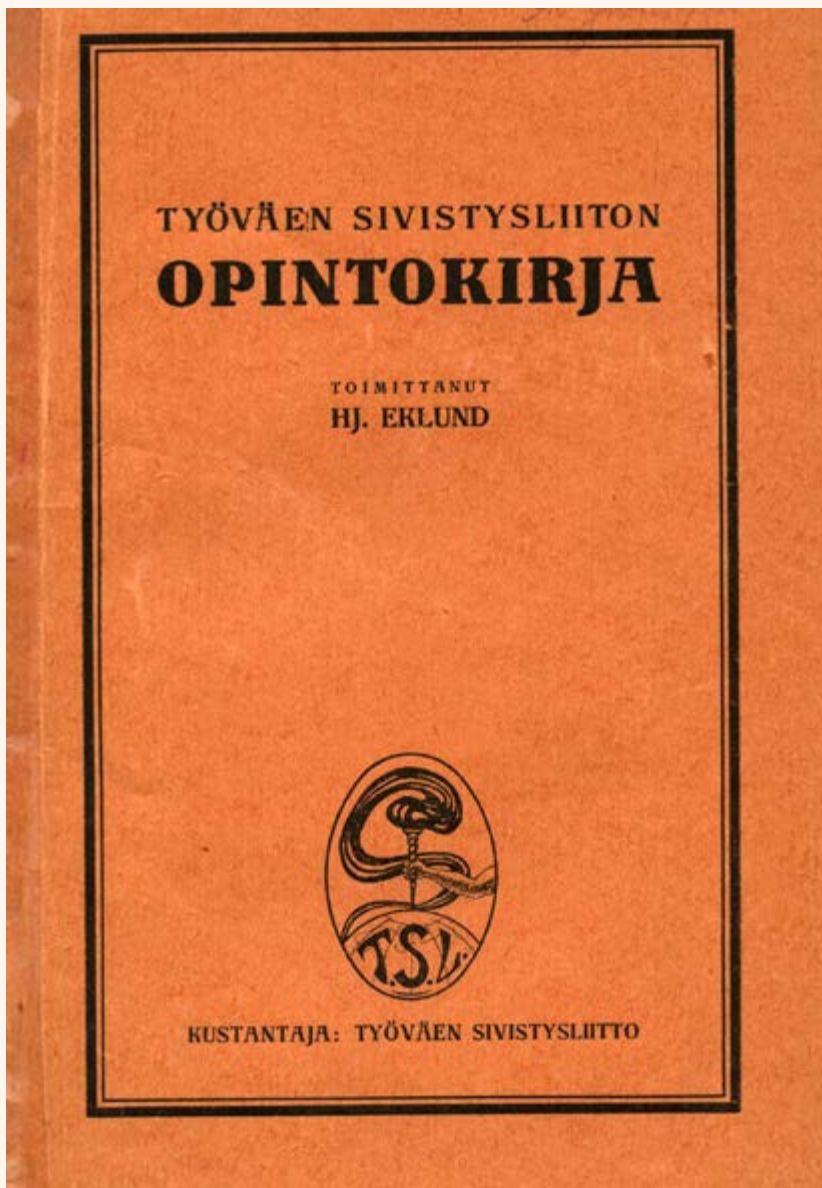
»Opintotoveri» tarjoutuu kaikille itseksenoiskelijoille toveriksi, ystäväksi, neuvojaksi ja auttajaksi. Se

haluaa herättää ja pitää virvillä tiedonhalua ja lukuintoa, niin ettei kukaan hyvässä pyrkimyksessään laimentuisi, kyllästyisi eikä väsyisi. Se tahtoo huomauttaa uusista tärkeistä tiedonaloista, tehdä selkoa niiden merkityksestä ja tarpeellisuudesta sekä siitä, mistä näitä tietoja on saatavissa. Se tulee sisältämään kirjoituksia myös kaunokirjallisuudesta. Sellaisia teoksia, jotka kätevästi todellista elämänviisautta, joissa ihmiselämä ja ihmissyden on kuvattu oikean taitajan ja taiteilijan tavalla, jotka ovat arvokkaita, kasvattavia ja opettavaisia, hyvään kehottavia ja jaloon innostavia, sellaisia koettaa se esitellä lukijoilleen. Pieniä helpotajaisia tutkimuksia, jotka antavat tietoja jonkun kirjallisen tuotteen synnystä tai kehityksestä, jotka selventävät niiden rakennetta ja opettavat syvemmin ja täydellisemmin ymmärtämään niiden ajatuksia tai runollista kauneutta, tahtoo »Opintotoveri» hankkia palstoilleen.

Kirjallijat ovat jokaisen itseksenoiskelijan, ja voisipa melkein sanoa, jokaisen ihmisen opettajia ja kasvattajia. Lähempi tutustuminen heidän elämänsä on mitä mielenkiintoisinta. Kun saadaan tietää heidän sukunsa

Itsekseen opiskelevien ja opintokerhojen lehti Opintotoveri, näyttenumero vuodelta 1923. Kuva: Opintokeskus Sivis

Rajaseudun kansankorkeakoulu yhdistyksen opintokerhoneuvoja kulkuvälineineen 1930-luvulla. Vasemmalta muusikko Toivo Lipsanen, ylioppilas Aili Rinnelä ja maanviljelijä Uno Putkonen. Kuva: Opintokeskus Sivis

Vuonna 1921 valmistunut ensimmäinen opintokirja artikkeleineen.
Kannessa näkyy liiton varhainen tunnus. Kuva: Työväen Arkisto

Helsingin sosiaalidemokraattien nuoriso-osaston tyttöjä koolla kerhoillassa vuonna 1928. Kerholaiset paneutuivat kasvatukseen. Kuva: Työväen Arkisto

Uudessakaupungissa toimineen opintokerhon lausuntakuoro tammikuussa 1938.
Kuva: Augusta Olsson, Kansatieteen kuvakokoelma, Museovirasto

Tohtori Väinö Wallin (myöh. Voionmaa) toi Tukholman pohjoismaisesta raittiuskokouksesta samana vuonna 1902 Suomeen raittiustutkintoluvut, minkä jälkeen Voionmaa ehdotti tutkintojen järjestämistä raittiuskysymyksessä. Voionmaan, Reiman ja Matti Helenius-Seppälän laatima ehdotus hyväksyttiin seuraavana vuonna. Ehdotuksessa viitattiin kahteen kansainväliseen esikuvaan: toisaalta amerikkalaiseen Chautauqua-liikkeeseen, toisaalta Englannin ja Ruotsin raittiussväen opinto- ja tutkintojärjestelmiin. Tutkintoihin osallistumisessa ei korostettu erityisesti ryhmäopiskelun periaatteita, mutta tutkintojärjestelmää on pidetty yhtenä opintokerhotoiminnan peruskivistä.³²

Opintotoiminnan toisen juuren raittiusti liikkeen rinnalla muodosti kansalaisopintoliike, josta pian ryhdyttiin käyttämään kotiopintoliikkeen nimitystä, koska opiskelu perustui kotona työskentelyyn. Kun Voionmaasta tuli vuonna 1907 KVS:n sihteeri, hänen ensimmäisiä toimiaan oli käynnistää kansalaisopinnot. Mallin Voionmaa sai Raittiuden Ystävien tutkintoluvuista, mutta KVS:n tutkinnot laadittiin heti monipuolisiksi – niiden tuli antaa tietoa useilta eri aloilta.³³

Voionmaa tuotti vuosina 1908–1909 kolme *Kansalaisen Opintokirjaa*, joista kahdessa ensimmäisessä neuvottiin itseopintoihin humanistisissa aineissa ja opastettiin luonnontieteiden opiskeluun. Kolmantena osana ilmestyi *Maanviljelijän Opintokirja*. KVS julkaisi myös tutkintolukuja esitteleviä opintokirjoja. Ajatuksena oli kehittää opintoja yhä vaativampaan ja järjestäytyneempään muotoon.³⁴

Opintotyön edistämiseksi muodostettiin Yleisessä kansanvalituskokouksessa vuonna 1909 Valistusjärjestöjen yhteistoimikunta, joka puolestaan asetti vuonna 1910 Kansalaisopintojen johtokunnan. Yhteistoimikunta julkaisi samana vuonna suunnitelman, jossa suositeltiin opintopiirien perustamista, tosin toistaiseksi ilman tutkintoja. Kansalaisopintojen johtokunta teki tarkmokkaasti kansalaisopintoja tunnetuksi. Suomessa oli vuonna 1912 eri järjestöjen opintopiirejä ja lukurenkaita jo puolen tuhatta. Opintoja järjestivät mm. Raittiuden Ystävät, Kristillisen Työväen Nuorison Liitto ja nuorisoseurojen keskusjärjestö Suomen Nuorison Liitto (SNL). Ruotsinkieliset nuorisoseurat olivat käynnistäneet opintopiirejä jo vuodesta 1907 lähtien.³⁵

Kansalaisopintoliikkeen kilpailijaksi nousi vuonna 1913 Kotikasvatusyhdistyksen alulle panema toinen kotiopintoliike. Kotikasvatusyhdistys oli perustettu vuonna 1907 Vilho Reiman ja kansakouluntarkastajan Kaarlo Kerkkosen aloitteesta tukemaan kotien kasvatusyötä. Yhdistyksen jäsenistö oli vanhasuomalaista, kun taas KVS nojasi nuorsuomalaisuuteen. Kotikasvatusyhdistyksen mielestä Kansalaisopintojen johtokunnan linja oli liian pirs-

toutunut, koska laajat kirjaluettelot ja vapaa valinta toivat liian paljon valittavaa. Yhdistys tuki mallia, jonka mukaan yhtenä vuonna kaikkialla luettaisiin samaa ainetta ja samoja kirjoja. Kenenkään ei tarvitsisi vaivata päätään aineen valinnassa ja työtä olisi helppo ohjata.³⁶

Eri malleista kiisteltiin pitkään, mutta vähitellen Kotikasvatusyhdistyksen tutkintoluvut kehittyivät selvästi laajemmiksi kuin Kansalaisopintojen johtokunnan ohjaamat opinnot. Syynä oli mallin yksinkertaisuus: vaatimukset oli asetettu alhaisemmiksi, tutkintojen moniasteisuus poistettu ja tutkintoa varten tuli lukea vain yksi kirja.³⁷

Kotikasvatusyhdistyksen mallin pohjalta kehittyivät suomalaisen kotiopinnot ja myöhemmän opintokerholiikkeen luonteenomaiset piirteet: yhteinen vuosittainen opiskeluaine, peruskirja siihen ja keväisin suoritettavat tutkinnot. Jaakko Nummisen³⁸ mukaan Suomen kansansivistysjärjestöjen piirissä tehtiin niin runsaasti opintotyötä, että vuosien 1908 ja 1920 välistä ajanjaksoa voi kansalaistoiminnassa kutsua kansalaisopinnotai liikkeen tai kotiopinnotai liikkeen ajaksi.

Ensimmäiset kansanopistot aloittavat

Suomen ensimmäiset kansanopistot perustettiin Kangasalle ja Porvooseen vuonna 1889. Kangasalan kansanopiston perusti opettaja Sofia Hagman, ja opisto oli tarkoitettu ensisijaisesti täysi-ikäisten naisten käsityökouluksi. Porvoon lyseon rehtorin Johan Elias Strömborgin perustaman Borgå Folkhögskolanin opetus tapahtui iltapäivä- ja iltakursseilla; opetusohjelma oli suppea ja opetusaiheet vapaaehtoisia. Rehtori Strömborg ei itse markkinoinut uutta opistoa kansanopistona, vaan Borgå-Bladet keksi ensimmäisenä kutsua koulua kansanopistoksi. Molemmat Suomen ensimmäiset kansanopistot poikkesivat opetusohjelmaltaan myöhemmin vakiintuneesta kansanopiston yleistyypistä. Kangasalan opisto ei elänyt pitkään, mutta Borgå Folkhögskolan toimii edelleen.³⁹

1890-luvulla kansanopistoja alkoi ilmestyä ympäri maata. Vuosisadan vaihteessa Suomessa oli jo 15 suomenkielistä ja kuusi ruotsinkielistä kansanopistoa, jotka miltei kaikki olivat ns. grundtvigilaisia opistoja. Ensimmäisen vuosikymmenen saavutukseksi opistojen määrä oli suuri. Grundtvigilaisten kansanopistojen opetus perustui löyhästi tanskalaisen papin N.F.S. Grundtvigin ajatteluun ja pedagogiikkaan. Grundtvigilaisessa pedagogiikassa korostuivat puhe, laulu, internaattipedagogiikka sekä läheinen vuorovaikutus opettajien ja oppilaiden välillä. Myöhemmin näitä opistoja kutsuttiin myös sitoutumattomiksi opistoiksi, millä haluttiin tehdä eroa kristillisiin opistoihin. 1900-luvun alussa kansanopistot olivat saaneet kaikissa pohjoismaissa oman kansallisen leimansa.⁴⁰

Kansanopistosta ja sen merkityksestä keskusteltiin vilkkaasti jo vuoden 1891 valtiopäivillä, mutta kenraalikuvernööri Feodor Heiden torjui esityksen kansanopistojen valtionavusta pitäen opistoa ulkomailta tulleena vieraana, joka ei ollut syntynyt paikallisista tarpeista. Eräät kansanopistot pääsivät kuitenkin nauttimaan valtionavusta kiertoteitse. Ne perustivat yhteyteensä emäntä- ja isäntäkouluja, joita valtio avusti. Kateelliset kollegat saivat tästä käytännöstä syyn kutsua kyseisiä opistoja ”vale-emäntäkouluiksi”. Sivistysmielisten kansalaisten aktiivisuus sekä yksityisten ja kuntien lahjoitukset ja opiskelijamaksut mahdollistivat kansanopistojen perustamisen. Kansanopistojen toimintaa helpotti myös se, että 1900-luvun alussa kansanopistot alkoivat saada pieniä, tosin epäsuunnollisia valtionavustuksia muun muassa rakennusavustuksina.⁴¹

Tie ensimmäisen työväenopiston perustamiseen

Työväenopistojen perustamiseen johtanut toiminta aloitettiin Suomessa 1890-luvun alussa, joskin täysin toiselta pohjalta kuin muissa Pohjoismaissa. Hanketta vei eteenpäin KVS, joka käynnisti Helsingin toiminnan ns. kansanopistokursseina. KVS:n silloinen sihteeri A.A. Granfelt tavoitteli mallia, jonka mukaan helsinkiläisille annettaisiin samanlaista opetusta kuin maalaisnuorille kansanopistoissa. Kansanopistokurssien järjestelyissä voitaisiin käyttää hyväksi ulkomaisten ”työväeninstituuttien” esimerkkiä (vrt. Arbetareinstitut Ruotsissa), mutta niiden hengen ei katsottu sopivan opetustyölle, jonka tuli tapahtua samalla aatepohjalla kuin maaseudun kansanopistoissa. KVS jätti kursseiden toteutuksen Helsingin työväenyhdistykselle sillä ehdolla, että kurssien kansanopistoluonteeseen ei kajottaisi eikä niistä tehtäisi ruotsalaisen mallin mukaista opinahjoa, jolla ei ollut mitään tekemistä kansanopistoidean kanssa.⁴²

Ensimmäiset kansanopistokurssit järjestettiin Helsingissä tammikuussa 1892. Kolme kuukautta kestäneet kurssit herättivät suurta innostusta. Pian kansanopistokursseja kohtasi tutuksi käynyt ongelma: varojen puute. Useilla paikkakunnilla oli rahoitusongelmia, jopa Helsingissä. Lisäksi osallistujien enemmistö väsyi kesken, ja vain harvat ilmestyivät seuraavalle kurssille. Poikkeuksen teki Helsinki, joka vaikean alun jälkeen kokosi kurseille jopa yli tuhat osanottajaa. Osanottajien enemmistö tuli työväenluokasta, mutta mukana oli myös keskiluokkaan kuuluvia.⁴³

Kun vuoden 1891 valtiopäivillä nousi esiin ajatus työväenopistosta, Tampereella ryhdyttiin tarmokkaimmin toimeen. Jo seuraavana vuonna sikäläisessä työväenyhdistyksessä harkittiin vakavasti työväenopiston perustamista. Yhdistys kysyi kaupunginvaltuuston kantaa, mutta kun valtuuston kanta oli

kielteinen, työväenopistoasia työntyi useiksi vuosiksi eteenpäin. Tilapäisratkaisuna tyydyttiin työväenyhdistyksen opintokurssien laajentamiseen kansanopistokursseiksi.⁴⁴

Tampereen työväenopisto sai uutta vauhtia, kun työväenyhdistykset alkoivat politisoitua 1890-luvun lopulla. Silloin nähtiin parhaaksi, että työväen sivistystyö siirretään kumouksellisten oppien ulkopuolelle. Näin pääteltiin erityisesti sivistyneistön keskuudessa. Asia eteni nopeasti, ja lopulta Tampereen Suomalainen Klubi teki valtuustolle esityksen työväenopiston perustamisesta. Valtuusto hyväksyi esityksen huhtikuussa 1898.⁴⁵

Ensimmäisen työväenopiston perustaminen ei sujunut kuitenkaan ongelmitta, kun viranomaiset suhtautuivat uuteen opinahjoon epäluuloisesti. Ensimmäisen hylkäämisen jälkeen senaatti hyväksyi marraskuussa 1898 opiston ja sen ohjesäännön sillä ehdolla, että opisto olisi läänin kuvernöörin valvonnan alainen, tarkastajalla olisi kouluun vapaa pääsy ja että opisto lähettäisi vuosittain toimintakertomuksen viranomaisille. Tampereen työväenopisto aloitti tammikuussa 1899 ja sai heti innostuneen vastaanoton. Opiskelijoita ilmoittautui lähes 500. Alusta alkaen toimintaa häiritsi kuitenkin santarmien urkinta ja ilmiannot, jotka lopulta johtivat koulun rehtorin Severi Nuorman erottamiseen ja maasta karkotukseen.⁴⁶

Tampereen työväenopistoa on pidetty taustaltaan mielenkiintoisena kompromissina, jossa monet kotimaiset ja ulkomaiset esikuvat yhdistyivät työväen sivistystyön periaatteisiin sekä kansallishengen ja isänmaallisuuden vaalimiseen⁴⁷ Tampereen työväenopiston jälkeen opistoja alkoi nousta muuallekin. 1900-luvun alussa uusia opistoja syntyi Viipuriin (1907), Vaasaan (1907), Ouluun (1907), kaksikielinen opisto Turkuun (1908), Kotkaan (1911) ja lopulta kaksikielinen työväenopisto Helsinkiin vuonna 1914. Helsingin työväenopiston näinkin myöhäinen perustaminen johtui erittäin monimutkaisista vaiheista, jotka alkoivat jo 1870-luvun lopulta. Aikalaisten mielestä pitkä matka oli osuva esimerkki siitä, miten hyvätkin hankkeet hautautuivat kunnallisessa päätöksenteossa konservatiivisen kunnallispolitiikan traditioihin.⁴⁸

Opistoja pidettiin yllä aluksi anniskeluyhtiöiden voittovaroilla, joista kaupungit saivat tietyn osuuden. Näistä varoista opistot saivat tavallisesti vuosittaisen määrärahan, joka oli kuitenkin epävarma. Siksi opistojen johtokunnat yrittivät saada määrärahat kaupunkien talousarvioihin varsinaisiksi menoiksi. Tampereen työväenopiston menot saatiinkin kaupungin talousarvioon vuonna 1908, mutta Oulun työväenopiston vasta vuonna 1919. Muiden autonomian aikana perustettujen opistojen käyttövarat saatiin yleensä kaupunkien talousarvioon.⁴⁹

Opintokerholaisten kahvihetki Nääänmaalla.
Kuva: Kansantieteen kuvakokoelma, Museovirasto

2. Sortovuosista itsenäisyyteen

2.1. Suomi säilyttää autonomiansa⁵⁰

Keisari Aleksanteri II:n edistysmielisen hallintokauden (1855–1881) jälkeen Venäjän suhtautuminen Suomeen alkoi muuttua, mikä asetti suomalaiset hankalaan tilanteeseen vuosituhannen vaihteessa. Ensimmäiseksi sortokaudeksi kutsuttu aika keisari Nikolai II:n valtakaudella (1894–1917) ajoittui vuosiin 1898–1905. Suomalaisen perusoikeuksia mm. sananvapauden ja kokoontumisvapauden osalta rajoitettiin ja lehtiä lakkautettiin, mikä esti kokoontumisia, vaikeutti kansalaisjärjestöjen toimintaa ja hidasti tiedon leviämistä. Samalla opinnollinen toiminta vaikeutui.

Venäjän epäonninen sota Japanin kanssa vuosina 1904–1905 johti Venäjällä suurlakkoon ja levottomuuksiin, jotka levisivät Suomeenkin vuonna 1905. Sortotoimet hellittivät, eikä Venäjän valtaapitävien tavoite nujertaa Suomen poliittinen asema, kahlita suomalaisuutta ja venäläistää Suomi onnistunut. Päinvastoin sortotoimet vahvistivat suomalaisten käsitystä omasta kansakunnasta, ja suomalaisuuden ajatus levisi näinä vuosina laajoihin kansankerroksiin. Meinanderin⁵¹ mukaan suomalainen kansalaisyhteiskunta oli ensimmäisen sortokauden aikana keskeisessä roolissa puolustamassa maan autonomiaa. Kansalaisjärjestöjen opintotoiminta oli osa kansakuntaa vahvistanutta kansalaisyhteiskuntaa.

Pitkäkestoisin seuraus suurlakosta oli säätyvaltiopäivien korvautuminen yksikamarisella eduskunnalla sekä yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella vuonna 1906. Suomi sai maailman mitassa erittäin modernin kansanedustuslaitoksen, ja kansalaiset saivat vapaasti ja tasavertaisesti valita edustajansa säättämään lait ja antamaan asetukset. Äänestäjien määrä lisääntyi yhdessä yössä 126 000:sta 1,3 miljoonaan. Samalla kansalaisille taattiin kokoontumisvapaus. Yleiseen äänioikeuteen perustuva kunnallislaki hyväksyttiin vuonna 1917. Näinä kahtena vuosikymmenenä kansanvalta otti pitkän loikan ja kehittyi vapaan yhteiskunnan tärkeäksi peruspilariksi ja edellytykseksi vapaan kansalaisuuden toteutumiseksi.

Suotuisaa poliittista ja hallinnollista ajanjaksoa ei kestänyt pitkään, vaan Nikolai II:n hallinto aloitti uudet sortotoimet Suomea vastaan vuonna 1908. Euroopassa puhkesi lisäksi ensimmäinen maailmansota (1914–1918), mikä vaikutti myös Suomeen. Jälleen kerran kansalaisoikeuksia ja kansalaisjärjestöjen toimintaa rajoitettiin, talous kärsi ja työttömyys riivasi. Toinen sortokausi päättyi vasta Venäjän keisarivallan kumoutumiseen maaliskuun vallankumouksessa vuonna 1917.

Marraskuun 1917 vallankumouksen jälkeen Venäjällä nousivat valtaan bolševikit Vladimir Leninin johdolla. Suomessa koettiin vastaavaan aikaan yleislakko. Olot olivat molemmissa maissa sekasortoiset ja jännitteiset. Kansanryhmien väliset vastakohtaisuudet lisääntyivät, eikä molempien osapuolien aseistautuminen helpottanut tilannetta. Levottomista oloista huolimatta eduskunta hyväksyi Suomen itsenäisyysjulistuksen 6.12.1917. Valtiosääntöoikeudellinen prosessi päättyi tasavaltaisen hallitusmuodon vahvistamiseen vuonna 1919.

Työttömyys, elintarvikepula, köyhyys, lakot ja lisääntynyt väkivalta loivat otollisen maaperän sisäiselle kuohunnalle ja kansan kahtiajakautumiselle. Toinen sortokausi oli pahentanut sisäisiä jännitteitä. Kun uudella valtiolla ei ollut omaa sota- tai poliisivoimaa, valtatyhjiön täyttivät oikeiston ja vasemmiston omat aseelliset joukot, suojeluskunnat ja punakaartit. Jännitteet purkautuivat sadan päivän sisällissotana keväällä 1918. Kansalaissota oli Suomen sisäisen historian onnettomin tapahtuma. Sota päättyi ns. valkoisten voittoon ja kansan kahtiajakautumiseen. Sisällissota vaati yhteensä noin 34 000–38 500 uhria, joista vankileireillä kuoli noin 13 000 punaista tauteihin ja aliravitsemukseen.

Kansan kahtiajakautuminen läpäisi perustavalla tavalla suomalaisen yhteiskunnan niin aatteellisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti kuin taloudellisesti. Kansalaisyhteiskunta repesi kahtia vasemmiston perustaessa omat kansalais- ja opintojärjestönsä. Tämä jako säilyi 2000-luvulle asti, eikä se ole täysin poistunut vielääkään.

Venäjän vallan ajan Suomen historiassa voi katsoa päättyneen sotaan, koska venäläisen sotaväen kysymys oli yksi vaikutin kansalaissodan taustalla. Itsenäistynyt kansakunta lähti uudelle taipaleelle sisäisesti jakautuneena ja henkisesti rikki revittyinä, taloudellisesti köyhänä maana. Tulevassa eheytymisprosessissa tarvittiin kaikkia tahoja ja toimia, myös opinnollista sivistystyötä. Henkisestä taipaleesta tuli vuosikymmenien mittainen.

Itsenäisen Suomen poliittiset olot olivat epävakaat aina 1930-luvun jälkipuoliskolle asti. Tästä huolimatta maata yritettiin kehittää sosiaali- ja talouslainsäädännön keinoin. Maanomistusolot olivat kipeä taloudellinen ja sosiaali-

nen kysymys 1900-luvun alkupuolella. Maaseutuväestön köyhyys ja elinolojen kurjuus herättivät laajenevaa huomiota. Vuonna 1909 tehtiin maanvuokra-asetus ja vuosina 1918, 1919 ja 1922 maaudistuksia⁵², joiden pohjalta 126 000 torppaa, mäkitupaa ja lampuotitilaa lunastettiin itsenäisiksi. Suomeen syntyi laaja pientilallisten ryhmä, jonka toimeentulo oli niukkaa. Henkisesti tilannetta helpotti se, että entiset alustalaiset olivat nyt itsenäisiä tilallisia. Tämä eheytti maaseutuväestöä sosiaalisesti, millä oli pitkällä aikavälillä positiivisia seurausvaikutuksia. Esimerkiksi vahvan yhteisöllisyyden ja sosiaalisen pääoman rakentumisen kannalta nämä valtiolliset toimenpiteet olivat ratkaisevia. Työväestön työolosuhteita parannettiin muun muassa säätämällä vuonna 1917 kahdeksan tunnin työaikalaki, joka vapautti aikaa työn ulkopuolisiin rentoihin, mm. kansalaistoimintaan ja omaehtoiseen opintotoimintaan.

Vuosisadan vaihteessa Suomen kansan historiassa tapahtui monia isoja, jopa dramaattisia asioita. Maa ponnisti sortotoimien alta itsenäiseksi kansakunnaksi, loi modernin valtiollisen järjestelmän, toteutti maanomistusuudistuksen sekä uudisti työelämän pelisääntöjä. Sosiaalisia ja taloudellisia oloja tasattiin, vaikka maa oli taloudellisesti köyhä, koska niiden katsottiin olevan välttämättömiä kansakunnan cheyden ja tulevan menestymisen kannalta. Kansalaisten tietotason koheneminen kansanopetuksen, sanomalehdistön, kirjastojen ja opintotoiminnan ansiosta loi sivistyksellistä perustaa poliittisille, taloudellisille ja sosiaalisille uudistuksille, joita kansakunta kykeni tekemään sortovuosien aikana ja heti sisällissodan jälkeen erilaisista ristiriidoista huolimatta.

Suomen väkiluku oli autonomian ajan alussa miljoona henkeä. Kahden miljoonan raja ylitettiin vuonna 1879 ja kolmen miljoonan vuonna 1912. Kaupunkilaisten osuus oli noin 15 prosenttia vuonna 1910.

2.2. Laajeneva ja organisoituva opintotoiminta

Opistopohjaisen sivistystyön edunvalvontatyö alkoi varhain, kun kansanopistoja yhdistänyt Suomen Kansanopistoyhdistys (SKY) perustettiin vuonna 1907. Työväenopistojen edustajat perustivat 12 vuotta myöhemmin, vuonna 1919, yhteisen järjestönsä Työväenopistojen liiton. Näin kummallakin opistopohjaisen sivistystyön edustajalla oli oma ”etujärjestönsä”, samaan aikaan kun Suomeen perustettiin ensimmäinen sivistysjärjestö, Työväen Sivistysliitto (TSL). Kansanopistoja ja työväenopistoja oli tuolloin yhteensä 54.⁵³

Järjestöjen yhteistyö ei ollut yhtä tiivistä. Monien järjestöjen ohjelmissa oli laajaakin kansansivistystyötä, mutta käytännöt lähtivät omista järjestö-

taustoista. Suurta paloa koko järjestökenttään perustuvan yhteisjärjestön perustamiseen ei vielä ollut, vaan tyydyttiin toimimaan omien liikkeiden ehdoilla ja suojissa. Syynä oli se, että suomalaiset kansansivistysjärjestöt olivat kehittäneet kukin omaa opintotoimintaansa vuoteen 1920 asti varsin itsenäisesti. Itsenäisyyden ajan alussa valtionavun vaatima organisoitumisprosessi johti vähitellen järjestäytyneen opintokerholiikkeen syntyyn.⁵⁴

1900-luvun alussa kansansivistystyölle myönnettiin valtionavustusta raittiustyöhön, kansanopistoihin ja nuorisoseuratyöhön vain vuosina 1906 ja 1907. Seuraavina vuosina avustusta ei suotu poliittisten kiistojen vuoksi. Vuosien 1906 ja 1907 ”anteliaisuutta” selittää Venäjän heikkous hävityn Japanin sodan jälkeen. Väliaikaisesti Venäjä ei päässyt pakoon demokratialta, vaan sen oli myönnettävä valtiolliseen äänioikeuteen ja eduskuntavaalien järjestämiseen vuonna 1907. Vanha meno jatkui kuitenkin seuraavina vuosina, eikä uuden sortokauden aikana sallittu minkäänlaista tukea kansansivistystyölle.⁵⁵

Jos kansansivistystyön ensimmäinen suuri päämäärä oli ollut henkisen kansakokonaisuuden vaaliminen ja kansalliskulttuurin vahvistaminen, tuli sen tehtäväksi seuraavassa vaiheessa kansalaisten ja ryhmien vetäminen mukaan ”valtiolliseen toimintaan”. Itsenäisessä valtiossa kansalaisia oli kannustettava vapaaseen mielipiteen muodostamiseen, ajatustenvaihtoon ja yhteisten asioiden harrastamiseen. Tässä kehityskulussa kansallismielisellä sivistyneistöllä oli kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellisen merkittävä asema.⁵⁶

Pohjoismaisia esikuvia

Vaikka suomalainen kansansivistystyö nojasi vahvasti kansalliseen pohjaansa, sen malleja ja rakenteita haettiin myös ulkomailta, etupäässä Pohjoismaista. Niemelän⁵⁷ mukaan suomalaista vapaata sivistystyötä on mahdoton ymmärtää ilman pohjoismaisen kansansivistysperinteen hyvää tuntemusta. Etenkin kansanopistot ja järjestöllinen sivistystyö ovat noutaneet malleja niin tanskalaisen kuin ruotsalaisenkin sivistystyön teoriasta ja käytännöstä.

Jo ennen Suomen ensimmäisen kansanopiston perustamista suomalaisia kansansivistäjiä matkasi Tanskaan tutustumaan N.F.S. Grundtvigin ajatteluun ja sen pohjalta perustettuihin kansanopistoihin. Grundtvigin laatimia tekstejä saattoi Tanskassa lukea jo 1830-luvulla. Vuonna 1844 perustettu Röddingin kansanopisto oli Tanskan ja samalla koko maailman ensimmäinen kansanopisto. Norjaan ensimmäinen kansanopisto syntyi vuonna 1864 ja Ruotsiin neljä vuotta myöhemmin. Ensimmäiset norjalaiset kansanopistot olivat grundtvigilaisia, mutta Ruotsin ensimmäiset opistot maanviljelysseurojen perus-

tamia. Ruotsin ensimmäistä kansanopistoa kutsuttiinkin talonpoikaisopistoksi (bondehögskola). Ruotsissa ei haettu mallia Tanskasta, eivätkä tanskalaiset opit olleet Ruotsissa juuri tunnettuja. Sitä vastoin Suomeen 1890-luvulla perustetut kansanopistot olivat lähes poikkeuksetta grundtvigilaisia.⁵⁸

Toinen pohjoismaisen kansansivistyksen merkkimies oli ruotsalainen Oscar Olsson, hänkin pappi, jota pidetään opintokerhon isänä. Olssonin ideoina opintokerho levisi myös Suomeen. Tosin opintokerholle on löytynyt muitakin isiä, mutta Ruotsissa Olssonia pidetään edelleen opintokerhon ”oikeana isänä”. Kerho-opiskelun juuria voi jäljittää muualtakin, Euroopan maista ja jopa Pohjois-Amerikasta. Siellä Chautauqua-järven rannalla pidettiin 1800-luvun loppupuolella pyhäkoulunopettajien lomakursseja, joiden menetelmissä nähtiin opintokerhojen piirteitä. Näin opintokerhon idea eteni raittiusliikkeen mukana Pohjoismaihin. Olssonkin osallistui Amerikassa raittiusliikkeen kursseille. Käytännössä kerho-opiskelun malli tuli Suomeen vuonna 1902 kehitetystä kerhomuodosta.⁵⁹

Käsitteenä ja sananakin opintokerho on ollut kiistelty. Oikeastaan se on käännösvirhe sekä englannin study circle- että ruotsin studiecirkel-sanoista. Suomessa studiecirkel käännetään joko opintokeskusten opintokerhoksi tai kansalaisopistojen opintopiiriksi. Olssonin pohtimia vaihtoehtoja olivat myös sivistysryhmä ja kulttuuriklubi. Sanana opintokerho ei ilmeisesti koskaan pystynyt hälventämään kuvaa ”ei niin vakavasti otettavasta opiskelumuodosta”, mikä myös saattoi vaikuttaa kerho-opiskelun arvostukseen etenkin viranomaisten keskuudessa. Valtion luentolautakunnan pöytäkirjoissa puhutaan opintokerhosta ensimmäisen kerran vuonna 1921. Sana opintokerho vakiintui käyttöön 1920-luvun alkuvuosina, vaikka sillä oli edelleen rinnakkaisnimityksiä muunkin vapaan sivistystyön piirissä.⁶⁰

Tukholman työväenopisto (Stockholms Arbetareinstitut) aloitti vuonna 1880 johtajanaan kansansivistäjä ja yhdistysaktivisti Anton Nyström. Työväenopisto yritti pysytellä puolueettomana politiikan ja uskonnon suhteen, mikä ei ollut aina helppoa. Tukholman työväenopisto levisi 1800-luvun lopulla muihinkin ruotsalaisiin kaupunkeihin kuten Göteborgiin, Lundiin, Gävleen ja Uppsalaan. Tukholman työväenopisto herätti myös naapurimaissa kiinnostusta. Ensimmäisen välittömän seuraajan opisto sai Norjasta, kun Osloon perustettiin vuonna 1885 työväen oppilaitos Kristiania Arbeiderakademi. Kesti kuitenkin runsaan vuosikymmenen ennen kuin Tukholman työväenopisto herätti Suomessa julkista huomiota.⁶¹ Tukholman työväenopisto eli pitkään, ja sen luentotoiminta päättyi vasta vuonna 1968, mutta työväenopiston yhdistys tukee edelleen kansansivistyksen tutkimusta stipendivaroin.

Toimeliaat vaikuttajat

Suomalaisen kansansivistyksen nopeaa kehittymistä ja etenemistä edisti joukko alan vaikuttajia, jotka toimivat suvereenisti kaikilla kansansivistystyön alueilla. He tunsivat hyvin toisensa jo pitkältä ajalta ja opiskelivat samaan aikaan. Muutamat heistä olivat jopa sukulaisia keskenään. He olivat ministereitä, professoreita, kansanedustajia, rehtoreita, opettajia, luennoitsijoita, hallitusten ja johtokuntien puheenjohtajia ja jäseniä.

Kaikki toimivat aktiivisesti niissä kansanliikkeissä, jotka olivat rakentamassa suomalaista kansansivistysliikettä. Heidän ansioluettelonsa ovat hengästyttävää luettavaa.

He olivat – usein yhdessä – perustamassa uusia oppilaitoksia, järjestöjä ja yhdistyksiä. He matkustivat ulkomailla ja osasivat hakea malleja ja esikuvia muista maista.

Jos näistä vaikuttajista nostaa esiin kuusi nimeä, seuraavia on vaikeaa sivuuttaa:

Santeri Alkio arvioidusti ajalta 1915–1925. Alkio oli lehtimies, kirjailija, raittiusmies ja poliitikko. Hän on nuorisoseuraliikkeen ja Maalaisliiton perustajahahmoja ja aatteellinen johtaja. Kuva: Valokuvaamo Pietisen kokoelma, Historian kuvakokoelma, Museovirasto

SANTERI ALKIO (1862–1930). Alkio oli lehtimies, kirjailija, raittiusmies ja poliitikko. Hän on nuorisoseuraliikkeen ja Maalaisliiton perustajahahmoja ja aatteellinen johtaja. Alkio perusti vuonna 1890 nuorisoseuraliikkeen äänenkannattajan *Pyrkijän* ja 1906 sanomalehti *Ilkan*, joiden päätoimittajana hän oli yli 20 vuotta. Alkio oli eduskunnan jäsen vuosina 1907–1922 ja sosiaaliministeri vuosina 1919–1920. Alkio pyrki herättämään maaseudun väestön tietoisiksi omasta merkityksestään ja vastuustaan. Hänelle oli ominaista usko edistykseen, ihmisen itsekasvatukseen sekä hyvän ja oikean voittoon. ”Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen” oli Alkion muotoilema nuorisoseuraliikkeen kasvatustavoite. Aatteellisuus ilmeni vahvasti hänen kirjallisessa tuotannossaan. Alkion pääteoksina pidetään hänen kaksoisromaaniaan *Puukkojunkkarit* (1893–1894) ja *Murtavia voimia* (1896).⁶²

ZACHRIS CASTRÉN (1868–1938). Castrén oli yliopisto-, lehti- ja kansansivistysmies. Hän aloitti pitkän uransa yliopiston opettajana ja oli praktisen filosofian dosentti vuosina 1903–1932. Castrén opiskeli Keski-Euroopan yliopistoissa. Opiskelun tuloksena syntyi Castrénin pääteos *Uskonnonfilosofian käsitteestä ja metoodista I–II*. Hän oli Yhteiskunnallisen korkeakoulun ensimmäinen kansansivistysopin opettaja vuosina 1929–1938 ja vararehtori 1935–1938. Castrén toi johdonmukaisesti esille vapaan kansansivistystyön keskeisiä periaatteita kuten puolueettomuutta, tieteenomaisuutta ja opiskelijakeskeisyyttä. Castrénin tärkein ja kansansivistystyön teoreettista perustaa luova työ on valtioneuvostolle tehty mietintö *Valtio ja vapaa kansansivistystyö* (1929). Hän oli SNL:n puheenjohtaja vuosina 1899–1910 ja Helsingin työväenopiston johtaja vuosina 1914–1938. Castrén oli perustamassa Työväenopistojen liittoa ja toimi sen puheenjohtajana vuosina 1919–1938. Hän oli valtion luentolautakunnan jäsen ja puheenjohtaja vuosina 1927–1938 ja toimi TSL:n ja Työväen Akatemian luennoitsijana vuosina 1924–1931.⁶³

NIILLO LIAKKA (1864–1945). Liakka oli raittius- ja kansansivistysmies, kansanopistoliikkeen uranuurtaja ja kanslianeuvos. Hän oli Maalaisliiton edustajana eduskunnassa vuosina 1919–1922 sekä opetusministerinä vuosina 1921–1924 ja sosiaaliministerinä vuonna 1924. Hän tutustui talvikautena 1891–1892 erityisesti Tanskan, mutta myös Ruotsin kansanopistoihin. Liakka teki kansanopistoalalla päätyönsä Ilmajoen kansanopiston johtajana vuosina 1892–1904 ja 1908–1912. Vuosina 1904–1908 hän oli Peräpohjan kansanopistossa, ja hän säilytti yhteytensä kansanopistoihin koko elämänsä ajan. Liakka oli perustamassa nuorisoseuroja jo 1880-luvun alkupuolella. Hän oli SNL:n johtokunnassa vuodesta 1912, puheenjohtajana vuosina 1913–1929 ja liiton valtuuskunnassa vuosina 1928–1942. Liakka julkaisi 1900-luvulla taloushistorialliset tutkimuksensa, erityisesti *Ilmajoen maamiessseuran 100-vuotiskertomus* (1903) ja *Oulun läänin talousseuran 100-vuotiskertomus* (1928). Liakan ehkä tärkein asia oli raittiusaate, jonka ehdoton kannattaja hän oli. Hän toimi mm. Raittiuden Ystävien keskushallituksessa ja sosiaaliministeriön raittiusosaston päällikkönä vuosina 1920–1929. Vuonna 1942 ilmestyi hänen kirjoittamansa *Vapaa ja vapaaehtoinen kansansivistystyö Suomessa*. Se oli ensimmäinen Suomen kansansivistystyötä käsitellyt yleisesitys.⁶⁴

Maisteri Helle Kannila työpöytänsä ääressä Ratakadulla 1941. Kannila oli suomalaisen kirjastotoiminnan uranuurtaja, kansansivistäjä, naisasia-aktivisti ja opettaja. Kuva: K.A. Hyvärinen, Sotamuseo

HELLE KANNILA (1892–1972). Kannila oli suomalaisen kirjastotoiminnan uranuurtaja, kansansivistäjä, naisasia-aktivisti ja opettaja. Hän toimi Valtion kirjastotoimiston johtajana vuosina 1921–1949, minkä jälkeen hän siirtyi Yhteiskunnallisen korkeakoulun kirjasto-opin lehtoriksi vaikuttaen tässä virassa vuoteen 1963 asti. Päätöksensä ohella Helle Kannila oli aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja ja osallistuja. Hän oli Suomen Kirjastoseuran puheenjohtaja vuosina 1949–1961 sekä Suomalaisen Naisliiton keskushallituksen jäsen ja pitkäaikainen varapuheenjohtaja yli 50 vuoden ajan (1920–1972). Kannila osallistui Suomen Kansansivistysopillisen Yhdistyksen perustavaan kokoukseen vuonna 1940 ja kuului yhdistyksen johtokuntaan vuosina 1944–1951. Kannila oli erityisesti perehtynyt Minna Canthin tuotantoon ja toimi Minna Canth -seuran puheenjohtajana vuosina 1949–1960. Lisäksi hän oli aktiivinen kirjoittaja ja erilaisten kansansivistystyötä edistävien lehtien toimittaja.⁶⁵

Väinö Voionmaa vuonna 1939. Voionmaa oli historiantutkija, kansanedustaja, valtiomies, raittiusmies ja työväen sivistysliikkeen johtohenkilö.
Kuva: Valokuvaamo Pietisen kokoelma, Historian kuvakokoelma, Museovirasto

Raittius- ja naisasianainen Alli Trygg-Helenius, arvioidusti ajalta 1910–1919.
Kuva: Salon Strindberg, Historian kuvakokoelma, Museovirasto

VÄINÖ VOIONMAA (1869–1947). Voionmaa oli historiantutkija, kansanedustaja, valtiomies, raittiusmies ja työväen sivistysliikkeen johtohenkilö. Hän toimi ulkoministerinä vuosina 1926–1927 sekä kauppa- ja teollisuusministerinä vuosina 1937–1939. Eduskunnassa hän vaikutti vuodesta 1919 elämänsä loppuun asti. Raittiuden Ystävien puheenjohtajana hän toimi vuosina 1902–1903 ja uudelleen vuosina 1905–1907. Varsinaisen elämäntyönsä Voionmaa teki Helsingin yliopistossa Pohjoismaiden historian ylimääräisenä professorina. Hän oli Suomen rauhanvaltuuskunnan jäsen niin Tartossa vuonna 1920 kuin Moskovassakin vuosina 1940 ja 1944. Eduskuntatyössä häntä kiinnostivat erityisesti raittius- ja kansansivistyskysymykset. Voionmaan aloitteesta perustettiin vuonna 1919 Työväen Sivistysliitto, Suomen ensimmäinen sivistysjärjestö, jonka puheenjohtajana hän oli kuolemaansa asti. Sivistystyön tuli hänen mielestään olla keskeisessä asemassa työväestön sosiaalisen aseman parantamisessa. Voionmaa on vaikuttanut enemmän kuin

kukaan muu työväen sivistystyön yleisiin periaatteisiin Suomessa. Kaikilta tehtäviltään Voionmaa ehti myös kirjoittaa. Hänen tutkimuksiaan olivat mm. *Suomen karjalaisen heimon historia*, *Tampereen kaupungin historia* ja *Sosialismin vuosisata*.⁶⁶

T.I. WUORENRINNE (1894–1984). T.I. Wuorenrinne oli työväenopistoliikkeen ja työväen sivistystyön keskushahmoja. Hän siirtyi Kotkan työväenopiston johtajaksi vuosiksi 1920–1925. Sen jälkeen hän toimi ensin Työväen Akatemian rehtorina vuosina 1925–1938 ja sen jälkeen Helsingin työväenopiston rehtorina vuosina 1938–1961 Zachris Castrénin työn jatkajana. Edelleen Wuorenrinne toimi KVS:n puheenjohtajana vuosina 1955–1974. Vielä pidemmän päivätöön Wuorenrinne teki Kansalais- ja työväenopistojen liiton puheenjohtajana vuodesta 1938 vuoteen 1961 asti. Hän korosti, että ekstensiivisestä kansansivistystyöstä pitää siirtyä intensiiviseen kansansivistystyöhön. Voionmaan tavoin Wuorenrinteen mielestä kaikessa kansansivistystyössä pitää pyrkiä totuudellisuuteen ja tieteellisyyteen tai ainakin ”tieteenomaisuuteen”. Wuorenrinne toimi Valtion kansansivistyslautakunnan puheenjohtajana ja jäsenenä sekä useiden valtion komiteoiden puheenjohtajana ja jäsenenä. Kirjoituksissaan Wuorenrinne käsitteli erityisesti kansansivistyksen asemaa yhteiskunnassa sekä demokratian ja sivistyksen keskinäisiä suhteita. Hänen keskeisimmät kansansivistystyötä käsittelevät kirjoituksensa on koottu teokseen *Taisteleva kansansivistystyö* (1952).⁶⁷

Kansansivistyksen alkukauden vaikuttajista useimmat olivat miehiä, jotka työskentelivät tarmokkaasti valtakunnallisella tasolla. Heidän ohellaan monet naiset vaikuttivat sivistystyön eri alojen vahvistamiseen. **Alli Trygg-Helenius** (1852–1926) oli kansalaisaktivisti, joka toimi lujatahvoisesti raittius- ja naisliikkeessä ja kuului setlementtityön edelläkävijöihin. **Sofia Hagman** (1842–1900) perusti Suomen ensimmäisen kansanopiston (ks. s. 37). **Helli Suominen** (1898–1974) teki mittavan päivätöön Valistusjärjestöjen opintotoimikunnassa ja myöhemmin Opintotoiminnan Keskusliitossa (OK) opintokerhotoiminnan kehittäjänä. Ruotsinkielisen sivistystyön vaikuttajia oli **Evy Björkman** (1876–1970), joka hoiti lähes 50 vuoden ajan monia tehtäviä kansalaisjärjestöissä.⁶⁸

Työväen Sivistysliiton perustaminen

Suomen Sosialidemokraatti -lehti julkaisi tammikuussa 1919 Väinö Voionmaan artikkelin ”*Työväen sivistysriennot*”. Voionmaa kertoi kirjoituksessaan, että suunnitteilla oli erityinen työväen sivistysliitto. Voionmaa tähdensi painokkaasti tekstissään sisällissodan kauheuksien estämistä sivistystyön avulla. Voionmaan mielestä työväestön osallistuminen kunnallispolitiikkaan edellytti ”sellaista voimaa ja kykyä, joka voi lähteä ainoastaan syvemmästä älyn, sydämen ja koko elämän sivistyksestä”.⁶⁹

Vielä saman kuukauden aikana pidettiin valmisteleva kokous, joka hyväksyi tulevalle järjestölle suoraan Ruotsin Arbetarnas bildningsförbundet (ABF) käännetyt säännöt ja työväen järjestöille suunnatun julistuksen sanamuodon. TSL:n perustava kokous kutsuttiin koolle syyskuun 1. päiväksi 1919. Paikalla olivat sosiaalidemokraattisen puolueen, sosiaalidemokraattisen nuorisoliiton ja Kulutusosuuskuntien keskusliiton edustajat. Nuorisoliiton mukanaolo oli johdonmukaista, kun ottaa huomioon sen aktiivisuuden jo 1910-luvun alussa yhteisen sivistysjärjestön aikaansaamiseksi. Voionmaa valittiin liiton ensimmäiseksi puheenjohtajaksi, ja ammattiliitoille päätettiin lähettää kirjelmä, jossa niitä kehoitetaan liittymään uuteen liittoon. Uuden liiton järjestöpohja oli alussa ohut, mutta se kasvoi pian. Vielä perustamisvuonna mukaan liittyivät Finlands Svenska Arbetarförbundet ja seuraavana vuonna Suomen Työväen Urheiluliitto, joitakin ammattiliittoja ja liittojen keskusjärjestö Suomen Ammattijärjestö.⁷⁰

Ruotsin ABF:n ohella TSL:n kansainvälisenä esikuvana oli myös englantilainen, jo vuonna 1905 perustettu Workers' Educational Association (WEA). TSL:stä tuli Pohjoismaiden toinen työväen sivistysliitto, sillä Tanskan AOF perustettiin vuonna 1924 ja Norjan vuonna 1931.

Vaikka TSL:n ensimmäiset aktiivit olivat sosiaalidemokraatteja, liitosta haluttiin alusta alkaen puoluepoliittisesti sitoutumaton järjestö. Tavoitteet olivat puoluepolitiikkaa tai työväen- ja ammattiyhdistysliikkeen perinteisiä tavoitteita laajemmat. Voionmaan elämäkerran kirjoittaneen Maria Lähteenmäen mukaan ”Voionmaa ammattihistorioitsijana tiesi mitä teki: työväenliikkeen oli vallattava tilaa porvarillisen sivistysliikkeen kylkeen, otettava osa sen kulttuurihegemoniasta”.⁷¹

Kansalais sodan päätyttyä TSL:llä oli vaikeuksia tulla hyväksytyksi suomalaisessa yhteiskunnassa. Se näkyi etenkin ongelmina saada toiminnalle valtion ja muidenkin tukea. Tässä tilanteessa opetusministerinä toimineen Niilo Liakan tuki oli uudelle sivistysjärjestölle korvaamaton.⁷²

TSL anoi vuodelle 1920 valtion varoista 25 000 markan suuruista avustusta, mutta eduskunta nosti summan 50 000 markkaan. Nämä varat saatiin vasta kesäkuussa 1920, koska hallitusvastuuseen noussut Rafael Erichin hallitus opetusministerinä Lauri Ingman oli viivyttänyt varojen suorittamista. Erichin hallitus suostui varojen myöntämiseen vasta kun se oli saanut kirjallisen sitoumuksen siitä, että uuden liiton toiminta alistetaan Kouluhallituksen valvonnan alaiseksi ja että liitto jättää virastolle kertomuksen valtionavustuksensa käytöstä. Kouluhallitus käynnistikin TSL:n valvonnan jo vuonna 1920. Mitään huomautettavaa ei kuitenkaan löytynyt.⁷³

TSL:n kirjeopisto perustettiin vuoden 1921 lopulla. Sen kirjoissa ollut opiskelijamäärä pysyi melko vaatimattomana toisen maailmansodan loppuun asti. Erikoisuutena tarjonnassa olivat valmistavat kirjukurssit Työväen Akatemian pääsykokeisiin. Kirjeopiskelu oli vilkkaimmillaan opintokerhojen kulta-aikana 1960- ja 1970-luvuilla. Koko sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen eheytyminen 1970-luvulla johti TSL:n opintotoiminnassa erityisesti kirjeellisesti opiskelevien opintokerhojen määrän mittaavaan kasvuun. TSL:n oma äänenkannattaja Työläisopiskelija alkoi ilmestyä huhtikuussa 1928 ja jatkoi ilmestymistään vuoteen 1966 asti samanmuotoisena ja -kokoisena. Työläisopiskelijan seuraaja Aikamerkki ilmestyi vuodesta 1967 aina 1990-luvun alkuun saakka. Aikamerkki heräsi uudelleen henkiin 2000-luvun alussa, kun se alkoi ilmestyä vuodesta 2014 lähtien verkkolehtenä.⁷⁴

TSL alkoi vuodesta 1926 perustaa ”työväen paikkakunnallisia sivistystyöjärjestöjä”. Niiden tarkoituksena oli ”työskennellä paikkakuntansa ja sen lähiympäristön työväen itseopiskelun ja muun sivistystoiminnan elvyttämiseksi ja järjestämiseksi”. Vuoden 1938 lopussa näitä järjestöjä oli toiminnassa 31:llä eri paikkakunnalla.⁷⁵

1920-luvulle tultaessa vapaan sivistystyön järjestelmä oli näin pääpiirteissään saanut ne muodot, jotka sillä on vielä tänäkin päivänä.

Septu.

TYÖLÄISET OPISKELEMAAN!

KIRJEELLINEN OPISKELU

ON ERITTÄIN EDULLINEN OPISKELUMUOTO
YKSINOPISKELIJOILLE JA KERHOILLE.

TUTUSTUKAA OPISTOMME ESITTELYLEHTISEEN

KIRJEOPISTON ASIAMIEHENÄ TOIMII:

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITON KIRJEOPISTO
SIRKUSKATU 5, HELSINKI

Opiskeluun ja TSL:n toimintaan kannustettiin muun muassa lehtikirjoituksilla ja myös erilaisilla mainosjulisteilla, kuten tässä vuoden 1930 mainoksessa. Kuva: Työväen Arkisto

3.

Kahtiajakautuneesta kansasta itsenäisyyden puolustajaksi

3.1. Ristiriitojen sävyttämät vuosikymmenet⁷⁶

1920-lukua on kutsuttu kansainvälisesti optimismin vuosikymmeneksi. Ensimmäinen maailmasota oli takana, ja talous kehittyi suotuisasti monissa maissa. Ihmiset kokivat vapauden tunteita vaikeiden sotavuosien jälkeen. Suomessa tilanne oli hiukan toisenlainen raskaan kansalaissodan seurauksena. Kansan kahtiajakautuminen heijastui yleiseen ilmapiiriin, vaikka taloudellisesti Suomi vaurastuikin. Aitosuomalainen liike oli voimissaan, ja kieliriidat suomen- ja ruotsinkielisten välillä repivät. Eurooppalainen äärioikeistolaisuus rantautui myös Suomeen 1920-luvun lopulla ja johti muun muassa ns. kommunistilakien säätämiseen eduskunnassa. Vasemmistolaisesti ajattelevien ihmisten paino-, kokoontumis- ja yhdistymisvapautta rajoitettiin vuonna 1930 säädetyillä laeilla. Vasta Mäntsälän epäonnistunut kapina vuonna 1932 lopetti äärioikeistolaisen liikehännän ja palautti kansallisen rauhan väestön keskuuteen.

Turbulenssista huolimatta Suomi säilyi demokratiana muiden Pohjoismaiden tavoin. Tämä oli poikkeuksellista Euroopassa, sillä vuonna 1939 maanosassa oli 17 diktatuuria ja vain 12 demokratiaa. Meinanderin⁷⁷ mukaan Suomi säilyi demokratiana ennen muuta hyvin toimivan kansalaisyhteiskunnan ansiosta. Enemmistö suomalaisista samaistui kansakuntaan ja oikeusvaltion, missä auttoi se, että työväenliikkeen enemmistö pysyi sosiaalidemokraattien käsissä ja että tärkeimmät kansanliikkeet vaalivat demokraattista yhteiskuntajärjestystä. Järjestöllisellä sivistystyöllä ja opintotoiminnalla oli oma osansa sellaisen demokraattisen ajattelutavan synnyttämisessä, joka kantoi kriittisten vuosien ylitse.

Vaikeuksista huolimatta Suomen lainsäädännössä tehtiin 1930-luvulla monia sosiaalisia uudistuksia, mm. kansaneläkelaki 1937, vuosilomalaki 1937 sekä vanhuus- ja työkyvyttömyyseläke 1937. Ne lisäsivät tasa-arvoa, kasvattivat väestön elintasoja ja lievensivät väestöryhmien välisiä jännitteitä ja samalla vahvistivat yhteenkuuluvuuden tunnetta ja kansallista eheyttä. Samaan aikaan kehitettiin terveydenhuoltoa, asuntohuoltoa ja lastensuojelua. Nämä olivat todella merkittäviä uudistuksia Suomen tiellä kohti pohjoismaista hyvinvointivaltiota.

Kansakoulusta luotiin pitkän prosessin tuloksena yleinen pohjakoulu kaikille lapsille 1940-luvulle tultaessa. Oppivelvollisuuslaki säädettiin vuonna 1921 antamaan 7–12-vuotiaille lapsille perhetaustasta ja asuinalueesta riippumaton oikeus opetukseen. Maan eri osat tulivat koulutuksellisesti entistä yhdenvertaisemmiksi, koska kuntien oli rakennettava kouluverkko tarpeellisen tiheäksi. Vuoteen 1937 mennessä Suomessa oli lähes kattava kouluverkko ja vain viisi prosenttia kouluikäisistä ei käynyt kansakoulua lähinnä pitkien etäisyyksien vuoksi.⁷⁸

1930-luku päättyi onnettomasti toisilleen vihamielisten maiden ajautuessa sotaan vuonna 1939. Alkoi tuhoisuudessaan ennennäkemätön toinen maailmansota, joka päättyi vasta atomipommien räjäytykseen vuonna 1945. Suomi joutui mukaan sotaan toisin kuin ensimmäiseen maailmansotaan, kun Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen syksyllä 1939. Alkoi runsaat kolme kuukautta kestänyt talvisota. Lyhyen rauhankauden jälkeen ns. jatkosota alkoi vuonna 1941 ja päättyi vasta vuonna 1944. Sota saksalaisia vastaan jatkui vielä niin sanottuna Lapin sotana keväällä 1945. Suomi joutui taipumaan kahteen rauhansopimukseen Neuvostoliiton kanssa, joiden ehdot olivat Suomelle raskaat. Suomi menetti noin kymmenesosan pinta-alastaan Karjalassa ja itärajalla ja joutui maksamaan suuret sotakorvaukset. Raskaista tappioista huolimatta Suomi säilyi itsenäisenä ja oli ainoa Neuvostoliiton rajanaapuri, jonka maa-alaa ei miehitetty sodan aikana. Naiset, vanhukset ja nuoret pyörittivät Suomen taloutta, hoitivat maatilat ja pitivät kotirintaman pystyssä, millä oli sodan lopputuloksen kannalta tärkeä merkitys.

Ihmeellistä oli se, että sota-ajasta huolimatta Suomessa kyettiin eräisiin sosiaalisiin uudistuksiin. Vuonna 1943 säädettiin lait maksuttomasta koululuruokailusta sekä kunnallisista äitiys- ja lastenneuvoloista, mitkä ovat edelleenkin harvinaisia etuuksia maailmalla. Kansalais- ja opintotoiminta olivat luonnollisista syistä alamaissa ja elivät hiljaiseloa.

3.2. Itsenäisyyden alkuaajan opintotoiminta

Opintotoiminta saa ensimmäiset valtionavustuksensa

Varhaisella kansansivistystyöllä oli alusta alkaen eduskunnassa ystäviä. Eduskunta oli myöntänyt jo ennen itsenäistymistä määrärahoja luentotoimintaan. Toisaalta venäläiset viranomaiset suhtautuivat kielteisesti kansansivistystyön tukemiseen ja jopa rajoittivat ja vaikeuttivat useiden työmuotojen toimintaa.

Suomen itsenäistyminen muutti ratkaisevasti valtion kansansivistyspolitiikan edellytyksiä, ja uudistukset alkoivat heti itsenäistymisen jälkeen. Kansalaissodan kokemusten jälkeen kaikissa kansalaispiireissä ymmärrettiin sivistystoiminnan merkitys. Ensimmäisiä kansansivistyspoliittisia toimenpiteitä oli valtion säännöllisen taloudellisen tuen järjestäminen sivistystyölle.⁷⁹

Kansanedustajat Erik Hildén ja Otto Andersson ehdottivat vuoden 1919 valtiopäivillä, että eduskunta myöntäisi seuraavalle vuodelle 150 000 markan suuruisen määrärahan ”kansanvalistuksen alalla toimivain järjestöjen välityksellä käytettäväksi kansantajuisten tieteellisten luentojen kustantamiseen”. Hyvin todennäköisesti asiaa oli valmisteltu etukäteen kansansivistystyön vaikuttajien kanssa. Määrärahaehdotus hyväksyttiin, ja sen jakaminen annettiin järjestöjen vuonna 1919 perustaman Valtion luentolautakunnan hoidettavaksi. Lautakunnan muodostivat KVS:n, TSL:n, SFV:n sekä Finlands Svenska Arbetarförbundin edustajat.⁸⁰ Seuraavana vuonna luentolautakuntaa täydennettiin, kun SNL tuli mukaan. Vuonna 1925 joukkoon liittyivät myös SKY ja Työväenopistojen Liitto. Luentolautakunnasta tuli pysyvä elin aina vuoteen 1946 asti, jolloin sen korvasi Kansan sivistyslautakunta.⁸¹

Kansanedustajat Hildén ja Andersson uusivat vuonna 1920 ehdotuksensa luentomäärärahasta, mutta he ehdottivat lisäksi 100 000 markan määrärahaa ”opintopiiritoimintaa” varten. Hildén ja Andersson vetosivat opintopiiritöiminnan kotimaan Ruotsin hyviin kokemuksiin ja katsoivat opintopiirien parhaiten soveltuvan ”niihin olosuhteisiin, joissa työn raskauttavat joukot elävät”. Molemmat esitykset hyväksyttiin.⁸²

Opintopiirimäärärahaa pidetään yhtenä tärkeimmistä aloitteista, joita maailmansotien välisenä aikana tehtiin kerho-opiskelun käynnistämiseksi ja vakiinnuttamiseksi, koska tämä määräraha jäi pysyvästi valtion tulo- ja menoarvioon. Monet aikaisemmat kerhomuotoisen opintotoiminnan rahoitus-suunnitelmat olivat rauenneet tai jääneet puolitiehen. Vaikka kyse ei ollut suurista määrärahoista, niin luentotoimistojen toiminta ja avustusten jakopuusteet vakiintuivat syyskuusta 1921 alkaen. Luentotoimisto jakautui aluksi

kahtia suomalaisen ja ruotsalaiseen osastoon, mutta vuonna 1922 TSL irtautui suomenkielisestä ja muodosti oman luentotoimistonsa.⁸³ Nämä luentotoimistot hoitivat opintokerho- ja luentotoimintaan myönnettyjen varojen jakamisen vuoteen 1943 asti.

Toistakymmentä vuotta valtionapujen jako toteutui melko sopuisasti niin, että suomenkielisen luentotoimiston osuus oli 54 prosenttia, TSL:n 30 prosenttia ja ruotsinkielisen luentotoimiston 16 prosenttia. Vuodeksi kerrallaan myönnetyt budjettimäärärahat osoittautuivat kuitenkin epävarmoiksi ja vaihteleviksi, ja etenkin 1930-luvun pulakausina ne joutuivat ensimmäisinä leikkausten kohteiksi. 1930-luvulla suomenkielisen luentotoimiston osuus nousi 65 prosenttiin ja TSL:n laski 21 prosenttiin.⁸⁴

Valistusjärjestöjen opintotoimikunta aloittaa työnsä

KVS, Raittiuden ystävät ja SNL jatkoivat yhteistyötään kansalais- ja koti-opintojen järjestämisessä. Yhteistoiminta tiivistyi vuonna 1922, kun päädyttiin perustamaan Valistusjärjestöjen opintotoimikunta yhteiseksi elimeksi. Se nähtiin tarpeelliseksi, koska kaikilla opintokerhotoimintaa harjoittavilla järjestöillä ei ollut edustusta Suomalaisen luentotoimiston johtokunnassa. Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan jäseniksi liittyivät heti mm. KVS, SNL, Kotikasvatusyhdistys ja Raittiuden Ystävät.⁸⁵ Valistusjärjestöjen opintotoimikunta toimi vuoteen 1943 asti, jolloin siitä tuli Opintotoiminnan Keskusliitto (OK).

Valistusjärjestöjen opintotoimikunnasta ei tullut rekisteröityä yhdistystä. Se ei myöskään halunnut rajoittaa jäsenjärjestöjen toimintavapautta. Opintotoimikunta vastasi työn aatteellisesta johdosta, ja käytännössä toiminta tapahtui sen nimissä. Järjestelyjen monimutkaisuudesta huolimatta tämä opintokerholiikkeen pääorganisaatio pääsi nopeasti toimintaan ja loi kerho-opiskelulle käyttökelpoiset toimintamallit. Organisaation suurin heikkous oli, että opintokerhotyön asiantuntemusta edustanut Valistusjärjestöjen opintotoimikunta ei itse päässyt vaikuttamaan määrärahojen jakoon; toimikunnalla ei ollut statusta, vaikka sillä oli tärkeä tehtävä.⁸⁶

Myös ruotsinkielisen sivistystyön parissa kaivattiin toimintojen keskittämistä. Kun alun kunnianhimoiset suunnitelmat epäonnistuiivat, SFV perusti vuonna 1919 luentotoimiston. Seuraavana vuonna toimistosta tuli Svenska föreläsningsbyrå ja sen käyttöön tuli koko ruotsinkieliselle luentotoiminnalle myönnetty määräraha sekä vuodesta 1921 eteenpäin vastaava opintokerhomääräraha. Ruotsinkielisen luentotoimiston työtä jatkoi Svenska före-

läsnings- och studiecirkelföreningen vuosina 1951–1961 ja vuodesta 1961 alkaen Svenska studieförbundet (SSF).⁸⁷

Opintokerhotyön perusorganisaatio saatiin näin valmiiksi vuoteen 1923 mennessä. Ulkopuolisesta kokonaisuus saattoi näyttää sekavalta. Sekä keskusorganisaation että opintokerhotyön ja valtion suhteiden määrittelyssä olikin puutteita ja hataruutta. Kouluhallituksen tarkastaja Rufus Saikku yritti laatia ehdotuksen luento- ja opintokerhotoiminnan järjestämistä koskevasta asetuksesta, joka ei kuitenkaan toteutunut.⁸⁸

Valtion määräraha opintokerhotyöhön oli käytettävä kiertävien neuvojien palkkaamiseen ja matkakuluihin, opintokerhokurssien toteuttamiseen sekä kirja-avustuksiin opintokerhoille. Luentoapuraha taas piti käyttää luentomatkoihin tyydyttämään maaseudun ja pienempien kaupunkien sivistystarpeita. Opintokerhotyö oli näin valtion harkinnanvaraisten määrärahojen varassa. Kansansivistysväki toivoi työlle kiinteämpää rahoitusta, jota esitti myös Helsingin työväenopiston johtaja Zachris Castrén mietinnössään *Valtio ja vapaa kansansivistystyö* vuonna 1929. Hän kiinnitti huomiota erityisesti ryhmäopiskelun sekä opintokerho- ja luentotoiminnan vahvistamiseen, kun muut kansansivistystyön alat olivat jo saaneet lainsäädäntönsä. Castrén ehdotti myös Suomalaisen luentotoimiston ja Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan yhdistämistä mutta ilman tulosta.⁸⁹

Castrénin mietintö ei johtanut lainsäädäntötoimiin eikä huomattaviin määrärahakorotuksiin. Opintokerhotoiminta kuitenkin kasvoi ja kehittyi tulevina vuosikymmeninä vuosittain myönnettävän määrärahan turvin. Myönnettävät varat kohosivat vuoteen 1931 mennessä 400 000 markkaan, mutta laskivat lamavuosina 300 000 markkaan; 1930-luvun viimeisinä vuosina ne kasvoivat yli 600 000 markan.⁹⁰

Opintokerho työmuotona

Määritelmän mukaan opintokerho oli järjestelmällistä itseopiskelua harrastava 5–25 aikuisen muodostama, säännöllisesti kokoontuva toveripiiri, jonka tarkoituksena oli jäsentensä tietojen ja sivistyksen kartuttaminen yhteisen opiskelun avulla. Käytännössä opintokerhon työ oli varsin vapaamuotoista. Etenkään alkuvuosina toiminnalla ei ollut täsmällistä kaavaa, vaan kerho sai sopeuttaa työnsä paikkakunnan olojen ja tarpeiden mukaan.⁹¹

Pälkjärven Ilmakan kylän opintokerho huvimatalla Kolilla vuonna 1939.
Kuva: Seppänen I., Kansatieteen kuvakokoelma, Museovirasto

Joensuun opintokerhopäivien näyttelyosastoa 1932. Kuva: Opintokeskus Sivis

Kaiken tiedon

AIKO
Tietojankiria
OTAVA

Suomen
Kansalliskirjallisuus
VAIKKOAA
SUOMEN KIRJALLISUUDEN
HUOMATTAVIMPA TULOTIEDÄ
~ 15 osaa ~
OTAVA

Ei se, joka koettaa
kaikki tietää ole
sivistynyt, vaan
se on sivistynyt, joka
tietää mistä hän no-
peasti saa kulloinkin
tarvitsemansa tiedot

Suomalainen saa
kaikki tiedot Otavan
suurista tietokirjoista

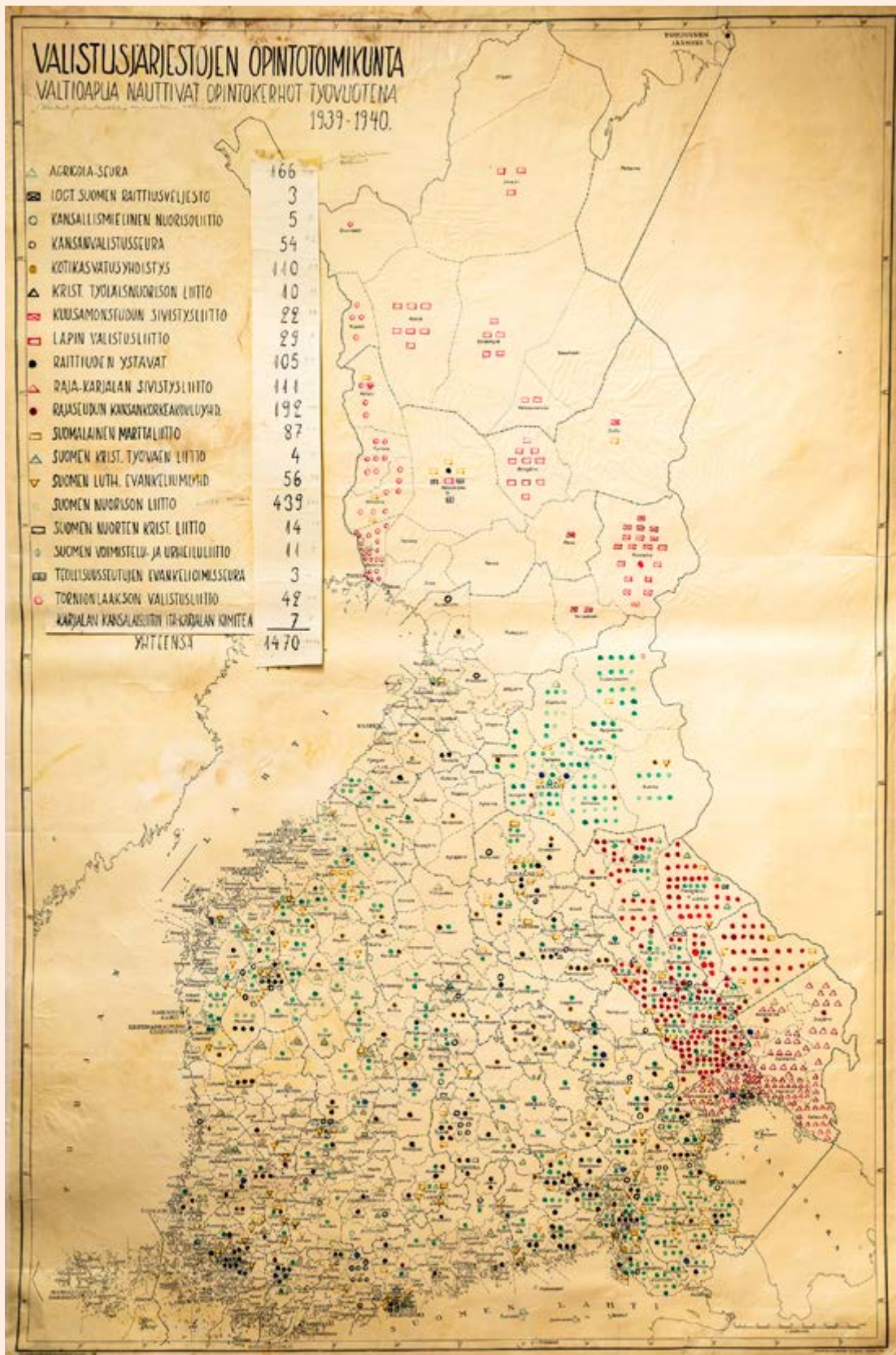
ELÄINTEN
MAAILMA
UUSI SOSAINEN ELÄIN-
KUVASTO JA LUKEMISTO
OTAVA

Tietojankiria

VALISTUSJÄRJESTÖJEN OPINTOTOIMIKUNTA

VALTIOAPUJA NAUTTIIVAT OPINTOKERHOT TYÖVUOTENA 1939-1940.

△	AGROKOLA-SEURA	166
⊠	LOUTSUEN RAITTIUSSEURASTO	3
○	KANSALLISMIELINEN NUORISOLIITTO	5
○	KANSANVALISTUSSEURA	54
●	KOTIKASVATUSYHDISTYS	110
△	KRIST. TYÖLÄISNUORISON LIITTO	10
⊠	KUUSAMONSTUON SIVISTYSLIITTO	22
⊠	LAPIN VALISTUSLIITTO	29
●	RAITTIUUDEN YSTÄVÄT	105
△	RAJA-KARJALAN SIVISTYSLIITTO	111
●	RAJASEUDUN KANSANKORKEAKOULUYHD.	192
△	SUOMALAINEN MARTTALIITTO	87
⊠	SUOMEN KRIST. TYÖVÄEN LIITTO	4
▽	SUOMEN LUTH. EVANKELIUMMIHD.	56
▽	SUOMEN NUORISON LIITTO	439
⊠	SUOMEN NUORTEN KRIST. LIITTO	14
○	SUOMEN VOIMISTELU- JA URHEILULIITTO	11
⊠	TEOLLISUUSSEUTUJEN EVANKELIUMMISSSEURA	3
○	TORNION LAAKSON VALISTUSLIITTO	42
○	KARJALAN KANSALAISETIIN (RAJAKARJALAN KOMITEA)	7
	YHTEENSÄ	1470

TAULU 2

VALISTUSJÄRJESTÖJEN OPINTOTOIMIKUNTA
OPINTOKERHONJOHTAJIEN AMMATIT
 SUOMALAISELLE LUENTOTOIMISTOLLE v.1935 SAAPUNEIDEN
 TOIMINTAKERTOMUSTEN MUKAAN (TIEDOT 1117 OPINTOKERHOSTA)

KANSAKOULUNOPETTAJIA
 493
 (44,14%)

MAANVILJELJIÖITÄ,
 KODAN POKKAAN JA TYTTÄIKÄÄN
 376
 (33,57%)

PAPPEJA,
 MAISEREITA, YL-
 OPPILAITA, Y.M.
 55
 (4,92%)

ERIL. RUU-
 HILLISEN TYÖN
 TEKIJÖITÄ
 34
 (3,05%)

LIKEALALLA
 TOIMIVIA
 53
 (3,04%)

TEKNIKKOJA,
 TYÖNJOHTAJIA,
 NEUVUOJIA
 26
 (2,33%)

POLIISEJA,
 POSTILOJONJIA,
 ALIUPSEEREITA
 14
 (1,25%)

AMMATTIA
 ILMOITAMAT
 TOIMIA
 66
 (7,70%)

Kansakoulun opettajan ammatti oli opintokerhojohtajien yleisin ammatti vuonna 1935. Kuva: Opintokeskus Sivis
 Sivistysliiton opintoneuvojia yhteisessä neuvonpidossa vuonna 1946. Kuva: Työväen Arkisto
 Valtionapua nauttineiden opintokerhojen sijainnit työvuotena 1939–1940. Kuva: Opintokeskus Sivis

Opintokerholaiset vieraineen Kaukan kansakoululla vuonna 1938.
Kuva: Augusta Olsson, Työväen Arkisto

Opintokerhot kokoontuivat syksystä kevääseen. Kerhon työn pohjana oli yhteinen oppikirja. Opiskelijat lukivat kotona edellisessä kokouksessa valmistetun läksyn, joka seuraavassa kokouksessa kuulusteltiin ja josta keskusteltiin. Kun kotiopinnot olivat olleet 1910-luvulla lähinnä pelkkää tutkintolukua, 1920- ja 1930-luvuilla siirryttiin vapaampiin opiskelumuotoihin, joissa harjoittelulla ja seurustelulla oli keskeinen osuus.⁹²

Opintokerhot järjestäytyivät eri tavoin. Tavallista oli, että tehtävät jaettiin mahdollisimman tasaisesti kerholaisten kesken. Jokainen oli vuorollaan kerhoillan puheenjohtaja, sihteeri ja oppikirjan lukija. Joissakin kerhoissa työn ohjaajana toimi kansakoulunopettaja, ja kylän kansakoulu oli monen kerhon pysyvä kokoontumispaikka, ellei kylällä ollut seurantaloa. Opintokerhoja varten koottiin usein myös käsikirjasto.⁹³

Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan kuuluvien järjestöjen opintokerhoille laadittiin mallisäännöt vuonna 1922. Niiden mukaan opintokerhon tarkoituksena oli jäsenten tietojen ja sivistyksen kartuttaminen lukemisen, opiskelun ja valistavan seurustelun avulla. Vuonna 1934 sääntöjä laajennettiin yhdistystä muistuttavaan suuntaan. Niiden mukaan opintokerho saattoi järjestää opintokerhojen ohella myös luentotilaisuuksia ja opintoretkeilyjä, hoi-
taa käsikirjastoa ja toteuttaa sivistäviä iltamia sekä juhlatilaisuuksia. Näin opintokerhot alkoivat monilla alueilla, etenkin Itä-Suomessa, muuttua yhdistysten suuntaan. Vuoden 1921 säännöt edellyttivät, että jokaisella kerhon jäsenellä tuli olla kansalaisopintokirja, johon työn tulokset, suoritukset ja todistukset merkittiin, mutta vuoden 1934 säännöissä puhuttiin enää vain opintokirjasta.⁹⁴

Opinnoille antoivat tavoitteellisuutta 1910-luvulta periytyvät tutkintoluvut. Aluksi Raittiuden Ystävät, Kotikasvatusyhdistys ja KVS järjestivät omat kirjalliset kysymykset ja tutkintotilaisuudet, mutta vuonna 1925 Valistusjärjestöjen opintotoimikunta ryhtyi järjestämään kirjallisia tutkintoja. Tutkinnoista kehittyi vähitellen opiskelun tulevaisuuden mittari.⁹⁵

Tutkintolukujen edistämiseksi opintokerholiikkeessä luotiin 1930-luvun puolivälissä oma merkkijärjestelmä. Opintokerhotyötä johtaneen Helli Suomisen suunnittelemassa merkissä oli auki oleva kirja, joka kuvasi jatkuvasti läsnä olevaa mahdollisuutta opiskella ja kehittää itseään läpi elämän. Kirjaa ympäröi toisiinsa liittyvien käsien muodostama seppelä. Kehä tarkoitti opintokerhoa, suljettua opintopiiriä. Merkkejä oli kolme astetta: opintokerholaismerkki, opintokerhojen ansiomerkki ja opintokerhojen kunniamerkki. Ne valmistettiin hopeasta, ansiomerkki kullattuna.⁹⁶

Opintokerholaismerkin saadakseen tuli kuulua opintokerhoon vähintään vuosi, esittää siellä vähintään kaksi ohjelmanumeroa sekä suorittaa tutkinto

Opintokerhotyön oppaasta. Opintokerhon ansiomerkkiä varten kerhoon oli kuuluttava ja siellä tehokkaasti toimittava vähintään kymmenen vuotta. Kunniamerkki taas myönnettiin kerhotyössä erityisesti ansiotuneille. Merkit saivat innostuneen vastaanoton. Kevääseen 1939 mennessä niitä oli myönnetty yli tuhat, ja kahden tuhannen raja ylitettiin vuonna 1942.⁹⁷

Opinto-ohjaajalla oli kerhotyössä keskeinen asema. Hänelle kuuluivat opintotyön yleinen suunnittelu ja työn johtaminen. Hänen oli valvottava, että opiskelijat tekivät kotiopintonsa ja valmistautuivat kevään tutkintoihin. Toisaalta korostettiin, että hänen tuli olla kerholaisten toveri ja kehittyä itsenkin. Siksi hänen tuli olla valistuksen ja itsekasvatuksen harrastaja sekä elämäntavoiltaan esimerkillinen.⁹⁸

Suomalaisen luentotoimiston opintokerhojen ohjaajista monet olivat kansakoulunopettajia: 1920-luvulla noin puolet ja 1930-luvulla noin 40 prosenttia. Toiseksi suurin ja kasvava ryhmä olivat maanviljelijät, pappeja oli alle 10 prosenttia. Kaikkien valtionapua saavien opintokerhojen ohjaajista oli vuonna 1936 noin 60 prosenttia kansakoulunopettajia, joten ruotsinkieliset kerhot ja työväenliikkeen kerhot olivat ”sivistyneemmässä johdossa” useampien kansakoulunopettajien ansiosta.⁹⁹

TSL ei ollut alussa mikään suomalaisen opintokerhotyön jättiläinen. Ensimmäisellä toimintakaudellaan 1919–1920 TSL:llä oli yhteensä 70 opintokerhoa, joista seitsemän oli ruotsinkielisiä. Vuonna 1923 koko maassa oli yhteensä 849 opintokerhoa, ja toimintakaudella 1922–1923 TSL:llä oli 100 suomenkielistä opintokerhoa.¹⁰⁰ TSL:n järjestäjä J.H. Vehkamäki kuvasi alkuvaiheen vaikeutta: ”Ei ollut meikäläisiä kansakoulunopettajia, ei muita henkilöitä, jotka olisivat pystyneet ohjailemaan opintokerhoja. Täytyi alkaa ihan alusta.” Vehkamäen mielestä ”työväellä ei itsellensä ollut suurta sivistysharrastusta” eikä opintokerhoista useinkaan tullut pitkäaikaisia.¹⁰¹ Kerhojen opinto-ohjaajakurssien ja opintopäivien lisääntymisen ansiosta opintokerhojen määrä alkoi kasvaa. Työkaudella 1938–1939 TSL ylsi jo 623 opintokerhoon.¹⁰²

Rajaseutujen opintotoiminta

Itä-Suomen maakuntien opintokerhotyöllä oli muista poiketen vahvat kansalliset lähtökohdat. Sen jälkeen, kun suomalaisten sotaretket vuosina 1919–1921 olivat epäonnistuneet ja toiveet Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen kariutuneet, katseet kääntyivät itärajan tuntumassa elävän väestön elinolosuhteisiin.¹⁰³

Eduskunnassa herättiin 1920-luvun alussa taloudellisten seikkojen ohella tarpeeseen kohentaa rajaseutujen sivistyksellisiä ja taloudellisia oloja. Valtion vuoden 1924 menosääntöön varattiin 200 000 markan määräraha rajaseutujen vapaata sivistystyötä varten. Määräraha säilyi seuraavinakin vuosina ja nousi 400 000 markkaan vuonna 1936. Nummisen mukaan itäiselle rajaseudulle luotiin 1920-luvun aikana laaja opintokerhoverkko kansanopistojen ja nuorisoseurajärjestöjen avulla. Alue ulottui Laatokan Karjalasta Pohjois-Karjalan ja Kainuun kautta Kuusamoon ja sieltä edelleen Tornionjokilaaksoon.¹⁰⁴

Opintokerhojen toiminta rajaseudulla oli kuitenkin hajanaista, mikä herätti toiveen keskuselimestä, joka organisoisi kerho-opiskelua. Vuonna 1925 Itä-Karjalan kansanopistolla perustettiinkin alueen opintokerhojen keskusjärjestöksi Raja-Karjalan sivistysliitto. Liiton sihteerin tehtävänä oli perustaa ja ohjata opintokerhoja. Toiminta jatkui johdonmukaisena koko 1930-luvun. Raja-Karjalan sivistysliitto tuki muutakin rajakarjalaista sivistystyötä, muun muassa kirjastoja. Lisäksi se perusti Pitkärannan työväenopiston ja Suojarannan setlementtiopiston.¹⁰⁵

Laatokan Karjalan sivistystyö oli vahvasti opintokerhopainotteista. Sieltä oli parhaimmillaan vaikeaa löytää kylää, jossa ei olisi toiminut opintokerhoa. Esimerkiksi vuonna 1930 maakunnassa oli 126 opintokerhoa ja niissä 2 130 jäsentä. Syyskesällä 1944 Laatokan Karjalassa toimi vielä 141 opintokerhoa.¹⁰⁶

Sotien aika oli erityinen luku Suomen opintokerhotyössä, sillä toiminta painottui sodista eniten kärsineeseen Itä-Suomeen. Silloin opintokerhot olivat usein ensimmäisiä yhteisen toiminnan muotoja, joita kotiseudulta evakkoon joutuneen siirtoväen parissa käynnistettiin.¹⁰⁷ Raja-Karjalan sivistysliitto lakkautettiin vuonna 1945, jolloin sen toiminta siirtyi Laatokan Karjalan Nuorisoseurojen Liitolle.¹⁰⁸

Itä-Karjalan ja Laatokan Karjalan ohella erityishuomion kohteena oli Pohjois-Karjala. Joensuun vapaaopiston johtajalla Olla Teräsvuorella oli suuria suunnitelmia Pohjois-Karjalan sivistystyön elävöittämiseksi, ja hän laatikin laajan ”kansankohottamisohjelman” kansansivistyskeskuksineen. Kouluhallitus suhtautui ajatuksiin ja erityisesti opintokerhojen perustamiseen suopeasti, vaikka suurimmat suunnitelmat eivät toteutuneetkaan. Kouluhallitus valtuutti vuonna 1924 Joensuun vapaaopiston huolehtimaan opistomaisen ja muun järjestetyn vapaan opiskelun johtamisesta ja neuvonnasta Pohjois-Karjalassa ja myönsi 25 000 markan suuruisen avustuksen työtä varten.¹⁰⁹

Opintokerhotyö jatkui Pohjois-Karjalassa elävänä koko 1930-luvun. Vuonna 1937 kerhoja oli 175. Tosin Joensuun vapaaopiston johtajan Olla Teräsvuoren aktiivisuus ja taipumus omia maakunnan koko opintokerhotyö alaisuuteensa aiheutti jännitettä vapaaopiston ja nuorisoseuraliikkeen välillä, mihin jopa Santeri Alkio otti kantaa.¹¹⁰

Opistot saavat valtionapulakinsa

Samaan aikaan kun opintokerholiike vähitellen voimistui, istui kansanopistokomitea valmistelemaan lakia kansanopistojen ensimmäisestä valtionapulaista. Kansanopistokomitean mietintö valmistui elokuussa 1923. Eduskunta hyväksyi hallituksen antaman esityksen laiksi kansanopistojen valtionavusta vuoden 1925 valtiopäivillä. Eduskunnan päätös oli periaatteellisesti merkittävä, koska valtio sitoutui ensimmäisen kerran lakisääteisesti tukemaan vapaata kansansivistystyötä vuodesta 1926 lähtien.¹¹¹

Laki kansanopistojen valtionavusta antoi olemassaolon oikeuden vanhoille ja perustamisoikeuden uusille omia aatteellisia ja yhteiskunnallisia suuntiaan edustaville kansanopistoille. Lain mukainen valtionapu niin opistoa kuin oppilasta kohden oli markkamääräinen. Rahanarvon alentuessa markkamääräinen valtionapu ei toiminut, ja niinpä jo vuonna 1930 säädettiin uusi laki, joka soi 40–60 prosentin valtionavun laissa määritellyistä menoista.¹¹²

Työväenopistojen menoperusteinen valtionapulaki tuli voimaan tammikuussa 1927. Valtionapukelpoisuus edellytti, että opisto on kunnan omistama tai kannattama. Lisäksi säädettiin, että opisto on valtion tarkastuksen alainen ja että sitä ei voi ylläpitää taloudellisen edun tavoittelemiseksi. Uusi laki ja siihen liittyvät toimet selkeyttivät työväenopiston käsitettä, lisäsivät opistojen taloudellista turvallisuutta ja yhtenäistivät opistojen toimintaa. Valtionapuuun lainsäädäntö vaikutti toivotulla tavalla. Vuosina 1928–1938 työväenopistojen valtionapu oli keskimäärin 46 prosenttia.¹¹³

Valtio oli näillä toimenpiteillä asettanut kansansivistystyön opiskelumoodot eri asemaan ja erilaiseen tärkeysjärjestykseen. Järjestöjen sivistystyön tuki jäi jo alkuvaiheessa kauas opistojen jälkeen. Kansanopistojen ja työväenopistojen valtionapulakien voimaantulo 1920-luvun loppupuolella takasi opistojen taloudellisen turvan tulevaisuudessa. Sen sijaan sivistysjärjestöt jäivät niukkojen ja epävarmojen valtionavustusten varaan. Näin suomalainen vapaa sivistystyö poikkesi pohjoismaisesta mallista, jossa kansanopistoilla ja sivistysjärjestöillä oli omat valtionapulakinsa. Muissa Pohjoismaissa ei ollut työväen- ja kansalaisopistojen kaltaisia, valtion tukemia oppilaitoksia.

Setlementtiliike levisi Suomeen pian ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Liikkeen vapaaopistoilla oli kuitenkin ongelmallinen suhde muuhun vapaaseen sivistystyöhön. Setlementtiliike oli mukana yhteisissä hankkeissa kuten Kansansivistysopillisen yhdistyksen perustamiskokouksessa vuonna 1940 ja radioesitelmien pitämisessä Yleisradiossa. Toisaalta setlementtiliikettä syrjittiin. Työväenopistojen liitto ei hyväksynyt setlementtien vapaaopistoja jäsenikseen, eivätkä työväenpuolueet halunneet tehdä yhteistyötä sen kanssa.¹¹⁴ Teollisuusseutujen evankelioimisessa liittyi kuitenkin vuonna 1930 Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan jäseneksi¹¹⁵.

Vaikka sivistysjärjestöt jätettiin 1920-luvulla valtionapulakien ulkopuolelle, ne olivat mukana näkyvissä, sivistyksellisissä pyryissä. KVS ja TSL kuuluivat Yleisradion perustajiin, joskin vaatimattomalla osakemäärällä. Yleisradion perustaminen vuonna 1926 toi kansansivistysväelle huomattavaa ”kuuluvuutta” toistuvien radioesitelmien ja esitelmäsarjojen merkeissä. Monet sivistystahot pääsivät ääneen jo Yleisradion perustamisvuonna. Esimerkiksi TSL toteutti syksyllä 1926 säännöllisesti joka toinen viikko pidettyjä radioesitelmiä. Esitelmätoiminta jatkui 1930-luvun puoliväliin asti, ja TSL järjesti vuonna 1932 kahdeksan esitelmää käsittävän sarjan työväen sivistystyöstä. Vielä 1950-luvulla Yleisradio etsi kontaktia kansansivistystyön kenttään virtaviivaistamalla osan esitelmäohjelmistaan opintokerhojen tarpeisiin. 1960-luvulla Yleisradio aloitti säännöllisen aikuisopetuksen.¹¹⁶

Helsingin yliopiston rehtorin Antti Tulenheimon aloitteesta yliopisto perusti vuonna 1928 Helsingin yliopiston kansansivistystoimikunnan, jonka tarkoituksena oli välittää Helsingin yliopiston opettajien luentoja koko Suomessa. Alusta lähtien toimikuntaan kutsuttiin KVS:n, SFV:n ja TSL:n edustajat. Myös Helsingin yliopisto ja opetusministeriö nimesivät omat edustajansa. Myöhemmin mukaan liittyivät OK ja Maaseudun Sivistysliitto (MSL). Toimikunnan nimi muuttui 1960-luvulla Vapaan sivistystyön toimikunnaksi, ja se tuli 1980-luvulla tunnetuksi suosituilla Studia Generalia -luentosarjoilla, joita järjestettiin vuoteen 2010 asti. Pian sen jälkeen toimikuntakin lakkautettiin.¹¹⁷

1920- ja 1930-luvuilta jää pohdittavaksi, miksi järjestöjen sivistystyötä ei hyväksytty samalla tapaa valtionapulakien arvoiseksi kuin kansanopistojen ja työväenopistojen. Vapaa sivistystyö otti mallia Pohjoismaista etenkin kansanopistojen osalta, mutta ei enää sivistysjärjestöjen kohdalla. Miksi suomalainen malli työväenopistoista kehittyi ja levisi nopeasti myös maaseudulle?

Vaikuttiko taustalla kansalaissota, jonka varjo heijastui – mahdollisesti TSL:n kautta – epäilevästi sivistysjärjestöihin ja esti niitä koskevien valtion-

apulakien syntymisen? Vaikuttiko siihen sivistysjärjestöjen keskinäinen hajanaisuus ja haluttomuus sellaiseen yhteistyöhön, jonka tuloksena olisi ollut valtionapulaki? Saattoiko siihen liittyä vanhakantainen näkemys, että sivistykseen ja opetukseen kuuluu väistämättä oma koulurakennus ja luokkahuone, jonka kateederilla seisoo opettaja? Jälkimmäistä voisi puolustaa se, että Työväen Akatemia perustettiin jo vuonna 1924 TSL:n ja sen puheenjohtajan Väinö Voionmaan aloitteesta. Ilmeistä joka tapauksessa oli, että järjestöjen sivistystyötä arvioitiin alusta lähtien koulumaisen opiskelun näkökulmasta.

Kansanopistokomitea linjasi vuonna 1924 opistoja noudattamaan ”poliittista ja uskonnollista puolueettomuutta”, mikä myös heijasteli viranomaisen suhtautumista laajemminkin vapaaseen sivistystyöhön. Toisaalta vapaalla sivistystyöllä oli vankka tukensa eduskunnassa, sillä monilla kansanedustajilla oli yhteytensä etenkin kansanopistoihin, mutta myös muuhun kansansivistystyöhön. Eduskunta keskusteli paljon kansansivistystyön tärkeydestä.¹¹⁸

Soraääniäkin kuului. Isänmaallisen Kansanliikkeen (IKL) kansanedustajat yrittivät useilla valtiopäivillä saada poistetuksi valtion tulo- ja menoarvioon merkittyjä työväen sivistystyön määrärahoja. Samoja vaatimuksia jatkoi Aamulehti Tampereella. Lehti ihmetteli, kuinka tukea voitiin antaa liikkeelle, jonka jäsenenä on poliittinen puolue. Lehden mukaan luennoitsijatkkin olivat epäpäteviä toimitsijoita, sihteereitä tai kansanedustajia. He olivat kyllä luennoineet, mutta ”pääasiallisena tarkoituksena näyttää olleen sosialistisen maailmankatsomuksen selvittäminen ja levittäminen”.¹¹⁹

Määrärahoja ei poistettu tulo- ja menoarviosta. Äänestyksessä kuitenkin valtaosa Maalaisliiton edustajista asettui tukemaan IKL:n esitystä. Myöhemmin IKL:n sekä joidenkin Maalaisliiton ja Kansallisen Kokoomuksen kansanedustajien yhteistyö tuotti tulosta. Vuonna 1935 muutettiin käytäntöä, jonka mukaan Valtion luentolautakunta sai yksin jakaa kokonaismäärärahan sivistys- ja valistusjärjestöjen kanssa. Jatkossa lautakunta teki vain ehdotuksen ja päätösvalta siirtyi opetusministeriölle. Tästä johtui, että TSL:n osuus määrärahasta supistui 30 prosentista 21 prosenttiin vuonna 1935. Sittemmin ns. punamultayhteistyön aika rauhoitti tilannetta.¹²⁰

KVS säätiöityi vuonna 1933, mikä tarkoitti sen irtautumista jokapäiväisen vapaan sivistystyön toiminnasta ja samalla KVS:n oman opintokerhotoiminnan loppumisesta. Säätiön perustamisesta oli keskusteltu 1920-luvulta alkaen; taustalla lienee ollut pelko radikaaliylioppilaiden aikeista vallata KVS samaan tapaan kuin Akateeminen Karjala-Seura oli vallannut Suomalaisuuden liiton vuonna 1927.¹²¹

Sivistysliiton kurssilla Pajulahdessa koulutettiin heinäkuussa 1942 naisten opintokerhoille uusia ohjaajia. Kurssin vetäjän R. H. Oittisen vasemmalla puolella Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton Elli Nurminen ja Martta Salmela-Järvinen. Kuva: Työväen Arkisto

Työväen Akatemian opintovuoden avajaiset lokakuussa 1947 olivat samalla muistotilaisuus loppukeväällä edesmenneelle Väinö Voionmaalle. Kuva: Matilainen, Työväen Arkisto

4. Kansakunnan jälleenrakentaminen

4.1. Kansa näyttää henkisen voimansa¹²²

Raskaiden sotavuosien jälkeen alkoi kansakunnan henkinen ja taloudellinen jälleenrakentaminen. Aikuiset miehet palasivat osin traumatisoituneina koteihinsa. Alkoi valtava jälleenrakennus, kun talous piti saada jaloilleen, rintamamiehet ja evakot asuttaa, sotakorvaukset maksaa, huonoon kuntoon ajautuneet pellot saada taas tuottamaan sekä osittain poltettu Lappi, tuhotut kaupunkirakennukset ja uusi infrastruktuuri rakentaa. Maaseudulle syntyneen ns. liikkaväestön ongelma sekä evakkojen asuttaminen ratkaistiin maanhankintalailla¹²³ vuonna 1945. Pääosin Karjalasta evakuoitiin noin 420 000 ihmistä, joista 230 000 kuului viljelijäperheisiin. Maanhankintalain perusteella muodostettiin yli 100 000 tilaa ja tonttia. Maata sai siirtoväestä 46 000 perhettä, 12 000 soteleskeä, -invalidia tai -orpoa sekä 62 000 rintamamiesperhettä. Kaupunkeihin ja kauppaloihin muodostettiin noin 30 000 rintamamiestonttia. Lisäksi kaupunkirakentamista varten luotiin aravalainoitus sekä verohelpotukset vuonna 1949. Rintamamiesten ja siirtoväen asuttaminen oli erinomainen saavutus suomalaiselta yhteiskunnalta henkisesti ja taloudellisesti vaikeassa tilanteessa. Yhteiskuntarauha säilyi, ja ihmisille saatiin elin- ja asuinmahdollisuudet. Sosiaalipoliittisista uudistuksista tärkein oli lapsilisien maksaminen kaikille perheille vuodesta 1948 lähtien.

Sotien jälkeinen asutustoiminta vilkastutti kahdeksi vuosikymmeneksi maaseudun yhdistys- ja järjestötoiminnan sekä niiden opintotoiminnan, koska maaseudulla asui paljon nuorta ja keski-ikäistä väkeä ja yhteisöllinen toiminta kyllissä oli vireää. Nuoret kaipasivat tekemistä, ja oppimisen halu oli kova. Samalla tavalla vaikuttivat uudet rintamamiesperheet kaupungeissa ja kauppalloissa, mutta pienemmässä mittakaavassa.

Kansakoulujen ohella oppikoulujen määrä kasvoi 1950-luvulta lähtien. Kaupunkeihin oli perustettu oppikouluja ja lyseoita, mutta maaseudulle perustettiin 1940-luvun lopulta lähtien viiden alimman oppikoululuokan

kunnallisia keskikouluja. Vuoteen 1970 tultaessa keskikoulun kävi jo 60 prosenttia ikäluokasta.¹²⁴

Kulttuurin saralla suomalaisten tajuntaan iskivät Väinö Linnan Tuntematon sotilas vuonna 1954 ja trilogia Täällä Pohjantähden alla vuosina 1959–1962. Mika Waltarin Sinuhe egyptiläinen vuonna 1945 nousi kansainväliseen tietoisuuteen. Säveltäjät, laulajat, arkkitehdit, muotoilijat ja urheilijat tekivät Suomea tunnetuksi maailman foorumeilla koko 1900-luvun jälkipuoliskon. Pienestä kansasta nousi yllättävän moni taiteilija kansainväliseen tietoisuuteen.

Vaikka talous-, sosiaali- ja koulutusreformia tehtiin lukematon määrä, poliittisesti sotien jälkeinen aika 1960-luvun puoliväliin asti oli epävakaata aikaa. Ideologiset ristiriidat olivat syviä, ja Neuvostoliiton vaikutus ulottui syvälle Suomen sisäpolitiikkaan. Pitkäikäisten hallitusten vaiheeseen päästiin vasta 1980-luvulta lähtien, kun kiivain politikointi jäi taakse. Poliittisten olojen vakiintuminen edisti samalla kasvatus- ja koulutuspolitiikan johdonmukaista suunnittelua ja kehittämistä.

4.2. Opintotoiminta kansakunnan jälleenrakennusvaiheessa

Sotavuosinakin tapahtui

Sotavuosina opintotoiminta pääosin keskeytyi, vaikka kerho-opiskelu jatkui-kin joissakin yhdistyksissä lähinnä naisten voimin. Vuonna 1938 valtionavulla tuettuja opintokerhoja oli 1 890, mutta vuonna 1941 niitä oli enää 720. Sivistysjärjestöille tulikin sodan aikana muuta tekemistä, kun Yleisradiossa käynnistyivät tauon jälkeen järjestöjen toteuttamat yleissivistävät esitelmät. Luonnollisesti esitelmien sävy ja aiheet poikkesivat 1920- ja 1930-lukujen esitelmistä. Lisäksi sensuuri seurasi tarkkaan esitelmien sisältöä.¹²⁵

Kansansivistysopillisen yhdistyksen perustava kokous pidettiin joulukuussa 1940. Mukana oli keskeisiä kansansivistystyön vaikuttajia kuten T.I. Wuorenrinne, Arvi Hautamäki, Urpo Harva, Heikki Hosia, Niilo Liakka, Pekka Railo, Helle Kannila, R.H. Oittinen ja Helli Suominen. Sivistysjärjestöillä oli yhdistyksessä vahva edustus. Yhdistys muutti vuonna 1971 nimensä Aikuiskasvatuksen tutkimusseuraksi.¹²⁶

Uusi yhdistys alkoi julkaista *Vapaa kansansivistystyö* -nimistä vuosikirjaa, jonka ensimmäinen teos ilmestyi vuonna 1942. Joitakin välivuotia lukuun

ottamatta teos ilmestyi aina vuoteen 1970 asti. Muutaman vuoden tauon jälkeen kirjasarja jatkui *Vapaan sivistystyön vuosikirjana* vuodesta 1973 syksyyn 1994 julkaisijoina KVS ja Kansansivistyspoliittisen yhdistyksen seuraaja, Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Samat julkaisijatahot muuttivat kirjan nimeksi *Aikuiskasvatuksen vuosikirja* vuonna 1995, mistä lähtien se on 2000-luvulla harventanut ilmestymisiään. Viimeisimmän, vuonna 2022 ilmestyneen 54. vuosikirjan nimi oli *Haavoilla – käsite ja kokemus: aikuiskasvatuksen näkökulmia rikkoviin elämäntilanteisiin*. Vuosikirjan julkaisi Jyväskylän yliopisto.

Uusia sivistysjärjestöjä perustetaan

Valtion luentolautakunnan uudistaminen käynnistyi toisen maailmansodan aikana. Syksyllä 1942 pidetty opintokerhotyöntekijöiden neuvottelukokous esitti Kouluhallitukselle, että luentolautakunta muutettaisiin Valtion kansansivistyslautakunnaksi ja uusi kansansivistysjärjestöjen perustama rekisteröity yhdistys perisi Suomalaisen luentotoimiston ja Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan tehtävät.¹²⁷

Valistusjärjestöjen opintotoimikunnasta syntyi uusi sivistysjärjestö, Opintotoiminnan Keskusliitto (OK), huhtikuussa 1943. Sen jäseniksi liittyivät välittömästi jo Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan kuuluneet 13 järjestöä ja tulevina vuosina lukuisia uusia järjestöjä. Suomalainen luentotoimisto jatkoi osittain vielä toimintaansa vuoteen 1946, jolloin sen loputkin tehtävät siirtyivät OK:lle.¹²⁸

Uuden sivistysjärjestön perustajat puivat pitkään nimeä uudelle liitolle. Ensimmäisenä esityksenä oli Opintokerholiitto, sen jälkeen Kansansivistysliitto, mutta muutamien kompromissiehdotusten jälkeen päädyttiin Opintotoiminnan Keskusliittoon. Historiansa aikana OK:n jäsenjärjestöpohja on muuttunut opintokeskuksista eniten. 1960- ja 1970-luvuilla se menetti useita tärkeitä jäsenjärjestöjä, kun nämä perustivat omat sivistysliittonsa uusien valtionapulakien seurauksena, mutta pystyi seuraavilla vuosikymmenillä saamaan jäsenikseen suuria ja keskeisiä kansalaisjärjestöjä.¹²⁹

TSL:n jäsenjärjestöjen määrä nousi huomattavasti sodan jälkeen, kun Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) sisärjärjestöineen liittyi jäseneksi. Jäsenjärjestöjen kasvu heijastui nopeasti myös opintokerhojen määriin. Niinpä opintokerhojen määrä ponkasi työkaudella 1945–1946 yhteensä 1 205 opintokerhoon, mikä oli lähes puolet enemmän kuin työkauden 1938–1939 kerhomäärä 623. Sen jälkeen kerhomäärä alkoi laskea hitaasti.¹³⁰

Valtakunnalliset opintokerhopäivät Kuopiossa vuonna 1949.
Ulkona otetussa kuvassa on runsas joukko päiville osallistuneita.

Edessä keskellä Rajaseudun Kansankorkeakoulu-Yhdistyksen (RKY) perustajat Olla ja Aino Teräsvoori. Kuva: Opintokeskus Sivis

Ruotsinkieliset työväenjärjestöt perustivat Folkets Bildningsförbundin (FBF) vuonna 1946, mutta sosiaalidemokraattiset järjestöt erosivat siitä ja muodostivat TSL:n yhteyteen oman ruotsinkielisen sihteeristön (ABF:s Svenska Sekretariat) neljä vuotta myöhemmin. Sittenkin, vuonna 1991, FBF luopui omasta opintokeskuksestaan ja siirsi toimintansa Kansan Sivistystyön Liitolle (KSL). FBF:n päätös on toistaiseksi ensimmäinen kerta, kun järjestö on itse lakkauttanut opintokeskuksensa. FBF jatkoi KSL:n sisällä radikaalia ja muista opintokeskuksista poikkeavaa omaperäistä linjaansa.¹³¹

Vuonna 1961 perustetun Svenska studieförbundetin (SSF) tehtävänä oli johtaa ja edistää ruotsinkielistä opinto- ja luentotoimintaa koko Suomessa. Uudesta liitosta ei tullut koskaan kovin poliittista verrattuna joihinkin muihin suomenkielisiin järjestöihin. Syy oli todennäköisesti siinä, että SSF:n uusista jäsenjärjestöistä vain kahdella oli yhteyksiä Ruotsalaiseen Kansanpuolueeseen (RKP). SSF muistutti jäsenjärjestöprofiililtaan OK:ta. RKP perusti sittemmin oman järjestön, Svenska Bildningsförbundetin, joka keskittyi puoluepohjaiseen koulutustyöhön.¹³²

Opintokeskuslain tultua voimaan vuonna 1976 ruotsinkielisten järjestöjen uudelleen organisoituminen jatkui. Vuonna 1976 SSF perusti yhdessä SFV:n kanssa uuden yksikön, Studiecentralen Svenska studieförbundetin, joka opittiin tuntemaan helpommalla nimellä Svenska studiecentralen (SSC). Opintokeskuksen toiminta kytkeytyi nyt selkeämmin SFV:hen.¹³³

Maaseudun Sivistysliitto (MSL) muodostettiin toukokuussa 1952. Uusi sivistysliitto alkoi toimia Maalaisliiton puoluetuomiston yhteydessä, mutta halusi henkisesti säilyttää riittävän etäisyyden puoluepolitiikkaan. MSL perustettiin kirkastamaan Maalaisliiton sivistyspolitiikkaa ja puolustamaan maaseudun etuja määrärahojen jaossa. Sivistysliiton ystävien mielestä ilman valtionvaroja laaja maaseutu oli jäänyt tai oli jäämässä vakavaan sivistykselliseen paitsioon.¹³⁴

MSL:n alkuvuosien toiminta oli suhteellisen vaatimatonta, lähinnä kirjallista maaseudun ajankohtaisten asioiden käsittelyä, mutta 1960-luvusta tuli MSL:n opintokerhotoiminnan vuosikymmen. Opintotoiminta kasvoi liiton selvästi keskeisimmäksi työmuodoksi ja vakiinnutti liiton aseman aikuiskasvatushakuisella 1960-luvulla.¹³⁵

Opintokerhojen määrä oli noussut Suomessa talvisotaan asti. Sotien jälkeen kerhoissa nähtiin uusi kasvu 1950-luvun lopulta ja etenkin 1960-luvulta lähtien. Vuosien 1967–1968 opintokerhomäärä – yli 7 000 kerhoa – oli jo nelinkertainen verrattuna sotaan edeltäneeseen huippuun. Uutta oli myös se, että kerho-opiskelun pioneerit kuten Raittiuden Ystävät, SNL ja Kotikasvatysyhdistys taantuivat samaan aikaan kun vahvimpaan nousuun OK:hon kirjautuneista

kerhoista lähtivät maatalouden järjestöjen, MSL:n, eräiden uskonnollisten järjestöjen ja virkamiesten opintotoiminta. Muutos kertoi perinteisten kansansivistysjärjestöjen osuuden supistumisesta ja toisaalta poliittisten, taloudellisten ja ammatillisten järjestöjen osuuden lisääntymisestä.¹³⁶

Kerho-opiskelu kulki myötätuulessa. Esimerkiksi TSL:n opintokerhomäärä nelinkertaistui 1960-luvulla ja kasvu jatkui vielä 1970-luvulla voimakkaana. TSL:n opintokerhoissa noudatettiin vapaan ainevalinnan järjestelmää: TSL ei suosittelut kerhoille mitään tiettyä opintoainetta, vaan kerho sai päättää siitä itse. Vaikka valinnoissa tapahtui suurta hajaannusta, niin kokonaisuudessa kerhojen opiskelemat aiheet keskittyivät jäsenjärjestöille tärkeisiin teemoihin, jolloin sosiaaliset ja taloudelliset aiheet nousivat suosituimmiksi. Valtaosa työkausien 1945–1946 ja 1952–1953 opintokerhoista opiskeli kolmea aihetta, joista suosituin oli kunnallistieto (25 %), toisena sosialismi ja työväenliike (22 %) ja kolmantena järjestötehtävät (20 %). Seuraavana olivat suullisen esitystaidon, näyttämötaidon, juhlatoinnin ja musiikin opintoaiheet.¹³⁷

MSL kuului kerhotoiminnan osalta OK:hon, joka toimi vuodesta 1964 uuden kerholain mukaisena opintokeskuksena. Päästäkseen vankemmin valtionavun piiriin MSL anoi opintokeskusoikeuksia. Siihen tuli esittää mm. 600 opintokerhon vuosittainen määrä. Kun MSL oli kasvanut yhdeksi OK:n suurimmaksi jäsenjärjestöksi ja saavuttanut jo tuhannen opintokerhon määrän, MSL sai opintokeskusoikeudet ja alkoi vuoden 1968 alusta toimia itsenäisenä opetusministeriön hyväksymänä ja valtionapua nauttivana opintokeskuksena.¹³⁸

Valtion luentolautakunnan laajennuttua vuonna 1946 Valtion kansansivistyslautakunnaksi vapaa sivistystyö sai uuden mahdollisuuden kehittää kansansivistystyötä kokonaisuutena. Uudella lautakunnalla oli keskeinen rooli aina 1980-luvulle asti. Opetusministeriön asettama lautakunta toimi Kouluhallituksen alaisena, ja ministeriö nimitti sen jäsenet järjestöjen asettamista ehdokkaista. Lautakunnan puheenjohtajaksi määrättiin Kouluhallituksen vapaata kansansivistystyötä valvova virkamies. Uuteen lautakuntaan kuului alusta lähtien kaksi TSL:n edustajaa ja yksi edustaja SNL:sta, SFV:stä, KVS:sta, SKY:stä, Työväenopistojen Liitosta ja FBF:stä Uusina tulokkaina mukaan liittyivät 1950-luvulla OK sekä 1960-luvulla MSL ja KSL.¹³⁹

Lautakunnan tehtäväksi tuli jakaa luentojen ja kerho-opiskelun avustamiseksi myönnettyt valtion varat, valvoa niiden tarkoituksenmukaista käyttöä, antaa niiden käytöstä vuosittain kertomus ja tilitys opetusministeriölle sekä seurata koko maan vapaata kansansivistystyötä ja tehdä esityksiä sen kehittämiseksi¹⁴⁰. Sivistysjärjestöillä oli lautakunnassa vahva edustus, ja ne myös pystyivät vaikuttamaan määrärahojen jakoon. Aika ajoin määrärahakeskustelut

ja etenkin tehdyt päätökset nostivat ärtymistä, mutta toisaalta lautakunnalla oli keskeinen rooli kahden opintokeskuksille tärkeän lain saamisessa voimaan 1960- ja 1970-luvuilla.

Oman valtionapulain valmistelua

Opintokerhotyö pysyi pitkään opintokeskusten hallitsevana työmuotona, mutta merkittävää määrällistä kasvua alkoi näkyä vasta 1960-luvulla. Verkko-kaisen kasvun syy oli selvä: kerho-opiskelun tuki oli vuodesta toiseen vaatimatonta ja valtion harkinnanvaraisen hyväntahdon varassa.

Sotien jälkeen kansansivistysalan uudistuksia valmisteltiin erikseen ja eri aikoihin eräänlaisessa suosituimmuusjärjestyksessä. Kansanopiston kehittäminen ja lainsäädännön parantaminen oli aloitettu jo ennen sotia, ja uusi kansanopistolaki säädettiin vuonna 1950. 1940-luvulla kaikille valtionapua nauttiville kansansivistystyön aloille nimitettiin valtion komitea.¹⁴¹

Toivo paremmasta alkoi orastaa sivistysjärjestöjen piirissä sodan jälkeen, kun Valtion kansansivistyslautakunta esitti vuonna 1946 perustettavaksi opintokerhokomiteaa, jonka keskeisenä tehtävänä oli opintokerholain laatiminen. Perustetun komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin TSL:n sihteeri Arvi Hautamäki. Komitea ehdotti vuonna 1949 jättämässään laajassa mietinnössä opintokerholain pikaista säätämistä. Mietinnöstä teki laajan se, että siihen sisältyi professori Urpo Harvan johdolla tehty kyselytutkimus Opintokerho sivistystarpeen tyydyttäjänä, joka sisälsi perusteellisen selvityksen opintokerholiikkeen tuolloisesta rakenteesta ja toiminnasta.¹⁴²

Opintokerhokomitea esitti kerhojen valtionavuksi 60 prosenttia niiden todellisista ja hyväksyttävistä menoista sekä kansantajuistieteellisten luentojen valtionavuksi 75 prosenttia. Opintokeskusten oman toiminnan rahoitusta ja sivistysjärjestöjen muun sivistystyön tukemista varten ehdotettiin valtion tulo- ja menoarvioon vuosittaista määrärahaa. Opintokerhoilta puolestaan vaadittiin asiallista toimintaa vahvistetuin säännöin ja todellisin opinto-ohjelmin. Opiskelukausi olisi 26 viikkoa, minkä tulisi sisältää vähintään 12 opintokokousta.¹⁴³

Komitean ehdotus ei lähtenyt liikkeelle. Kouluhallituksen mielestä ensin olisi toteutettava samoihin aikoihin valmistuneet kirjastokomitean ja työväenopistokomitean ehdotukset. Kun näidenkin ehdotusten toteuttaminen viivästyi – muun muassa valtiontalouden vaikeuksien vuoksi – jäi opintokerhokomitean mietintö odottamaan tulevia aikoja.¹⁴⁴

Uuden lain viivästyessä opintokerhojen tukea pyrittiin 1950-luvulla parantamaan järjestöllisin toimin. Väestöä muutti sivukyliltä asutuskeskiksi, ja monet opintokerhot jäivät pieniksi. OK yksinkertaisti vuonna 1956 opintokerhojen sisältöjä ja sääntöjä siten, että pienet kerhot saattoivat johtokunnan tilalle muodostaa kolmijäsenisiä toimikuntia, joissa oli vain puheenjohtaja, sihteeri ja ohjaaja. Vuoden 1959 mallisäännöissä mainittiin, että opintokerho oli vain ohjaajan johtama ryhmä.¹⁴⁵

Valtion avustus opintokerhoille oli 1950-luvun puolivälissä edelleen hyvin vaatimaton, keskimäärin noin 10 prosenttia eli 500 markkaa kerhon vähäisistä, noin 4 500 markan kokonaismenoista. Opinto-ohjaaja toimi melkein aina ilman palkkiota. Kerho-opiskelun tuki oli siis muihin vapaan sivistystyön työmuotoihin verrattuna sekä suhteellisesti että markkamääräisesti mitätöntä. Valtaosaltaan kerhotyö olikin luonteeltaan ilman korvausta tapahtuvaa vapaaehtoista kansalaistoimintaa.¹⁴⁶

Opintokerhotyön kentällä oli jonkin verran kilpailua järjestöjen kesken. Nuorisoseurajärjestössä huolestuttiin 1950-luvulla eri tahoilta tulleista pyrkimyksistä ”valloittaa” järjestön kerhoja toisten organisaatioiden yhteyteen. Ensimmäisyyttä syntyi Koulun kerhokeskuksen kanssa, kun monet kansakoulunopettajat alkoivat johtaa opintokerhoja Koulun kerhokeskuksen organisaatioissa. Maaseudun opintokerhotoiminta jatkui valtaosaltaan nuorisoseurajärjestön hoidossa aina 1960-luvulle saakka, jolloin kansalaisopisto toiminta levisi uuden lain myötä räjähdysmäisesti maaseudulle.¹⁴⁷

Toisaalta maalaisliittolaisen Maaseudun Nuorten Liiton opintotoiminta oli hyvällä alulla sotien jälkeen. Myös Maalaisliiton Naiset järjesti vuodesta 1949 lähtien järjestöväen opintokursseja opintopiireineen ja kirjeellistä opintotoimintaa.¹⁴⁸ OK järjesti 1940-luvulta lähtien valtakunnallisia opintokerhokursseja, mutta jo 1950-luvulla kurssien pito siirtyi yhä enemmän jäsenjärjestöille, joille OK antoi avustuksia ja luentoapua¹⁴⁹.

Opintokerho oli vielä 1950-luvulla tehokas vapaan opintotoiminnan muoto erityisesti maaseudulla, ja se saattoi tavoittaa syrjäisimmänkin kylän. Se oli käytännössä ainoa mahdollinen opiskelumuoto kunnankirjaston ja niiden pienehköjen sivukirjastojen ohella. Opintokerho ei vaatinut suuria tiloja eikä välineitä, eikä se aiheuttanut sanottavia kustannuksia sen paremmin opiskelijalle kuin opintojen järjestäjällekään.¹⁵⁰ SDP:n kansanedustajan Uki Voutilaisen mukaan ”opintokerho on monen syrjäseudun ihmisen, Matin ja Maijan ainoa korkeakoulu kansakoulun jälkeen”¹⁵¹. Opintokerhon jokainen jäsen opinto-ohjaajasta alkaen oli itsenäisesti toimiva opiskelija ja itsekasvat-taja. Näin se vetosi tärkeään omatoimisuuden periaatteeseen.¹⁵²

SNL:n Kalevan nuoria koulutusleirillä Turun Hirvensalossa 1962. Kuva: SNL:n arkisto

Opinto-ohjaajakurssin osallistujia Paimiossa talvella 1972. Kuva: Työväen Arkisto

5. Hyvinvointi-Suomen rakentaminen

5.1. Uudistusten vuosikymmenet¹⁵³

Suomi oli maatalousvaltainen maa 1960-luvulle asti. Teollisuuden syntyminen jäi myöhemmäksi ja pienemmäksi kuin Euroopassa keskimäärin. Suomi siirtyi 1960–1980-luvuilla nopeasti alkutuotannosta palveluyhteiskunnaksi.

Suuret ikäluokat syntyivät vuosina 1945–1952. He kasvoivat aikuisiksi 1960-luvulla, mutta Suomi ei pystynyt tarjoamaan kaikille työtä. Pohjoismaiden kesken sovittiin vuonna 1954 työvoiman vapaasta liikkumisesta, ja Ruotsiin muutti vuoteen 1979 mennessä yli 440 000 ihmistä. Lisäksi suomalaisia muutti Australiaan ja Pohjois-Amerikkaan. Korkean syntyvyyden ohella muuttoliikkeen synnä olivat maahankintalain nojalla perustettujen pientilojen elinkelvottomuus, maatalouden tehostuminen sekä metsätöiden raju väheneminen koneellistumisen vuoksi (vuonna 1960 metsätöistä sai elantonsa 150 000 ihmistä mutta 2000-luvun alussa enää noin 30 000). On arvioitu, että pysyvästi tai tilapäisesti Ruotsissa työskennelleiden ja sieltä työtä etsineiden kokonaismäärä nousi yli 700 000 ihmiseen. Kaikkiaan Suomen muuttotase oli sotien jälkeen noin 250 000 alijäämäinen, eli Suomi kasvatti ja koulutti paljon työvoimaa lähinnä Ruotsin tarpeisiin.

Samaan aikaan maassamuutto oli vilkasta Etelä-Suomeen ja kaupunkeihin. 1960-luvulla maassamuutto oli 450 000 henkeä. Tuloksena oli osan Suomesta autioituminen ja väestön keskittyminen Etelä- ja Lounais-Suomeen. Väestörakenteen muutoksella oli isot vaikutukset kansalaisjärjestö- ja sitä kautta opintotoimintaan. Toiminta supistui väistämättä muuttotappioalueilla ja lisääntyi kaupungeissa ja taajamissa. Kansalais- ja opintotoiminnan painopiste alkoi siirtyä yhä enemmän Jyväskylän eteläpuolelle.

Kun yhteiskunta vaurastui, valtion tehtävät laajenivat hallinnosta ja turvallisuudesta hyvinvoinnin tasaamiseen ja hyvinvointiyhteiskunnan raken-

tamiseen. Suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan voimakkain rakennusvaihe ajoittui vuosien 1950 ja 1980 väliin, jolloin toteutettiin kolme suurta uudistuskokonaisuutta sosiaalivakuutusjärjestelmässä, sosiaali- ja terveydenhuolto-palveluissa sekä koko koululaitoksen rakenteessa.

Koulutuksessa vallitsi 1960-luvulla edelleen suuri epätasa-arvoisuus kaupunkien ja maaseudun, oppikoululaisten ja kansakoululaisten sekä köyhien ja varakkaiden välillä, vaikka kaikki lapset kävivät kansakoulun ja keskikoulut olivat levinneet maaseudulle. Vuoden 1968 peruskoulu-uudistus tasasi nämä erot vuoteen 1977 mennessä. Uudistus laajensi oppivelvollisuuden 16-vuotiaisiin asti (18-vuotiaisiin vuonna 2020). Uudistuksen tuloksena koulunkäyntiään lukioon jatkaneiden osuus kasvoi 20 prosentista 50 prosenttiin vuosien 1960–1980 välisenä aikana. Sittemmin osuus vakiintui 60 prosentin tienoille.¹⁵⁴ Samaan aikaan ammatillisten oppilaitosten opiskelijamäärä kasvoi 1940-luvun runsaasta 20 000:sta 1990-luvun lopun 200 000:een ja yliopisto-opiskelijoiden määrä vuoden 1970 yli 50 000:sta yli 150 000:een vuonna 1999¹⁵⁵.

Suomen talous kasvoi vahvasti sotien jälkeen, mikä mahdollisti yhteiskunnalliset reformit. Suomesta tuli moninaisten talous-, sosiaali- ja koulutuspoliittisten uudistusten myötä vihdoin tasavertainen hyvinvointiyhteiskunta muiden Pohjoismaiden rinnalla. Samalla palkat nousivat reaalisesti. Vuosina 1946–1974 talouskasvu oli keskimäärin 4,9 prosenttia vuodessa ja vuosina 1975–1992 noin 2,3 prosenttia. Palkat nousivat reaalisesti 1,8 prosenttia vuodessa 1970-luvulla ja 2,3 prosenttia vuodessa 1980-luvulla, mikä näkyi ihmisten elintason merkittävänä nousuna kyseisillä vuosikymmenillä.¹⁵⁶ Taloudellista kehitystä nopeutti EFTA:n liittäjäjäsenyys vuonna 1961 ja vapaakauppasopimus EEC:n kanssa vuonna 1973.

5.2. Opintotoiminnan kasvun vuodet

Opintokerholaki vihdoin voimaan

Opintokerholain synnyttäminen oli tuskallisen hidasta. Opetusministeriön historian kirjoittaneen Veli-Matti Aution¹⁵⁷ mukaan opintokerhokomitean perusteellinen selvitys vuodelta 1949 jäi pitkäksi ajaksi virumaan pöytälaatikoihin, sillä viranomaiset pitivät opintokerhouudistusta toimenpidelistansa häntäpäässä.

Vasta vuonna 1960 Kouluhallitus teki opetusministeriölle esityksen opintokerholain säätämisestä. Ennakkoluulot ja epäilyt tuntuivat yhä vaivaavan opetusviranomaisia. Epäilyjen hälventämiseksi opintokerhoista haluttiin lisää tutkittua tietoa. Opetusministeriön esityksestä kolme sivistysjärjestöä (OK, TSL ja SSF) tekivät Yhteiskunnallisen korkeakoulun tutkimuslaitoksen kanssa sopimuksen uuden tutkimuksen laatimisesta syksyllä 1961. Aulis Alasen tutkimus *Opintokerhotyön näköaloja* valmistui tammikuussa 1963, minkä jälkeen tie lain hyväksymiseen alkoi näyttää valaistulta.¹⁵⁸

Samaan aikaan sivistysjärjestöjen edustajat painostivat opetusministeriötä toimenpiteisiin, ja ministeriö lähettikin alkuvuodesta 1963 lain eduskunnan käsittelyyn. Lain sisältö oli täsmälleen sama kuin Kouluhallituksen jo vuonna 1960 laatima. Eduskunnan käsittely vuoden 1963 aikana viivästyi kuitenkin lisää, koska nyt valtiovarainministeriö halusi ottaa lain tarkistettavakseen. Lopulta eduskunta otti lain voimaantulon ”omiin käsiinsä”, kun se hyväksyi epäröivän hallituksen edessä Maalaisliiton kansanedustajan Olli Kervisen aloitteen lain säätämisen puolesta. Kervinen oli kerännyt lakialoitteeseen allekirjoitukset kaikista suurimmista eduskuntapuolueista. Lain hyväksyminen siirtyi eduskunnassa tammikuuhun 1964, mikä taas merkitsi lain tuloa voimaan vasta vuonna 1965.¹⁵⁹

Näin järjestöllinen sivistystyö oli saanut ensimmäisen valtionapulakinsa, mikä tosin kohdistui vain opintokeskusten yhteen työmuotoon. Matka oli kestänyt kauan. Se oli edellyttänyt parinkin tutkimuksen teettämistä ja paljastanut toistamiseen viranomaisten epäluulot järjestöjen sivistystyötä kohtaan.

Uuden lain tarkoituksena säädettiin seuraavasti: ”Opintokerhotuominnan tarkoituksena on edistää nuorten ja aikuisten kansalaisten kehitystä tarjoamalla heille tilaisuuksia suunnitelmalliseen opiskeluun ja vapaa-ajan kasvattavaan käyttöön. Sen tulee tapahtua kasvatusopillisten periaatteiden mukaan ilman puoluekiihotusta.”¹⁶⁰

Valtionavun piiriin kuuluivat opintokerhojen ohella myös luennot, ja opintokerhotoimintaa ohjaavat tahot saivat valtionapua ohjaustyöhön. Tarkoituksena viimeinen lause puolestaan paljasti, millaista epäilyä opetushallinto tunsi opintokerho- ja luentotoiminnan sisältöjä kohtaan. Tietävästi yksikään opintokeskus ei saanut viranomaisilta moitteita ”puoluekiihotukseen” lankeamisesta.

Opetusministeriön tehtäväksi tuli jakaa avustus opintokeskuksille ohjaustyötä ja kansallisia tieteellisiä luentoja varten. Kouluhallitus puolestaan myönsi määrärahat opintokerhoja varten ja valvoi rahan käyttöä. Kerhotoi-

mintaa ohjasivat lain mukaan opintokeskukset. Näin uusi laki virallisti opintokeskusten aseman, vaikka niille ei voitu antaa suoraa taloudellista tukea; tuki suuntautui pelkästään kerhoille.¹⁶¹

Uusi laki tuotti kuitenkin sivistysjärjestöille pettymyksen. Valtion tuki jäi selvästi opistoja ja etenkin muita Pohjoismaita heikommaksi. Lisäksi laista puuttuivat valtionavun määräytymistä koskevat perusteet. Kerhot eivät olleet opistojen kaltaisia sidottuine kuluineen, joten niille tarkoitettuja avustuksia oli mahdollista liikutella vapaasti. Sivistysjärjestöjen tuesta puuttuivat puolestaan jakoperusteet. Näin esimerkiksi TSL ja MSL saattoivat vahvoina järjestöinä vaikuttaa sivistysjärjestö määrärahan jakoperusteisiin eri vuosina.¹⁶²

Laki tarjosi paremman taloudellisen tuen ja lisäsi kerhojen työskentelyedellytyksiä. Samalla se paransi opintokerhon arvostusta järjestöaktiivien silmissä. Se vakiinnutti kerho-opiskelun aseman ja jatkuvuuden. Kauan odotettua lakia voi pitää yhteiskunnan virallisen arvostuksen ja tunnustuksen osoituksena opintokerhoille, ja se vahvisti sivistysjärjestöjen ylläpitämien opintokeskusten asemaa.

Lain säätäminen osui myös otolliseen ajankohtaan. 1960- ja 1970-luvuilla yhteiskunnallisuus ja poliittisuus vahvistuivat ja monien ammatillisten, yhteiskunnallisten ja poliittisten järjestöjen toiminta aktivoitui. Tällä oli luontaista pohjaa, koska järjestöjen opintotoiminta oli aina sitoutunut läheisesti erilaisiin aatteellisiin yhteenliittymiin ja järjestömaailmaan.¹⁶³ Opintokerhoa hyödynnettiin etenkin paikallisissa perusyhdistyksissä, ja joidenkin sivistysjärjestöjen jäsenjärjestöissä se kuului jopa niiden koulutusjärjestelmään paikallisen tason työmuotona ja polkuna kansanopistoihin tai muihin aikuisoppilaitoksiin.¹⁶⁴

Uuden lain voimaantulon jälkeen kerho-opiskelu lähti nopeaan nousuun. Opintokerhojen kokonaismäärä moninkertaistui muutamassa vuodessa. Lukumäärä kasvoi vuoden 1960 noin 3 000 kerhosta yli 24 000:een vuonna 1975. Puolueita ja ammattiyhdistysliikettä lähellä olleet opintokeskukset organisoivat runsaasti ammattiyhdistyspohjaisia ja poliittisia opintokerhoja kouluttaakseen järjestöaktiiveja aatteellisesti ja järjestöllisesti. Lisäksi esimerkiksi TSL:n kerhomäärien äkilliseen nousuun 1970-luvun alussa vaikutti SDP:n ja ammattiyhdistysliikkeen eheytyminen. Uusi tilanne synnytti äkillisen tarpeen kouluttaa uusia toimitsija- ja aktiivijoukkoja ympäri maata.¹⁶⁵

Toisaalta opintokerholiike oli vielä 1900-luvun jälkipuoliskollakin ennen kaikkea maaseudun sivistystyöliike, erityisesti OK:n osalta. Liiton kerhoista 80 prosenttia toimi maalaiskunnissa ja 61 prosenttia sivukylissä, mihin vaikutti pitkälti nuorisoseurajärjestön kerhotoiminta. Vaikka TSL:n ja KSL:n

opintokerhojen lukumäärä nousi 1970-luvun alkuvuosina suuremmaksi kuin OK:n, niin kerholaisten yhteismäärissä OK oli edelleen suurin. Sen parissa oli kerholaisia 1970-luvun alussa laajimmillaan 65 000. Kymmeneentuhansiin ylsi kerholaisten määrä MSL:ssäkin. Kaikkien sivistysjärjestöjen yhteinen kerholaismäärä kohosi 1970-luvun alussa noin 150 000–200 000 henkilöön.¹⁶⁶

Opintokerholain voimaantulo auttoi perustamaan sellaisia sivistysjärjestöjä, joilla oli jo valmiina vahva jäsenjärjestöpohja, joilla oli kokemuspohjaa opintokerho-opiskelusta ja jotka olivat toimineet pitkään osana järjestöllistä sivistystyötä. Laki mahdollisti Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP), SKDL:n sekä kansandemokraattisten naisten ja nuorten järjestöjen irtautumisen TSL:stä ja oman sivistysliiton ja opintokeskuksen KSL:n perustamisen vuonna 1964. Uusi järjestö kasvatti nopeasti jäsenkuntaansa ja aloitti välittömästi oman opintokerho- sekä sivistystoimintansa.¹⁶⁷ Nuorisoseurajärjestön keskusliitto, jo vuonna 1897 perustettu Suomen Nuorison Liitto (SNL) kuului ensin Valistusjärjestöjen opintotoimikuntaan ja sitten OK:hon. Se erosi OK:sta vuonna 1972 ja perusti oman opintokeskuksensa. Kuusi vuotta myöhemmin se muodosti yhdessä nuorisoseurajärjestöä lähellä olevien liittojen kanssa Vapaan Sivistystoiminnan Liiton (VSL), jolle sen opintokeskus siirtyi.

Laki opintokeskusten valtionavusta

Opintokeskukset ryhtyivät ajamaan uutta lakia, joka voisi nostaa ne tasavertaisempaan asemaan kansan- ja kansalaisopistojen kanssa. TSL:n liittotoimikunta päätti esittää toukokuussa 1966 Valtion kansansivistyslautakunnalle ”vapaata kansansivistystyötä koskevien säännösten ja toimintaedellytysten yhtenäistämistä ja kansansivistysjärjestöjen valtionavun perusteiden samais- tamista kansalais- ja työväenopistojen kanssa”. Seuraavana vuonna 9. yleinen kansansivistyskokous suositteli sekin kattavan sivistysjärjestölain säätämistä pikaisesti.¹⁶⁸

Valtion kansansivistyslautakunta toimi kaiken aikaa keskeisenä foorumina sivistysjärjestöjen lainsäädännön parantamiseksi. Lautakunta asetti vuoden 1967 lopulla työryhmän, joka teki mietinnön uudesta laista; tosin se perustui opintokerholain laajentamiseen. Opintokeskuslain syntymisen kannalta ratkaisevia olivat vuodet 1971–1973, jolloin kansansivistyslautakunta piti ajan- kohtaisimpana ja kiireellisimpänä kysymyksenään opetusministeriölle laadit- tavaa esitystä järjestöllisen sivistystyön valtionapujärjestelmästä.

Luonnonsuojelijoiden Nastolan opintokerholaiset luovuttavat linnunpönttöjä Nastolan kunnanjohtajalle vuonna 1970. Kuva: Opintokeskus Sivis

Kansansivistyslautakunta nimesi syksyllä 1971 keskuudestaan kaksihenkisen valtionapujaoston, jäseninä MSL:n toiminnanjohtaja Raimo Vanninen ja TSL:n pääsihteeri Olavi Hurri. Jaosto sai tehtäväkseen laatia esityksen uudesta laista. Vannisen ja Hurrin työn pohjalta lautakunta käsitteli huhtikuussa 1972 ensimmäistä kertaa varsinaista esitystään laiksi ja asetukseksi opintokeskusten valtionavusta.¹⁶⁹

Kansansivistyslautakunnan työvaliokunta kävi luovuttamassa elokuussa 1972 lakiesityksen kulttuuriministeri Pentti Holapalle. Lakiesitys noudatti pääosaltaan kansalais- ja työväenopistojen valtionapulain mallia. Se oli menoperusteinen valtionapulaki, joka takasi 80 prosentin valtionavun opintokeskuksen yleismenoihin, opinto-ohjaajakoulutukseen sekä kurssi- ja luentotoimintaan. Sen sijaan opintokerhojen valtionapu jäi edelleen vuosittain määrättäväksi.

Lain voimaantuloa jouduttiin jälleen odottamaan. Kansansivistyslautakunnan ehdotus osoittautui viranomaisten kannalta pulmalliseksi, ja seurauksena oli tiukka poliittinen vääntö. Hallitusohjelman lisäpöytäkirjaan otettu opintokeskusten valtionapulakiesitys tuli lopulta eduskuntaan vuoden 1975 alussa. Soraääniltä ei välttytty, kun muun muassa kansanedustaja Kullervo Rainio valitti hallituksen jatkuvasti ”sujauttavan sosialisovia esityksiä” eduskuntaan ja arveli jopa opetusministeri Marjatta Väänänen tulleen ”sumutetuksi” tällä kertaa.¹⁷⁰

Valtiontalouden heikentynyt tila antoi pontta arvostelulle menojen paisyttamisesta, ja erityistä kritiikkiä nousi kurssitoiminnan matka- ja majoituskuluja korvaavaan lain kohtaan. Opintokeskuksille historiallinen laki kuitenkin hyväksyttiin eduskunnassa maaliskuussa 1975.¹⁷¹ Uuden lain mukaan opintokeskusten ”tarkoituksena on opintokerho-, luento- ja kurssitoimintaa harjoittamalla tarjota kansalaisille tilaisuuksia yleissivistävään ja kansalaisvalmiuksia kehittävään suunnitelmalliseen opiskeluun”.¹⁷² Ministeri Väänänen oli lakiin tyytyväinen, mutta arveli valtion tuen pienuuden aiheuttavan yhä ongelmia opintokerho- ja luentotoiminnassa.¹⁷³

Marjatta Väänänen oli arveluissaan oikeassa. Uusi laki jätti opintokeskusten perinteisimmän työmuodon eli opintokerhon prosenttipohjaisen valtionavun ulkopuolelle. Tämä poikkeus johti vähitellen opintokerhon aseman heikentymiseen ja sen käytön vähentymiseen kaikissa opintokeskuksissa. Opintokerholaki muuttui kuitenkin koko työmuodon eli opintokeskuksen laiksi ja vahvisti opintokeskusten asemaa. Opintokeskusten 50 vuoden odotus oli päättynyt. Ne olivat saaneet samantyyppisen valtionapulain, joka kansanopistoilla ja kansalaisopistoilla oli ollut jo 1920-luvun lopulla.

Uuden valtionapulain ja asetuksen valmistelu ei ollut vaivatonta – olihan kyse ensimmäisestä kokonaisvaltaisesti opintokeskuksia koskevasta laista. TSL:n silloisen opintojohtajan Teuvo Ikosen¹⁷⁴ mukaan viranomaiset ja opintokeskusten edustajat pitivät lukuisia neuvotteluja valmistellen lakia opintokeskuksille sopivaksi, mistä opetusviranomaisillakaan ei ollut kokemusta.

Itse lakitekstissä sovellettiin Ruotsin mallia, mutta asetuksen työstäminen oli jo mutkikkaampaa. Viranomaisten oli vaikeaa irtautua opistolakien käytännöistä, jotka eivät sopineet järjestölliseen sivistystyöhön. Henkilökunnan määrä sekä keskustelut työntekijöiden palkkaluokista ja pätevyysvaatimuksesta synnyttivät vilkasta keskustelua. Kouluhallituksen kanssa sovittiin määrätystä ammattinimikkeistä, joihin voitiin palkata valtionapuun oikeuttavia työntekijöitä. Osa henkilöstöstä – kuten kulttuurisihiteerit ja oppimateriaalien toimittajat – jäi valtionavun ulkopuolelle. Kuitenkin ne opintokeskukset, jotka olivat jo toiminnassa lain astuessa voimaan, saivat kohtuullisen osan henkilökunnastaan valtionavun piiriin.¹⁷⁵

Menoperusteinen ja erittäin yksityiskohtainen valtionapulaki johti nopeasti laajan byrokratian sietämiseen, mikä oli uutta opintokeskuksille ja osittain myös viranomaisille. Samalla se aiheutti mm. lopullisten tilitysten aikataulujen viivästymistä ja pakotti toisinaan opintokeskukset ottamaan lainaa henkilöstö- ja muiden kulujen hoitamiseksi.¹⁷⁶

Pitkään valmisteltu laki joutui kuitenkin vaaraan jo seuraavana vuonna. Kalliin kurssitoiminnan kulut nousivat uudelleen arvioitaviksi, kun maan hallitus kaavaili heikentävänsä lakisäätéisesti erityisesti kurssitoiminnan valtionapuehtoja. Hallituksen aiomukset herättivät laajan vastarinnan kaikissa opintokeskuksissa. Hallituksen huononnuksesitystä pidettiin ”ainutlaatuisena tapauksena kansansivistystyön historiassa”. Vastustavissa kannanotoissa viitattiin muun muassa edellisen hallituksen ja eduskunnan näkemykseen vuodelta 1975, joka painotti uuden lain ”tasa-arvoistavan järjestömuotoista sivistystyötä laitosten sivistystyön kanssa”. Hallituksen vaihtuminen toukuussa 1977 poisti opintokeskuksia uhanneen vaaran perumalla edeltäjänsä heikennysesityksen.¹⁷⁷

Matkakulujen korvaamisesta syntynyt episodi kertoi sekin hallinnon ongelmista ymmärtää opintokeskusten toimintaa. Ilman kouluja ja luokkia toimineille järjestöille kertyi luonnollisesti matkakuluja, kun haluttiin järjestää koulutusta siellä missä opiskelijat ovat.

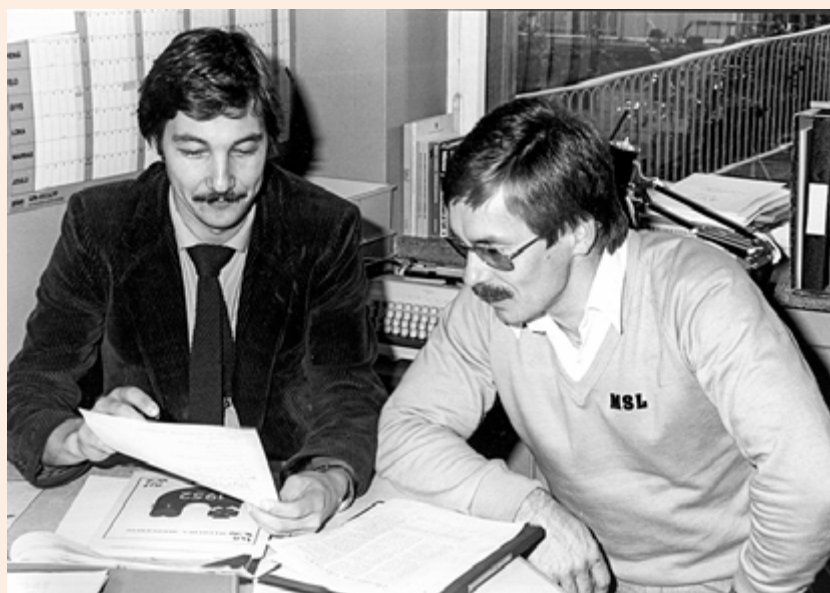
MSL:n opintokerhokirjeen postitustalkoot vuonna 1981.
Kuva: MSL:n arkisto

Oikealla:

Olli Punnonen ja Ilpo Leponiemi MSL:n oppimiskeskuksella
1970-luvulla. Kuva: MSL:n arkisto

Opintotoiminnan Keskusliiton opintolehtisiä.
Kuva: Opintokeskus Sivis

Ihmisestä ihmiselle

on
aika
muistella

OPINTOTOIMINNAN KESKUSLIITTO OK ry

KOKOUSTEKNIikka

Opintotoiminnan Keskusliitto OK ry

VÄHEMPIKIN RIITTÄÄ
jokamiehen ympäristönsuojelutieto

Opintotoiminnan Keskusliitto OK ry 1983

SNL:n liikuntakurssilaisia Lohjan Kisakalliolla 1968. Kuva: SNL:n arkisto

Opintoaineisto Ammattiyhdistystiedon perusteet valmistui syyskuun alussa 1969. Materiaaliin tutustuivat (oikealla) SAK:n puheenjohtaja Niilo Hämäläinen, varapuheenjohtaja Arvo Hautala ja koulutussihteeri Veli Lehtinen. Luovuttamassa ovat TSL:n opintojohtaja Jussi Pikkusaari, opintos sihteeri Pentti Järvinen ja TSL:n ammattiyhdistystoimikunnan puheenjohtaja Eugen Kaukolampi. Kuva: Työväen Arkisto

Oikealla:

Karstulan maatalousnäyttely vuonna 1974. Pirkko Siili. Kuva: Opintokeskus Sivis

Opintotoiminnan Keskusliitto Helsingin keskustassa vuonna 1993. Kuvassa Terttu Merranmaa, Heli Nieminen, Anja Hietala ja Marjaliisa Isopahkala. Kuva: Opintokeskus Sivis

Marjatta Hakkarainen MSL:n oppimiskeskuksella. Kuva: MSL:n arkisto

MSL:n 20-vuotisjuhla 1970-luvulla. Kuva: T. Latvala, MSL:n arkisto

Työväen Sivistysliiton henkilökunnan talkoot Ranta-Toivalan kurssikeskuksessa vuonna 1981. Kuvassa vasemmalta Sulo Hentula, Brita Seppänen ja Maire Kymäläinen. Kuva: Työväen Arkisto

Uuden lain myötä järjestöjen sivistystyön rakenteissa ja toiminnassa tapahtui perusteellisia muutoksia. Tärkein muutos oli se, että perinteisten opintokerho- ja luentotoiminnan lisäksi valtionavun piiriin tuli myös kurssi-toiminta. Kurssien määrä kasvoi, mikä muutti opintokeskustoiminnan kokonaisprofilia kurssimuotoisen opiskelun suuntaan. Samalla opintokeskusten toimintaedellytykset paranivat. Uuden lain myötä opintokeskukset pystyivät palkkaamaan henkilökuntaa myös maakuntiin, mikä vahvisti huomattavasti niiden alueellista ja paikallista opintotoimintaa. Useat opintokeskukset avasivat aluetoimistoja ympäri maata. Pekka Sallilan¹⁷⁸ mukaan jäsenjärjestöt ajoivat voimakkaasti aluetoimistojen perustamista menoperusteisen valtionosuuslain voimassa ollessa, koska aluetoimistojen katsottiin tuovan opintotoimintaa lähemmäs paikallista jäsenkenttää ja omalta osaltaan vahvistavan myös kansalaisjärjestöjen piiriorganisaatioiden toimintaa uusien henkilöresurssien ansiosta. 2000-luvulla aluetoimistojen määrä on vähentynyt merkittävästi.

Laki opintokeskusten valtionavusta irrotti vähitellen sivistysliittojen ja opintokeskusten toimintoja toisistaan. Opintokeskukset paneutuivat ennen kaikkea niihin toimintoihin, joihin saatiin menoperusteista valtionapua, eli kurssi- ja luentotoimintaan sekä opinto-ohjaajakoulutukseen. Sivistysliittojen vastuulle jäi edelleen kulttuuritoiminta, kansainvälinen toiminta ja opintoaineistotuotanto, joiden rahoittamiseen käytettiin osittain sivistysjärjestöille osoitettua järjestömäärärahaa.

Opintokerhon valtionavun myötä alkoi hiljalleen kuihtua myös kirjeellinen opiskelu, opintokerhojen ohjaajakoulutus ja oppimateriaalituotanto. Opintokerhotilastot osoittivat, että eläkeläisjärjestöissä opintokerhomäärät kasvoivat suhteellisesti paljon enemmän kuin muissa opintokeskusten jäsenjärjestöissä. (Ks. liite 3 opintokerhotilastot.)

Melko odotetusti uusi opintokeskuslaki räjäytti opintokeskusten kurssimäärän. Kuuden vuoden sisällä 1970- ja 1980-lukujen taitteessa määrä kipusi 923 kurssista yli 7 500:n, samalla kun kurssilaisten määrä nousi 27 229:stä jopa 200 000:teen.¹⁷⁹ Kurssimäärien voimakas nousu pakotti opintokeskukset kehittämään kurssien pedagogista tasoa. Osa-apuna tähän tuli opintokeskuslakiin vuonna 1986 tehty muutos, joka salli lain mahdollistaman kurssiohjaajakoulutuksen aloittamisen opintokeskuksissa.¹⁸⁰ Samalla osa opintokeskuksista rakensi omaa, osittain maksullista kurssitoimintaa, johon haettiin osanottajia jäsenjärjestöistä.

Opintokerhon mahdollisuudet

Vaikka opintokerhojen valtionapu jäi vaatimattomaksi, opintokeskukset eivät hylänneet perinteistä työmuotoaan. Korotetun valtionavun opintokerhot lisäsivät kiinnostusta kerho-opiskeluun. Korkeamman valtionavun kerhoilla tarkoitettiin tavoitteellisesti opiskelevia ryhmiä, jotka opiskelivat kirjeellisesti, käyttivät omia oppimateriaaleja tai tähtäsivät jonkin lopputuotteen tuottamiseen (historiikki, raportti, näyttely, näytelmä jne.).¹⁸¹

Opintokerhojen korotettu valtionapu poistui kuitenkin käytöstä, kun vuonna 1994 siirryttiin uuteen suoriteperusteiseen valtionosuuslakiin. Toimenpide heikensi uudelleen opintokerhon taloudellista arvostusta.¹⁸²

Kerhotoimintaa opintokeskusten yhtenä opiskelumuotona ei haluttu kuitenkaan päästää uppoamaan. Suoriteperusteisen opintokeskuslain tultua voimaan tehtiin uusia aloitteita opintokerhotyön kehittämiseksi. 1990-luvun puolivälissä Opetushallitus toteutti yli-insinööri Matti Ropposen johtaman hankkeen, jonka avulla haluttiin nostaa opintokerhojen vaikuttavuutta. Vuonna 2001 muutama opintokeskus järjesti virtuaaliopintokerhohankkeen, jossa tutkittiin mahdollisuuksia kerhotoiminnan järjestämiseen osittain tai kokonaan verkossa. Ajatus oli hieman aikaansa edellä, koska sen ajan ohjelmalliset alustat olivat vielä liian kömpelöitä.¹⁸³

2000-luvulla virisi mielenkiinto sellaisiin käsitteisiin kuin oppivat organisaatiot, itseorganisoituvat ryhmät, yhteisöllinen oppiminen ja jaettu johtajuus. Nämä oppimisen ideat ammensivat merkityksensä osin samankaltaisista ihanteista, jotka olivat tehneet opintokerhoista niin erityisen yhdessä oppimisen muodon. Valitettavasti nämä uudelleen löydetty ihanteet eivät enää nostaneet opintokeskusten kerhotoimintaa uuteen nousuun.¹⁸⁴

Vuonna 2004 neljä opintokeskusta (Kirkkopalvelut, TJS-Opintokeskus, Kansalaisfoorumi ja Opintokeskus Visio) päättivät tuoda kerhotoimintaan lisää vaikuttavuutta itsearviointin avulla. Aiheeseen liittyvän hankkeen myötä syntyi JÄLKI-käsikirjan nimen saanut aineisto, jolla haluttiin tukea kerhojen tavoitteellista toimintaa ja sen arviointia. Vuonna 2006 opintokeskukset saivat Opetushallitukselta avustusta Kerholla kansalaisseksi -hankkeelle. Jokainen opintokeskus tutki opintokerhotoimintaa omasta näkökulmastaan. Mukana olleilla oli aito halu kohottaa kerhotoiminnan merkittävyttä keskeisenä järjestöllisen sivistystyön muotona.¹⁸⁵

Opintokeskusten yhteistyö

Sivistysjärjestöjen edustajien säännöllinen yhteydenpito oli alkanut 1950-luvulla, kun vuonna 1958 oli perustettu pysyvä yhteistyöelin.¹⁸⁶ 1970-luvulla opintokeskusten keskinäinen yhteistyö tiivistyi, kun uudet valtionapulaiset vahvistivat toiminnan perustaa ja herättivät samalla jatkuvaa keskustelua lain tulkinnoista päivittäisessä sivistystyössä. Yhteydenpidon ja yhteisen edunvalvonnan tarve kasvoi. Lisäksi puolueita lähellä olevien opintokeskusten edustajat tapasivat keskenään lähinnä edunvalvonnan tiimoilta.¹⁸⁷

Yhteydenpidossa oli aluksi kyse opintojohtajien säännöllisistä tapaamisista, sen jälkeen toimittiin Opintokeskusten yhteistyötoimikuntana ja myöhemmin Opintokeskusseurana. Opintokeskusten yhteistyöelin rekisteröitiin vasta vuonna 2009. Uudessa Opintokeskukset ry:ssä ovat edustettuina kaikki opintokeskukset.

Opintokeskusten yhteistyö antoi varsinkin uusille opintojohtajille kollegoiden tuen.¹⁸⁸ Yhteistyö ei ollut kuitenkaan aina saumatonta, koska taustalla oli tietty jännite puolueita lähellä olevien opintokeskusten ja ns. sitoutumattomien opintokeskusten välillä lähinnä resurssien jakautumisesta. Toisaalta opintokeskukset esiintyivät yksituumaisina uudesta lainsäädännöstä tai merkittävästä rahanjaosta sovittaessa.¹⁸⁹ 2000-luvulla jännite kuitenkin purkautui, kun kaksi opintokeskusta (OK-opintokeskus ja TJS-Opintokeskus) jättäytyi hetkeksi sivuun Opintokeskusseuran toiminnasta. TJS-Opintokeskus ja OK-opintokeskus eivät myöskään olleet mukana perustamassa Opintokeskukset ry:tä. Pian 2010-luvulla kaikki opintokeskukset olivat takaisin Opintokeskukset ry:ssä, ja yhdistyksen toiminta alkoi tehostua. Vanhat rintamalinjat jäivät menneisyyteen, ja Opintokeskukset ry:stä tuli aktiivinen toimija vapaan sivistystyön kentällä.

Edunvalvonnan ohella Opintokeskukset ry haluaa vaikuttaa vapaan sivistystyön kentän ja kansalaisyhteiskunnan myönteiseen kehitykseen. Yhdistys tekee vaikuttamistyötä ja osallistuu erilaisiin kehittämishankkeisiin yhteistyössä muiden oppilaitosten ja vapaan sivistystyön toimijoiden kanssa valtakunnallisesti ja kansainvälisesti. Opintokeskukset ry:n yhteisiä kehittämissuhteita ovat mm. osaamisperusteinen koulutus suunnittelu, kestävä kehitys, yhdenvertaisuus ja vapaan sivistystyön tutkimustyö.¹⁹⁰

Opintokeskukset ry sai ensimmäisen valtionavustuksensa opetusministeriöltä vuonna 2009 ja säännöllisen toiminta-avustuksen vuodesta 2012 läh-

tien. Vuonna 2021 toiminta-avustuksen nousu mahdollisti ensimmäisen määräaikaisten työntekijän palkkaamisen.

Aikuiskoulutuksen kehittäminen ja opintokeskukset

1970- ja 1980-luvuilla Suomessa käynnistyi aikuiskoulutuksen voimakkaan kehittämisen aika. Aikuiskoulutuspolitiikkaa muovattiin useissa viranomaisasiakirjoissa, lainsäädännössä ja alan järjestöjen kannanotoissa. Suuntaa näyttivät etenkin Aikuiskoulutuskomitean osamietinnöt I–II vuosilta 1971 ja 1975. Jälkimmäinen mietintö maalasi aikuiskoulutuspolitiikan perustavoitteet laveasti: sivistyksellisen tasa-arvon lisääminen, tuotannon edistäminen ja ammattitaidon kehittäminen, demokratian edistäminen ja yhteiskunnallisten valmiuksien kehittäminen sekä kulttuurin ja persoonallisuuden kehittäminen.¹⁹¹

Vuonna 1978 valtioneuvosto päätti aikuiskoulutuksen suunnittelu- ja kehittämisperiaatteista, joilla määritettiin mm. aikuiskoulutuksen niveltäminen muuhun koulutukseen. Yksi pääperiaate kuului: aikuiskoulutusjärjestelmän kaikkien tehtäväalueiden kehittämistä jatketaan. Ensisijaisesti tuli kuitenkin painottaa ammatillisen aikuiskoulutuksen kehittämistä.¹⁹² Sittenmm ammatillinen aikuiskoulutus priorisoitiin selvästi muuta aikuiskoulutusta tärkeämmäksi, mikä johti sille myönnettyjen määrärahojen huomattavaan kasvuun verrattuna vapaaseen sivistystyöhön.

Kehitys on 1990-luvulta lähtien johtanut siihen, että vapaa sivistystyökin on ammatillistunut, joskin oppilaitosmuotojen välillä on eroja. Kansanopistoissa ammatillistuminen on ollut voimakkainta, mikä on ilmennyt vahvana tutkinto- ja oppilaitoskeskeisyytenä. Opintokeskusten kohdalla kyse on ollut ”pehmeästä” ammatillistumisesta, mikä on tarkoittanut työelämässä tarvittavien, yleisluontoisten työtapojen lisääntymistä ja informaalin oppimisen merkityksen korostumista.¹⁹³

Opintokeskuslaki synnyttää uusia opintokeskuksia

Opintokeskuslain voimaantulo johti siihen, että uusia opintokeskuksia alkoi syntyä aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna tiheässä tahdissa. Uuden valtionapujärjestelmän piiriin hakeutui nyt sellaisiakin järjestöjä, jotka eivät olleet aikaisemmin vaikuttaneet järjestöllisessä sivistystyössä.¹⁹⁴

Palkansaaja- ja puoluejärjestöjen osuus opintokeskuslain alaisesta kokonaistoiminnasta kasvoi pian hallitsevaksi, ja niiden mielenkiinto suuntautui

Kutomon viikonloppuvuorolaisia laitospöytäkirjoittajia opintokerhossaan. Vasemmalla Eino Raitanen, Heikki Kujamäki, Keijo Suhonen ja Reijo Sarin. Laitospöytäkirjoittajat opiskelivat mm. sosiaalipolitiikkaa ja atk-taitoja. Kuva: Eino Raitasen kokoelma, Forssan museo

pääasiallisesti kurssitoimintaan. Opintokerho oli monille heidän jäsenjärjestönsä jäsenistä tuntematon opiskelutapa. Vanhemmissa opintokeskuksissa työmuodot ja ohjelmat muuttuivat huomattavasti vähemmän.¹⁹⁵

Opetusministeriössä oli nähty pian opintokeskuslain voimaantumisen jälkeen tarpeelliseksi selvittää opintokerho-, luento- ja kurssitoiminnan tarvetta ja laatia tältä pohjalta suunnitelma opintokeskusten määrällisestä kehittämisestä. Asiaa pohtinut työryhmä esitti muistiossaan vuodelta 1977 kriteerit, joiden pohjalta uusi opintokeskus saattoi saada valtioneuvostolta perustamisluvan. Kriteereihin kuului mm. vähintään 500 opintokerhon järjestäminen edellisellä toimintakaudella.

Kriteerit joutuivat testiin jo syksyllä 1979, kun Toimihenkilöjärjestöjen Sivustysliitto (TJS) anoi opintokeskuslupaa. Toimihenkilö- ja Virkamiesjärjestöjen Opintokeskus sekä Virkamiesliittojen Opintokeskus olivat kuuluneet OK:hon. Ammatilliset keskusjärjestöt TVK, Akava ja STTK perustivat

vuonna 1978 TJS:n ja TJS-Opintokeskuksen, mikä liitti kaikki palkansaa-jakeskusjärjestöt jäsenliittoineen opintokeskusperheeseen. Opetusministeriössä huomattiin, että opintokerhojen määrä ei täyttänyt uudessa opintokeskuksessa päätettyjä kriteereitä, mutta sitä kompensoi kurssien runsas määrä. Ministeriönkin päätöksessä korostui voimistuva tavoite korvata opintokerhoja kurssiopetuksella.¹⁹⁶

Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto (SKSK), joka oli muodostettu jo vuonna 1919, perusti alaisuuteensa Kristillisen Opintokeskuksen vuonna 1981. Myös tämän opintokeskuksen perustamiselle katsottiin löytyvän riittävät perusteet, vaikka OK menettävänä osapuolena vastusti uuden keskuksen perustamista. Valtiovarainministeriökin pystyi kuukausitolkulla jarruttamaan hanketta.¹⁹⁷ SKSK ja vuonna 1905 perustettu Suomen Kirkon Sisälähetysseura yhdistyivät vuonna 2001 Kirkkopalvelut ry:ksi, jonka alaisuuteen Kristillinen Opintokeskus siirtyi. Tätä seurasi Agricola-opintokeskus vuonna 2010 ja myöhemmin STEP-opintokeskus vuonna 2021.

Kokoomuspuolue sisarjärjestöineen perusti Kansallisen Sivistysliiton vuonna 1980. Sen opintokeskus aloitti toimintansa kaksi vuotta myöhemmin. Kokoomuksen piirissä oli havahduttu 1970-luvun alussa vasemmiston vahvistuneeseen asemaan sivistys- ja kulttuuripolitiikan kentällä. Puolue halusi vahvistaa porvarillisen arvomaailman esiintuloa sivistyskentällä. Yksi keskeinen keino oli oman kansanopiston ja opintokeskuksen perustaminen. Molemmat tavoitteet toteutuivat 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Toki opintokeskuksen perustamisen taustalla oli myös halu saada taloudellista resurssia puolueyhteisön järjestölliseen koulutukseen muiden suurten puolueiden tapaan.¹⁹⁸

Uudesti syntynyt kommunistinen puolue ja sitä lähellä olevat järjestöt muodostivat vuonna 1986 Demokraattisen Sivistysliiton (DSL), jolle myös myönnettiin opintokeskusoikeudet. Kukaan ei enää kysynyt kriteerien täytymisen perään, vaikka opintokeskus oli toiminnaltaan hyvin pieni. Eräät poliittiseen vihreään liikkeeseen kuuluvat järjestöt perustivat vuonna 1990 Vihreän Sivistysliiton, joka sai vuonna 1995 oman opintokeskuksensa. Viimeisin opintokeskusoikeudet saanut opintokeskus, kahdestoista, oli Peruskansan Sivistysliiton perustama Pekasus vuonna 2015. Uusimmat sivistysliitot ja opintokeskukset liitettiin hyvin tiiviiseen yhteyteen taustalla vaikuttavan puolueyhteisön kanssa.

Uusien opintokeskusten syntyminen nopeassa tahdissa 1980- ja 1990-luvuilla johti koko opintokeskustoiminnan nopeaan kasvuun. Valtionavut ja -osuudet pysyivät kuitenkin samalla tasolla.¹⁹⁹

Opintokeskusten lisääntyminen toi uutta henkilöstöresurssia opintokeskusten ja osin myös jäsenjärjestöjen käyttöön. Henkilöstö keskittyi luonnollisesti opintotoiminnan organisoimiseen, mutta toki jäsenjärjestöt käyttivät työntekijöiden asiantuntemusta myös oman koulutustoimintansa yleiseen kehittämiseen.²⁰⁰

Järjestöllisen sivistystyön toimikunta

Sivistysjärjestöt tekivät syksyllä 1979 opetusministeriölle esityksen järjestömuotoisen kansansivistystyön valtionaputoimikunnan asettamisesta. Seuraavana syksynä ministeriö asetti vaaditun toimikunnan, joka otti nimekseen Järjestöllisen sivistystyön toimikunta ja jonka puheenjohtajaksi tuli Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho.²⁰¹

Määritellessään järjestöllisen sivistystyön asemaa ja tehtäviä vapaan sivistystyön kentässä toimikunta nosti esiin kolme piirrettä:

- järjestöllinen sivistystyö kykenee eriytyneitä koulutus- ja kulttuuri-instituutioita paremmin pohjaamaan toimintansa aatteellisten ja muiden väestöryhmien sivistys- ja kulttuuritarpeisiin, elämänpyrkimyksiin ja sosiaaliin lähtökohtiin
- järjestöllinen sivistystyö voi tavoittaa myös vähiten koulutusta saaneita ja tiedollisesti passiivisia, jotka eivät käytä opinto- ja sivistyspalveluita yhtä alttiisti kuin koulutetummat
- järjestöllinen sivistystyö pystyy parhaiten aktivoimaan aikuisia kansalaisia yhteiskunnallisten tietojen ja taitojen opiskeluun.²⁰²

Toimikunnan jäsenten enemmistö oli sivistysjärjestöjen edustajia. Pää tavoitteena oli saada sivistysjärjestöjen kulttuuritoiminta ja opintoaineistotuotanto valtionavun alaiseksi sekä nostaa opintokerhojen valtionapu samalle tasolle kansalais- ja työväenopistojen opintopiirien kanssa. Lisäksi toimikunta esitti kulttuuriharrastusryhmien ottamista valtionavun piiriin opintokerhojen tavoin ja kulttuuritapahtumien tukemista valtionavulla.²⁰³ Sivistysjärjestöjen edustajat korostivat toimikunnassa vahvasti opintokeskusten oikeutta toimia omista aatteellisista lähtökohdistaan käsin.²⁰⁴ Toimikunnassa oli vahva pyrkimys uudistaa ja terävöittää opintokeskusten toimintaa.²⁰⁵

Toimikunnan laatima mietintö valmistui, mutta sen esitykset eivät toteutuneet koskaan. Vasta perustettu Aikuiskoulutuksen johtoryhmä suhtautui

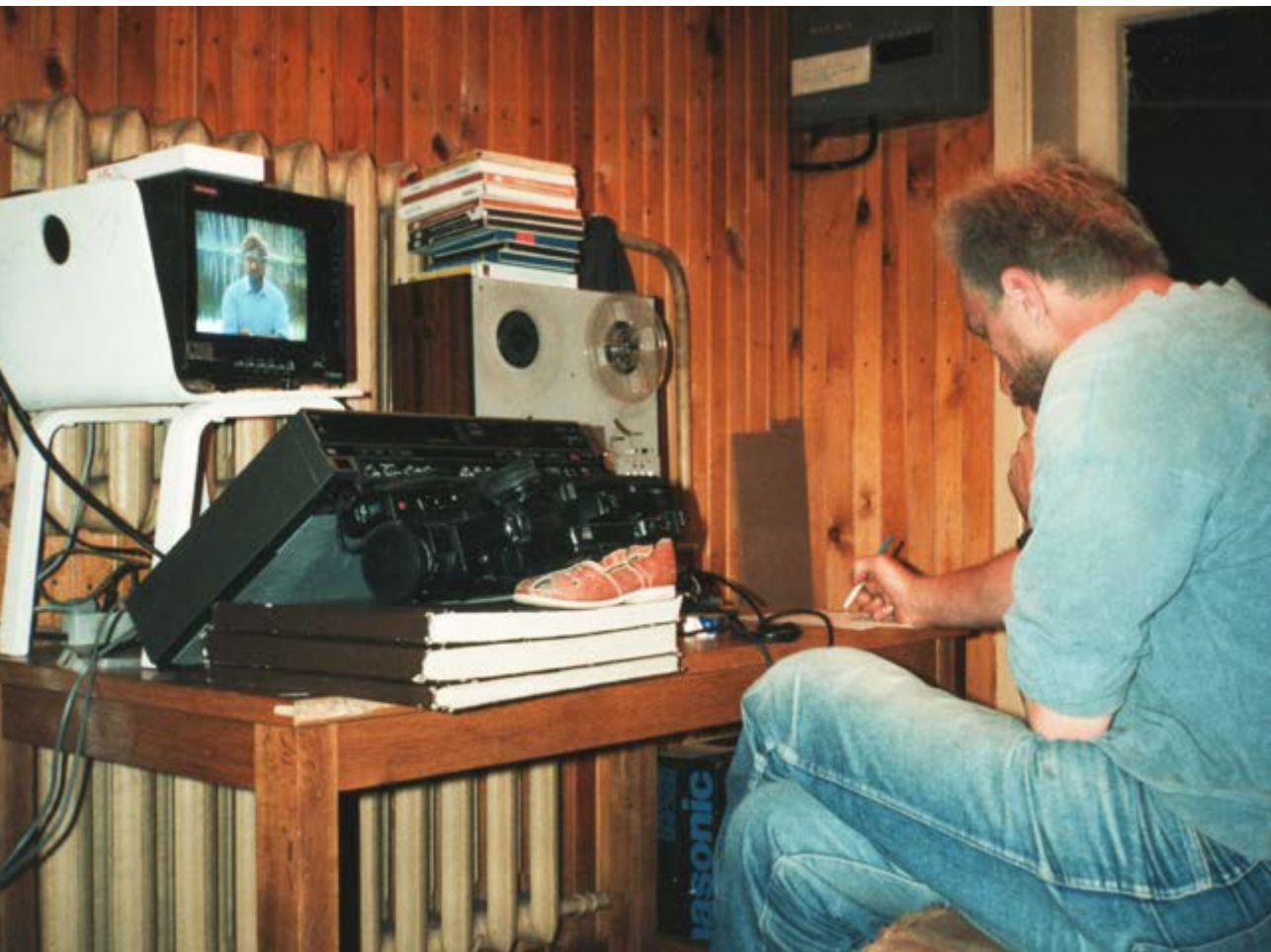
toimikunnan esityksiin penseästi ja painotti erityisesti ammatillisen aikuis-koulutuksen tärkeyttä. Todennäköisesti esitysten vahvin torjuja oli valtiova-rainministeriö, joka oli kritisoinut jo opintokeskuslain alaisen kurssitoimin-nan suuria kustannuksia. Opetusministeriö asetti vielä toukokuussa 1986 työryhmän ”tekemään esityksen järjestöllisen sivistystyön valtionapujärjestel-män ja -hallinnon kehittämiseksi”. Työryhmä laati esityksensä, mutta asia ei edennyt sen pitemmälle.²⁰⁶

Opintokeskukset saattoivat järjestää opintokerhotoimintaa hyvin vapaasti. Kilpailevien opintokeskusten ja puolueidenkin toisistaan todennä-köisesti tekemät paljastukset herättivät Kouluhallituksen vuonna 1985. Kou-luhallitus alkoi tutkia, toimivatko kerhot lain säädösten vaatimalla tavalla. Se pyysi opintokeskuksia tarkistamaan valtionapuhakemukseen sisältyvien ns. korkeamman valtionavun kerhojen menojen oikeellisuuden. Koskaan aikai-semmin opintokerhoja ei ollut pyydetty toimittamaan tositteita tarkistetta-vaksi. Opintokerhoilta perättiin tositteita jopa yli kahden miljoonan avustus-markan käytöstä.²⁰⁷

Tarkastuksessa paljastui ”paperikerhoja”, mikä luonnollisesti heikensi opintokerhojen uskottavuutta avustuksista päättävien silmissä ja oli toden-näköisenä osasyynä opintokerhoavustuksen alhaiseen tasoon. Muuta pysyvää vahinkoa koko opintotoiminnalle episodista tuskin aiheutui.²⁰⁸

Opintokerho-opiskelun suosion putoamista oli vaikeaa enää välttää 1980-luvun lopulla, mihin oli muitakin syitä kuin vaatimaton valtionapu. Kan-san sivistystaso nousi, poliittisen ja muun järjestökoulutuksen kiinnostavuus heikkeni, kansalais- ja työväenopistojen suosio kukoisti ja muut aktiviteetit valtasivat ihmisten mielenkiinnon ja ajankäytön.²⁰⁹ Tärkeä tekijä oli kansa-laisopistojen nopea tulo maaseudulle. Etenkin nuorisoseurojen opintokerhot vaihtuivat kansalaisopistojen opintopiireihin, koska kerhojen vetäjät ja ohjaa-jat alkoivat saada korvausta työstään ja muutenkin kansalaisopistojen toimin-taedellytykset olivat yhdistyksiä paremmat.²¹⁰

Kansan sivistysvaliokunta lakkautettiin vuonna 1984. Työn jatkajaksi ase-tettiin jo samana vuonna Aikuiskoulutusneuvosto, joka toimi lähinnä par-lamentaarisenä asiantuntijaelimenä. Laajapohjaisen neuvoston tuli seurata aikuiskoulutuksen koti- ja ulkomaista kehitystä sekä antaa lausuntoja komite-oiden ja työryhmien mietinnöistä, uusista laeista sekä valtion tulo- ja meno-arvioista. Rahan jakoon se ei puuttunut koskaan. Opetusviranomaiset oli-vat neuvostossa asiantuntijaroolissa. Aikuiskoulutusneuvosto lakkautettiin vuonna 2010.²¹¹

Raivo Paal editoimassa videota Opintotoiminnan Keskusliiton järjestämällä videokurssilla Etelä-Virossa, Ilumetsän luonnonsuojelualueella vuonna 1990. Kuva: Opintokeskus Sivis

6. Postmoderni Suomi

6.1. Tekniikka kehittyi ja väestö keskittyi²¹²

Berliinin muurin kaatuminen vuonna 1989 mullisti maailmanpolitiikan. Entiset kansandemokratiat irtautuivat Neuvostoliiton leiristä ja Baltian maat itsenäistyivät vuosina 1990–1991. Neuvostoliitto romahti vuonna 1991 ja palasi jälleen Venäjäksi.

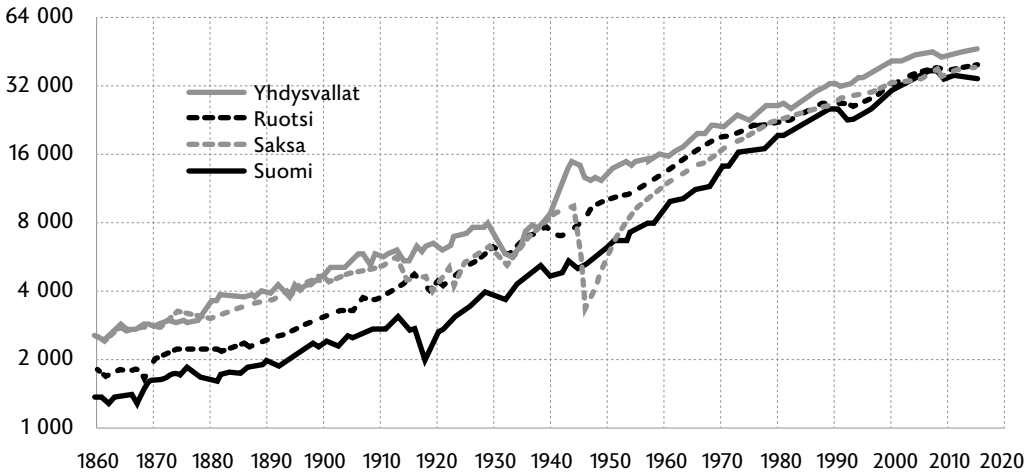
Talouden suotuisa kehitys pysähtyi äkillisesti 1980- ja 1990-luvun vaihteessa. Talous ylikuumeni, ja kuplan puhkeaminen aiheutti talouden syöksymisen ja rauhanajan syvimmän talouskriisin, mitä osaltaan syvensi Neuvostoliiton romahdus. Bruttokansantuote supistui kolmessa vuodessa 13 prosenttia, puoli miljoonaa työpaikkaa katosi, ja työttömyys ylitti 400 000 henkilön rajan. Vuodesta 1990 vuoteen 1994 työttömyys nousi 3,2 prosentista lähes 17 prosenttiin ja elintaso laski 11 prosenttia.²¹³

Syvän laman seurauksena Suomeen jäi pysyvä pitkäaikaistyöttömyyden varjo, millä oli yhteiskuntapoliittisia seurauksia. Työttömät passivoituivat, mikä näkyi alhaisena äänestysaktiivisuutena sekä poissaolona kansalais- ja opintotoiminnasta. Syrjäytymisestä tuli vakava yhteiskunta- ja sosiaalipoliittinen ongelma ja vakioteema julkiseen keskusteluun nykypäiviin asti ilman että ongelmaan on löydetty lopullista ratkaisua.

Suomi jatkoi 1990-luvulla taloudellista ja poliittista integroitumista länteen liittymällä Euroopan unionin jäseneksi vuonna 1995. Omasta valuutasta luovuttiin vuonna 2002, kun yhteisvaluutta euro otettiin käyttöön.

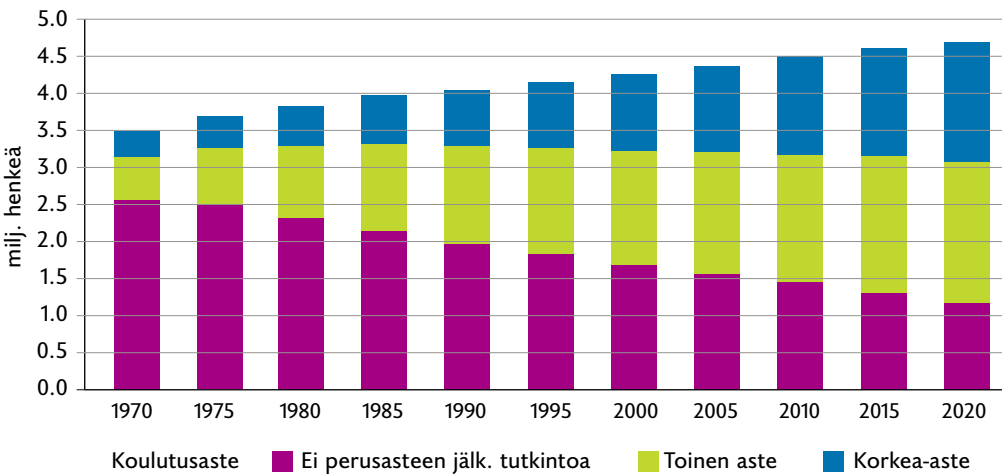
Suomi vaurastui pitkässä juoksussa tasaisesti ajoittaisista lamavuosista huolimatta. Oheinen kaavio osoittaa talouden pitkän linjan 160 vuoden ajalta ja vertailun kolmeen muuhun maahan. Talouden kehityksen pitkä ura on samanlainen kaikissa maissa.

Bruttokansantuote asukasta kohden vuosina 1860–2015
(euroa viitevuoden 2010 hinnoin, ostovoimakorjattuna)²¹⁴

Lähde: Kansalliset tilastokeskukset, The Maddison Project ja OECD. Stat.

15 vuotta täyttäneen väestönkoulutusrakenne 1970–2020²¹⁵

Taloukehitykseen ja elintason nousuun vaikutti keskeisimmin tekniikan nopea kehitys. Se tehosti tuotantoa prosessin kaikissa vaiheissa. Tekniikan kehitys näkyi myös kodeissa ja henkilökohtaisessa elämässä uusina laitteina. Matkapuhelin, internet ja hakukoneet avasivat uusia mahdollisuuksia yhteydenpitoon ja tiedonetsintään. Matkapuhelimen avulla Suomi ”juostiin” uudelleen maailman tietoisuuteen 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Samaan aikaan sosiaalinen media avasi ihmisille aivan uuden maailman.

Opintokeskukset aloittivat tietotekniikan koulutuksen jo 1990-luvulla, mutta 2010-luvulta lähtien uusi tekniikkaa otettiin koulutusten suunnittelussa ja toteuttamisessa aikaisempaa monipuolisemmin käyttöön. Maailmanlaajuinen korona-epidemia vuosina 2020–2022 vauhditti kehitystä. Verkko-pohjainen opiskelu sekä monimuoto-opetus tulivat olennaiseksi osaksi opintokeskusten koulutustarjontaa. Samalla kehitettiin verkkopedagogiikkaa täydentämään perinteisempiä oppimisen muotoja. Opintokeskukset ottivat lyhyessä ajassa 2010- ja 2020-lukujen vaihteessa pitkän loikan digitaalisen oppimisen mahdollistamisessa.

Väestön koulutustaso jatkoi kohoamistaan 1900-luvun lopulla koulutusurien pidentyessä sekä toisen ja korkeamman asteen koulutuksen yleistyessä. Vuonna 2022 oltiin tilanteessa, että ammatillisen koulutuksen opiskelijoita oli noin 341 000, ammattikorkeakouluopiskelijoita noin 164 000 ja yliopisto-opiskelijoita noin 163 000. Aikuiskoulutukseen osallistui vuonna 2017 noin 1,5 miljoonaa opiskelijaa.²¹⁶

Väestön koulutusasteen nousu näkyy oheisesta kaaviosta. Kaavio osoittaa, että väestön keskimääräinen koulutustaso on noussut, mutta silti hätkädyttävän moni lopettaa edelleen opintien peruskoulun todistukseen ilman ammatillista tai korkea-asteen tutkintoa.

Tekniikan kehitys, nopea elintason nousu ja koulutustason kohoaminen raivasivat tietä uudella laisella elämäntyyliä ja maailmankuvalla, jossa teknologiasta tuli olennainen osa arkipäivää. Globalisaatio madalsi kansallisvaltioiden rajoja luoden tunnetta maailmankansalaisuudesta. Suomen poliittisen ja kulttuurisen historian kansallisin vaihe oli lopullisesti ohi vuosituhaten vaihteessa. Sitä oli kestänyt reilut 150 vuotta.

Suomen väestö kasvoi kahden vuosisadan aikana yli viisinkertaiseksi eli 5,5 miljoonaan vuonna 2022. Väestö jatkoi vuosituhannen vaihteessa ja 2000-luvun alussa keskittymistä taajamiin ja eteläiseen Suomeen. Vuonna 1950 Uudellamaalla asui väestöstä 17 prosenttia, mutta vuonna 2022 siellä asui jo noin 1 733 000 ihmistä eli 31,5 prosenttia. Vastaavasti Kainuussa asui vain noin 70 000 ihmistä ja Pohjois-Karjalassa noin 162 000 ihmistä. Muutoliikkeiden ohella väestökehitykseen vaikuttivat syntyvyyden lasku, eliniän nousu ja sitä kautta väestön vanheneminen. Väestön ikääntyminen oli koko yhteiskunnan ongelma, mutta erityisesti maaseudun. Vuonna 1985 eläkeläisiä oli 1,1 miljoonaa, vuonna 2000 heitä oli 1,3 miljoonaa ja vuonna 2020 peräti 1,6 miljoonaa.²¹⁷

Suomi kaupungistui myöhään mutta nopeasti. Vuonna 1950 enemmistö suomalaisista asui maalla mutta vuonna 1970 jo kaupungeissa. Vuoden 2021 lopulla 87 prosenttia väestöstä asui taajamissa. Kaupunkiväestön osuutta ei kannata mainita, koska monet maaseutumaiset kunnat ovat kuntastatukseen kaupungeja.

Väestönkasvusta huolimatta Suomi on edelleen yksi Euroopan harvimmista asutuista maista. Väestötiheys on vain noin 18 ihmistä neliökilometrillä. Suurin osa ihmisistä asuu nykyisin rannikon tuntumassa sekä maan etelä- ja lounaisosissa, ja sillä on luonnollisesti vaikutusta kansalaistoimintaan ja opinnolliseen sivistystyöhön. Ne keskittyvät alueille, joilla ihmiset asuvat, koska yhteistoiminta ja yhteinen opinnollinen sivistystyö vaativat väestöpohjaa. Opintotoiminta luonnollisesti vähenee alueilla, joilta väestöä on muuttanut ja muuttaa pois.

Suomi oli väestörakenteeltaan pitkään poikkeuksellisen homogeeninen maa. Maahanmuutto oli 1900-luvun lopulle asti vähäistä, mutta 2000-luvulla ulkomaalaistaustaisten henkilöiden lukumäärä alkoi kasvaa. Vuonna 2021 Suomessa asui 469 633 ulkomaalaistaustaista henkilöä. Samana vuonna maahanmuuttovirasto myönsi 41 925 ensimmäistä oleskelulupaa, joista työnteon perusteella 11 428 ja opiskelun vuoksi 5 837. Vuonna 2022 oleskelulupia myönnettiin 40 488. Eniten työperäisiä oleskelulupia myönnettiin Ukrainan, Venäjän ja Filippiinien kansalaisille.²¹⁸

Turvapaikanhakijoita tuli Suomeen aiemmin vain vähän, mutta vuonna 2015 saapui 32 477 henkilöä. Sen jälkeen tahti hidastui, ja esimerkiksi vuonna 2021 tulijoita oli vain 2 545. Vuoden 2022 nettomaahanmuutto oli 34 363 henkeä ilman ukrainalaisia.²¹⁹

”On maamme köyhä, siksi jää...” Vuonna 1846 kirjoitetut Maammelaulun sanat ovat jääneet menneiden koulusukupolvien tajuntaan, vaikka lausahdus

ei ole pitänyt enää paikkaansa vuosikymmeniin. Vaikka Suomi lähti pitkältä takamatkalta, kehitysmää-Suomesta, entisestä Ruotsin itäisestä takamaasta ja Venäjän keisarikunnan periferiasta ryysyrantoiheen, siitä kehittyi suhteellisen nopeasti itsenäinen, vauras ja moderni pohjoismainen ja eurooppalainen hyvinvointiyhteiskunta.²²⁰ Koponen ja Saaritsa²²¹ toteavat, että Suomessa on monia puutteita, mutta maailman mittakaavassa Suomi komeilee kärkijoukossa, kun tarkastellaan inhimillisen kehityksen eri ulottuvuuksia, yhteiskunnallista ja sukupuolten välistä tasa-arvoa, äitien asemaa, vakautta, onnellisuutta ja jopa sitä, miten paljon hyvää jokin maa muulle maailmalle tuottaa. Kansansivistystyö ja järjestöllinen opintotoiminta ovat olleet mukana tässä rakennustyössä saattamalla ihmisiä yhteen, nostamalla osaamisen tasoa ja luomalla sellaista henkistä ja sosiaalista pääomaa, jolla kansakunnan menestystä on luotu.

6.2. Lainsäädännön uudistaminen 1990-luvulta lähtien

Opintokeskuslain tarkoituksipykälää väljennettiin vuonna 1991 määrittelemällä toiminta suunnitelmalliseksi aikuisopiskeluksi. Käytännössä tämä teki mahdolliseksi ammatillisen koulutuksen järjestämisen. Lakipykälän muutos vaikutti opintokeskuksiin myöhemmin 1990-luvun lopulla, kun KSL, OK ja TSL saivat pitkällisten neuvottelujen jälkeen ammatillisen lisäkoulutuksen järjestämisluvan.²²²

Talouselämä 1990-luvun alussa johti siihen, että valtiontaloudessa säästettiin miltei kaikesta mahdollisesta yhteiskunnan toimivuuden takaamiseksi. Moniin muihin kohteisiin tehtyjen leikkausten tavoin talouselämä heikensi myös vapaan sivistystyön voimavaroja. Karkean arvion mukaan vapaan sivistystyön oppilaitosten valtionavut supistuiivat vuosina 1992–1993 noin 20 prosenttia.²²³

Opintokeskustoiminnan puitteet muuttuivat radikaalisti vuoden 1994 alusta, kun kokonaan uusittu opintokeskuslaki ja -asetus²²⁴ astuivat voimaan. Uudessa laissa oli keskeistä, että opintokeskusten valtionapu muuttui laskennalliseksi ja suoriteperusteiseksi aiemman, yksityiskohtaisen tarkan menoperusteisen valtionavun sijaan. Laskentayksiköjä olivat opetustunti ja opinto-kerhotunti. Valtion ja opintokeskusten kustannusten jako säilyi jotakuinkin ennallaan. Opintokeskus saattoi saada myös harkinnanvaraista lisävavustusta valtion talousarvion rajoissa.²²⁵

Uuden lain perustelujen mukaan opintokeskusten pääasiallinen tehtävä oli edelleen yleissivistävä opintotoiminta. Toiminnan todettiin rakentuvan erilaisten kansalais- ja intressiryhmien oikeuteen organisoida omista arvoistaan ja tarpeistaan lähtevää sivistystyötä, jonka tarkoituksena oli vahvistaa kansalaisyhteiskuntaa, edistää erilaisten ihmisryhmien osallistumista yhteiskunnan toimintaan sekä tukea aikuisten henkistä ja sosiaalista kasvua. Ammatillinen koulutus ja maksupalvelukoulutus olivat myös mahdollisia. Uudistuksen myötä opintokeskusten päätösvalta lisääntyi ja valtionhallintoon liittyvä byrokraatia väheni merkittävästi. Järjestelmän uskottiin kannustavan toiminnan kehittämiseen, tuloksellisuuteen ja taloudellisuuteen.²²⁶

Suoriteperusteinen valtionosuuslaki tuli ensin voimaan kansalaisopistoissa vuonna 1993 ja opintokeskuksissa ja kansanopistoissa vuotta myöhemmin. Kansalaisopistojen ja kansanopistojen rahoituksen valtionosuus oli 57 prosenttia hyväksytyistä menoista, opintokeskusten ja liikunnan koulutuskeskusten 65 prosenttia. Opintokeskusten toiminta määriteltiin lain asetuksessa. Toimintamuotoina olivat opintokerhot, avoimet luennot, kurssit, ohjaajakoulutus sekä muut opintotilaisuudet. Uutena seikkana asetuksessa mainittiin monimuoto-opinnot.²²⁷

Valtionapurahoituksen määrä riippui jatkossa siitä, miten hyvin opintokeskukset onnistuvat toiminnassaan. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, miten paljon opintokeskukset pystyivät tuottamaan vuosittain opetustunteja. Valtionosuus määriteltiin opetustuntien hinnan ja määrän mukaan.

Opetustuntien määrä rajoitettiin kuitenkin valtion talousarviossa selvästi vähäisemmäksi kuin käytännön koulutuksen tuntitoteuma oli. Uuden valtionosuuslain valitettava seuraus oli, että oppilaitokset tekivät ns. ylitunteja ja ryhtyivät kilpailemaan keskenään määrällisin suorittein. Rahoitusperusteet ohjasivat toimintaa helpoihin kohderyhmiin. Valtionosuusmalli onnistui tuhoamaan eniten kansalaisopintoja tarjonneiden opintokeskusten mahdollisuudet järjestää laajoja yhteiskunnallisia koulutushankkeita ja tutor-koulutusta sekä tuottaa oppimateriaalia.²²⁸

Kolme vuotta lain voimaantulon jälkeen Opetushallitus totesi *Opintokeskusten itsearviointi 1997* -raporttinsa johtopäätöksissä, että ”nykyinen opintokeskusten rahoitusjärjestelmä ei palvele toiminnan luonnetta ja sen kehittämistä, koska se perustuu mekaanisesti koulujärjestelmän suoritepohjaiseen toimintalogiikkaan”.²²⁹

Menoperusteinen valtionapujärjestelmä oli vienyt runsaasti resursseja. Opetushallituksen opetusneuvoksen Pentti Yrjölän²³⁰ mukaan opetushalinnossa uskottiin, että suoriteperusteinen valtionosuusmalli mittaa toimin-

nan määrän mahdollisimman hyvin vapaan sivistystyön kunkin työmuodon sisällä. Viime kädessä suoriteperusteisuuden siirtyminen oli poliittinen päätös, koska muukin opetustoimi oli jo siinä mukana. Opetusministeriön opetusneuvoksen Arja Mäkeläisen²³¹ mielestä suoriteperusteisuus sopi paremmin sellaisiin koulutuksiin, joiden sisältö ja toteuttamistavat ovat melko samantaisia eli etenkin tutkintotavoitteiseen koulutukseen. Sen sijaan vapaassa sivistystyössä koulutukset ja toteuttamistavat ovat hyvinkin erilaisia eri työmuodoissa ja yhden työmuodon sisälläkin. Menoperusteiseen lakiin olisi hänen mukaansa voitu rakentaa järkevä normisto, eräänlainen harkinnanvarainen elementti.

Kaikkien opintokeskusten kurssitoiminnan ja yleiskulujen kattamiseen tarkoitettu määräraha aleni edellisestä vuodesta jopa 13,4 prosenttia. Määrärahan vähentyminen kosketti sivistysjärjestöjä eri tavalla, riippuen niiden aiemmasta toiminnasta, talouden rakenteesta ja henkilökunnan määrästä. Eniten kärsivät ne sivistysjärjestöt, jotka olivat panostaneet opintokeskusten ulkopuoliseen toimintaan kuten kulttuuritoimintaan, kansainväliseen toimintaan ja oppimateriaalituotantoon. Vuodet 1993–1994 olivat vähällä tainnuttaa muun muassa MSL:n.²³² KSL:n opintojohtaja Jukka Tainio arvioi lehtihaastattelussa, että henkilökuntaa jouduttaisiin ilmeisesti vähentämään neljänneksellä. TSL:lle uusi laki merkitsi vuonna 1994 noin kolmen miljoonan markan (noin 700 000 euron) pudotusta edelliseltä tasolta. Liitto pystyi hieman paikkaamaan vajetta lakimuutoksesta johtuneella yhden miljoonan markan siirtymäkauden korvauksella.²³³

Talouslaman sanelemat leikkaukset ja suoriteperusteinen valtionosuuslaki johtivat siihen, että opintokeskusten oli vähennettävä henkilökuntaansa ja karsittava ”opintotoiminnan ulkopuolisia kuluja”, kuten kulttuuritoimintaa, oppimateriaalituotantoa ja kansainvälisiä avauksia.

Luentomäärärahoja alettiin karsia jo 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Kolmen tunnin kurssit korvasivat osittain luentotilaisuudet. Luennot poistuivat erikseen rahoitettuna työmuotona vuoden 1994 lakiuudistuksessa. Tätä kompensoi tällä hetkellä se, että nykyinen valtionosuuslaki mahdollistaa jopa yhden tunnin kurssin.

Laki vapaasta sivistystyöstä ja sen uudistukset

Seuraava merkittävä lakiuudistus toteutettiin vuonna 1998, kun vapaan sivistystyön eri työmuotojen valtionosuuslait koottiin yhden ja saman lain alle. Lain piiriin kuuluivat kansalaisopistot, kansanopistot, opintokeskukset, lii-

kunnan koulutuskeskukset ja kesäyliopistot. Laki vapaasta sivistystyöstä astui voimaan vuoden 1999 alusta. Lain tarkoituksena oli muotoiltiin hieman aikaisempia lakeja modernimmaksi ja samalla vaativammaksi: ”Vapaan sivistystyön tarkoituksena on elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta tukea yksilöiden persoonallisuuden monipuolista kehittymistä ja kykyä toimia yhteisöissä sekä edistää kansanvaltaisuuden, tasa-arvon ja moniarvoisuuden kehittymistä suomalaisessa yhteiskunnassa.” Opintokeskusten rooli nähtiin seuraavasti: ”Opintokeskukset toimivat sivistystyön valtakunnallisina oppilaitoksina järjestämällä opintoja itse sekä yhdessä kansalais- ja kulttuurijärjestöjen kanssa elinikäisen oppimisen, hyvinvoinnin, aktiivisen kansalaisuuden sekä demokratian ja kansalaisyhteiskunnan toiminnan edistämiseksi.”²³⁴

Opintokeskuksissa tarkoituksena nähtiin haastavana. KSL:n opintojohtajan Jukka Tainion²³⁵ mielestä ”tämän tarkoituksen määrittelemän elinikäisen oppimisen periaatteen voi ymmärtää olevan haaste sivistysliittojen ja niiden jäsenenä olevien kansalaisjärjestöjen yhteistyölle”. Niinpä KSL ryhtyi kunnianhimoisessa kehittämishankkeessa avaamaan ajatuksiaan siitä, mitä ”elinikäinen oppiminen kansalaisjärjestötoiminnassa” voi olla.

Uusi laki muutti vain vähän vapaan sivistystyön sisäistä maailmaa, eikä se pystynyt ratkaisemaan valtiosuvelain suoritteiden aiheuttamia ongelmia. Uuden lain valmistelun taustalla vaani myös suuria muutosvoimia, jotka olisivat pahimmassa tapauksessa vieneet vapaalta sivistystyöltä toimintaedellytykset. Osana hallintokulttuurin nykyaikaistamista opetusministeriö oli käynnistänyt jo syksyllä 1993 koulutuksen lainsäädännön kokonaisuudistuksen, jossa tavoiteltiin yli 50 lain yhdistämistä kahdeksaan. Näiden lakien oli tarkoitus tulla voimaan vuoden 1999 alusta. Muutosta esiteltiin aluksi harmittomana rationalisointitoimena, ja rahoituksesta todettiin, että uudistus ei juuri muuttaisi nykytilannetta.²³⁶

Uudistuksen alkuvaiheeseen, jota vietiin eteenpäin kansliapäällikkö Jaakko Nummisen johtamassa työryhmässä, sisältyi kuitenkin huolestuttavia näkymiä vapaalle sivistystyölle. Nummisen työryhmä teki esityksen vapaatavoitteisen koulutuksen valtiosuutta koskevasta laista. Se oli lyhyt ja sisälsi vain neljä pykälää. Tarkoituksena oli, että myös vapaa sivistystyö saisi valtion rahoituksensa sen kautta. Laissa ei olisi myöskään mainittu vapaan sivistysliiton oppilaitoksia, joista osa oli saanut valtionapua jo vuodesta 1926 lähtien. Toteutuessaan vapaatavoitteisen koulutuksen lakiesitys olisi avannut kunnille, kuntayhtymille, yksityisille yhdistyksille ja säätiöille oikeuden valtiosuuteen.²³⁷ Nummisen työryhmän lakiesitys kaatui lopulta vapaan sivistystyön kentän ja sen tukijoiden ankaraan vastustukseen.

Laissa vapaasta sivistystyöstä säädettiin muista koululaeista poiketen myös rahoituksesta ja määriteltiin oppilaitosmuodot, joissa voidaan järjestää vapaata sivistystyötä. Laki huomioi vapaan sivistystyön erityisluonteen ja itsenäisyyden. Parasta uudessa laissa olikin, että sen katsottiin turvaavan vapaan sivistystyön aseman. Vapaan sivistystyön parissa huokaistiin helpotuksesta.²³⁸ Uskottiin, että vapaan sivistystyön tulevaisuus on turvattu.

Suuntaviivoja ja opintoseteleitä

Vapaan sivistystyön ohjausta tarkasteltiin vuosina 2002–2004 omassa parlamentaarisessa valmisteluryhmässä (PAT), jonka loppuraportissa määritellään suuntaviivaohjaus, alan uusi ohjausväline. Työryhmään kuuluivat opetusministeriön sekä Vapaan sivistystyön yhteisjärjestön ja valtakunnallisten järjestöjen edustajat. Työryhmän työtä jatkoi Vapaan sivistystyön rahoitusryhmä.²³⁹ Näiden työryhmien työn tuloksena aloitettiin vapaan sivistystyön suuntaviivaohjaus vaiheittain vuosina 2005–2008 resurssi- ja normiohjauksen rinnalla²⁴⁰.

Päämääränä oli tukea vapaassa sivistystyössä aliedustettujen ryhmien, kuten työttömien, maahanmuuttajien, eläkeläisten ja ikääntyneiden sekä pelkän perusasteen koulutuksen suorittaneiden aikuisten kouluttautumista. Näille tavoitteille laadittiin oppilaitosmuotokohtaiset, vuoteen 2008 tähtäivät määrälliset tavoitteet. Rahoitus suuntaviivaopintoihin otettiin oppilaitosten silloisista rahoituskehyksistä. Keskeisimmiksi suuntaviivakoulutuksiksi kehittyivät maahanmuuttajien koulutus sekä tietotekniikkavalmiuksien opetus. Koulutus auttoi maahanmuuttajien kotoutumisessa sekä tietoteknisten taitojen parantamisessa, mutta se sai huonon arvioinnin vuoden 2007 arviointityöryhmän raportissa.²⁴¹ Suuntaviivaohjaus lisäsi opetusministeriön ohjausvaltaa suhteessa opintokeskusten itsenäiseen tehtävämäärittelyyn ja toimintaan. Suuntaviivaohjauksesta luovuttiin vuoden 2010 lainsäädäntöuudistuksen yhteydessä²⁴².

Vapaan sivistystyön kehittämisohjelmasta (KEHO) vuosille 2009–2012 päätettiin koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelman (KESU vuosille 2007–2012) sekä koulutuksen arviointineuvoston vuosien 2006 ja 2007 vapaan sivistystyön arviointien pohjalta. KEHO:n myötä vuoden 2010 lakiuudistuksessa tarkennettiin lainsäädännöllistä tavoite- ja tehtävämäärittelyä sekä uudistettiin rahoitusjärjestelmää ja oppilaitosrakennetta. Rahoitusjärjestelmään lisättiin laatu- ja kehittämisrahoitus (LAKE) vuosiksi 2010–2015.²⁴³ Ohjelmassa tuettiin myös aliedustettujen ryhmien kouluttautumista opinto-

seteliavustuksilla. Uudistuksilla pyrittiin vahvistamaan vapaan sivistystyön laatua, koulutuksellista tasa-arvoa ja opintojen saavutettavuutta.²⁴⁴ Opintotieteliavustukset olivat hyvä työkalu tukea niiden ihmisten koulutusta, joiden oli taloudellisesti käytännössä mahdotonta osallistua opintokeskusten koulutuksiin. Opintotieteliavustukset myönsi hakemuksesta Opetushallitus.

Suuntaviivaohjaus, LAKE ja opintotietelut ohjasivat opintokeskusten toimintaa tiettyjen erityisteemojen ja erityisryhmien kouluttamiseen. Ohjausvälineistä jäi pysyvä jälki opintokeskusten työhön, vaikka osa niistä olikin ajallisesti lyhytkestoisia. Lisäksi opintokeskusten yhteistyö lisääntyi.²⁴⁵

Viimeisimmät vapaan sivistystyön lainmuutokset toteutettiin vuosina 2015 ja 2017. Vuoden 2016 alusta voimaan tulleen uudistetun lain ja rahoitusjärjestelmän keskeisin asia oli valtionosuuksien kiintiöittäminen. Näin haluttiin parantaa rahoituksen ennakoitavuutta, päästä eroon ns. ylisuoritekierteestä (= suoritejahti) sekä estää oppilaitoksia ajautumasta rahoituskellisesti kestävämpään tilanteeseen pitkällä aikavälillä. Näin opintokeskusten opetustunnit kiintiöitiin pysyviksi.²⁴⁶

Vuodet 2015 ja 2017 ovat jääneet mieliin myös vapaan sivistystyön suurista rahoitusleikkauksista, sillä uusista sivistys- ja rahoitusvastuista huolimatta rakenteellinen kehittäminen konkretisoitui yhteensä noin 17 miljoonan euron leikkauksina. Samalla esimerkiksi kansanopistojen toimintaedellytyksiin vaikuttivat ammatillisiin perustutkintoihin sekä ammatilliseen lisäkoulutukseen tehdyt resurssivähennykset.²⁴⁷

Opintokerho jälleen agendalla

Opintokeskusten historian kannalta merkittävin muutos vuoden 2015 lainmuutoksessa oli opintokerhojen erillisestä valtionosuudesta luopuminen. Opintokeskukset saivat edelleenkin järjestää kerho-opiskelua, mutta opintokerhoille ei enää ohjattu erillistä valtionosuutta. Kerhojen valtionosuus siirrettiin opintokeskuksen muuhun opintotoimintaan.

Uuden lain myötä opintokerhojen rooli järjestöllisen sivistystyön muotona menetti merkitystään. Kukin opintokeskus sai itse päättää, jatkaako se tuen myöntämistä opintokerhoille vai kohdistaa se kaiken opintotoimintaan tarkoitetun tuen kurssimuotoiseen opiskeluun. Moni opintokeskus päätyi jälkimmäiseen ratkaisuun. Toisaalta pedagoginen menetelmä tuotiin osaksi muuta koulutustoimintaa ja vertaisoppimista.²⁴⁸

Vaikka opintokeskusten opintokerhotoiminta on vähentynyt merkittävästi ja joidenkin opintokeskusten osalta loppunut kokonaan, olisi opintoker-

holle tai sen kaltaiselle työlle aikanamme tilausta. Rantasen²⁴⁹ mukaan opintokerhon edustama omaehtoinen oppiminen on järkevää niin oppijoiden itsensä kuin yhteiskunnan kannalta. Opintokeskukset voisivat yhteisvoimin elvyttää opintokerhon uudistettuna uudelleen. Näin voitaisiin luoda jotain uutta, ihmisistä lähtevää, sosiaalista ja kulttuurista pääomaa synnyttävää. Rantasen²⁵⁰ mukaan tämän ajan haasteita vastaavaksi päivitettyä opintokerhotoimintaa voitaisiin hyödyntää esimerkiksi maahanmuuttajien kanssa tehtävässä työssä sekä kantaväestön ja maahanmuuttajien yhteisessä kulttuurien välisessä oppimisessa. Opintokerhon ideaa voitaisiin soveltaa myös seniorien omaehtoisen toiminnan lisäämiseen, mikä voisi vähentää vanhusten kasvavaa yksinäisyyttä.

Monipuolinen yhdistystoiminta tarjoaa ihmisille hyvän mahdollisuuden itsensä omaehtoiseen kehittämiseen harrastustoiminnasta yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Valkkeen²⁵¹ mukaan opintokeskusten tehtävä ja rooli on edistää tuota toimintaa koulutuksellisen ohjauksen ja tuen muodoilla. Vertaisoppiminen on erinomainen pedagoginen toteutustapa järjestöissä, ja opintokeskusten vertaisopintoryhmät (opintokerhot) vastaavat hyvin nykyajan ihmisen elämän ajankohtaisiin haasteisiin tieto- ja taitotasolla.

Valke²⁵² toteaa, että opintokerho (vertaisopintoryhmä) tarvitsee jatkuvaa päivittämistä nykyaikaan. Samalla ryhmän ohjaajan rooli on tänään jotain muuta kuin sata vuotta sitten. Opintoryhmässä voitaisiin joustavasti soveltaa uusia tietoverkkoja, tekoälyä sekä some-ympäristöjä ja samalla luoda digitaaliseen maailmaan ”sivistyneempää” viestintää. Tämä edellyttäisi järjestöissä uusien pedagogisten mallien kehittämistä ja kouluttamista niiden käyttämiseen.²⁵³

Opintokeskukset olivat jo 1990-luvulta lähtien toteuttaneet maahanmuuttajakoulutusta erityisprojekteina ja mm. Euroopan sosiaalirahaston (ESR) avun turvin. Pitkällisten neuvotteluiden tuloksena maahanmuuttokoulutus saatiin valtionosuuden piiriin. Vuoden 2017 lakiuudistuksessa säädettiin, että maahanmuuttajien kotouttamissuunnitelman mukaisiin koulutuksiin voitiin saada sadan prosentin valtionosuus vuodesta 2018 alkaen. Uudet linjaukset sallivat kotouttamiskoulutusten joustavan ja toiminnallisen järjestämisen. Tätä mahdollisuutta oli odotettu vapaan sivistystyön oppilaitoksissa jo pitkään.²⁵⁴

Vapaan sivistystyön lakiin on 2000-luvulla tehty useita, melko teknisiä muutoksia ja lisäyksiä. Viimeisimpänä näistä lakitekstiin kirjataan vuoden 2024 alusta kaksi lisäystä. Opetushallituksen kehittämät osaamismerkkit otetaan käyttöön kaikissa vapaan sivistystyön oppilaitoksissa. Sen ohella lakiin

tulee määritelmä, mikä on opintokeskuksen ja kanssajärjestäjän keskinäinen suhde, jolla kirjoitetaan näkyviin olemassa oleva käytäntö.

Opetusviranomaisten ja opintokeskusten yhteistyö

Opintokeskusten edeltäjäjärjestöjen yhteydet opetushallintoon olivat 1920- ja 1930-luvuilla vähäiset, mikä johtui monestakin seikasta. Itsenäistymisen jälkeen kouluhallintoa vasta rakennettiin ja voimavarat olivat pienet. Kansanopistot ja työväenopistot saivat jo 1920-luvun loppupuolella omat valtionapulakinsa, mikä lisäsi niiden yhteyksiä Kouluhallitukseen. Sitä vastoin kansansivistysjärjestöjen asioista päätettiin Valtion luentolautakunnassa, jolle Kouluhallitus oli laatinut ohjesäännön, ja luentotoimistoissa. Aluksi vastuu koko kansansivistystyöstä oli tarkastajan virkaa hoitavalla yhdellä henkilöllä.²⁵⁵

Myöhemmin kansansivistystyötä koskevat asiat kuuluivat Kouluhallituksessa kansanopetusosastolle, jossa oli niihin erikoistunut kouluneuvos. Opistojen määrän kasvaessa virkoja saatiin lisää. Usein viranhaltijat olivat entisiä kansanopistojen ja työväenopistojen rehtoreita tai koulutarkastajia. Sittemmin kansanopetusosasto muuttui 1960-luvulla vapaan sivistystyön osastoksi.²⁵⁶

Kouluhallituksen edustajat olivat Valtion kansansivistyslautakunnan puheenjohtajia, mutta muuten opintokeskusten tiiviimpi yhteistyö viranomaisten kanssa alkoi vasta opintokerho- ja opintokeskuslain astuttua voimaan. Kun opintokeskuslaki säädettiin yksityiskohtaisena valtionapulakina, yhteys opintokeskusten ja opetushallinnon välillä tiivistyi. Samalla esiin nousivat viranomaisten ongelmat ymmärtää sellaista opiskelumuotoa, joka ei perustunut koulumaiseen ajatteluun.

Opintokeskuksiin suhtautumisen taustalla on ollut paljolti se, että ne ovat vapaan sivistystyön tuntemattomin työmuoto. Ajoittain koko vapaa sivistystyö sai olla varsin rauhassa, koska sitä ei juuri tunnettu ja pienten toimintamuotojen osalta kyse oli enemmän tuntemattomuudesta kuin arvostuksesta sinänsä.²⁵⁷ Toisaalta opetusministeriön ja Opetushallituksen viranomaisilla oli aikaisemmin enemmän vapaan sivistystyön taustaa kuin nykyisin. Hallinnossa ei ymmärretty opintokeskusten erityispiirteitä.²⁵⁸

Opetus- ja kulttuuriministeriössä viranomaisten määrä ja tilanteet muuttuivat usein ilman erityistä suunnitelmaa. Uudistukset vaikuttivat myös henkilöstön määrään ja sijoittamiseen. Henkilöstöä vähennettiin, kun samaan aikaan esimerkiksi kansainväliset tehtävät vaativat uutta henkilöstöä. Aikuis-

koulutuksen ”paikkaa” opetus- ja kulttuuriministeriön organisaatioissa muutettiin useaan otteeseen.²⁵⁹

Aikuiskoulutuksen ja vapaan sivistystyön asemaa heikensi erityisesti se, että opetusministeriössä toiminut aikuiskoulutusyksikkö lakkautettiin vuonna 2010. Yksikön päällikkö Marita Savola oli lisännyt merkittävästi aikuiskoulutuksen ohella vapaan sivistystyönkin arvostusta 1990-luvun lopulta vuoteen 2010 asti.

Opetusministeriössä ei oltu tyytyväisiä kaikkiin uudistuksiin. Arja Mäkeläisen²⁶⁰ kertoman mukaan hän ei ollut mitenkään innostunut suuntaviivavaohjauksesta, koska vapaan sivistystyön olennainen osa on erilaisuuden ja monimuotoisuuden hyväksyminen, vaikka on toki luonnollista asettaa painopisteitä ajankohtaisten ja jopa muodikkaiden teemojen mukaan.

Vapaan sivistystyön edustajat toimivat vuosikymmenten ajan jäseninä opetusministeriön toimikunnissa ja työryhmissä, joissa valmisteltiin vapaan sivistystyön lainsäädäntöä, rahoitusta ja ohjeistuksia koskevia uudistuksia. Opetusministeriön opetusneuvoksen Kirsi Lähteen²⁶¹ mielestä molemmilla tahoilla oli yhteinen pyrkimys: kehittää vapaata sivistystyötä vastaamaan mahdollisimman hyvin ajan tarpeisiin sekä poistaa ilmenneitä epäkoh-
tia. Esimerkiksi säädös, jolla lopetettiin ylisuoritteiden tekeminen (ks. s. 120), palveli molempien intressejä, koska jatkuessaan käytäntö olisi tuhonnut opintokeskusten valtionosuusperustan. Kirsi Lähteen²⁶² mukaan yhteistyö opetushallinnon ja opintokeskusten välillä sujui luontevasti. Molemmat tahot ymmärsivät toistensa roolit ja kunnioittivat niitä.

Elinikäistä oppimista edistämässä

Elinikäisen oppimisen periaate löi läpi aikuiskoulutuksessa 1990-luvulla OECD:n ja EU:n nostaessa periaatteen huomion keskiöön. Järjestöjen käytännön suhtautumisessa elinikäiseen oppimiseen oli kuitenkin selvä ero. Nimensä mukaisesti OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) on aina noudattanut talouden ja koulutuksen yhteyttä korostavaa politiikkaa. Euroopan unioni (EU) on sen sijaan korostanut aktiivisen kansalaisuuden ja kansalaisyhteiskunnan tärkeyttä osana elinikäistä oppimista.

Suomessa asetettiin vuonna 1997 OECD:n herätteestä elinikäisen oppimisen komitea. *Oppimisen ilo* -komiteamietinnön²⁶³ mukaan oli tarve antaa tilaa uudenslaisille oppimisympäristöille, lisätä tietoyhteiskunnan taitoja sekä korostaa järjestöllistä oppimista. Mietintö nosti esiin myös vapaan sivistys-

työn. Sen mukaan julkisesti tuetun järjestöllisen opintotoiminnan näkyvyyttä voitiin lisätä kehittämällä toiminnan raportointia ja raportoinnin julkistamista. Komitean esityksiä ei koskaan toteutettu, mutta se tasoitti tietä elinikäisen oppimisen ymmärtämiselle. Vapaan sivistystyön pohjautuminen elinikäisen oppimisen periaatteeseen kirjattiin vuonna 1998 annettuun vapaan sivistystyön lakiin.

Euroopan unionin edeltäjä Euroopan yhteisö (EY) alkoi kiinnostua aikuiskoulutuksesta 1990-luvulla, kun se ryhtyi järjestämään aikuiskoulutuskonferensseja. Ensimmäinen toteutui Ateenassa vuonna 1994, minkä jälkeen kokoukset jatkuivat suhteellisen säännöllisesti 2000-luvun puolelle. Vuonna 1996 vietettiin EU:n elinikäisen oppimisen teemavuotta, mikä lisäsi entisestään kiinnostusta aikuiskoulutusta ja vapaata sivistystyötä kohtaan.

Marraskuussa 2000 valmistui EU:n komission muistio elinikäisestä oppimisesta.²⁶⁴ Muistio lähetettiin laajalle lausuntokierrokselle kaikkiin jäsenvaltioihin, ja siihen pyydettiin lausunnot myös eurooppalaisilta aikuiskasvatusverkostoilta. Muistion kuuluisin lause kuului: Työllistettävyys ja aktiivinen kansalaisuus ovat elinikäisen oppimisen tavoitteina yhtä tärkeitä. EU sai laajaan kansalaiskyselyyn yli 3 000 palautetta. Lisäksi seitsemästä eurooppalaisesta aikuiskoulutusverkostosta koostunut ”NGO Platform” järjesti muistiosta laajan käsittelyn omissa jäsenjärjestöissään; sen tulokset esiteltiin yhteisessä päätöskokouksessa syksyllä 2001.²⁶⁵

OECD:sta poiketen EU halusi konkretisoida lisää elinikäistä oppimista ja kytkeä siihen kansalaisyhteiskunnan ja demokratian vahvistamisen. EU laajensi koulutusohjelmiaan, ja uudella ohjelmakaudella vuosina 2000–2006 mukaan tuli aikuiskoulutukseen keskittyvä Grundtvig-ohjelma. Uuteen ohjelmaan sisältyivät seuraavat neljä alaohjelmaa: eurooppalaiset yhteistyöhankkeet, oppimiskumppanuudet, opetushenkilöstön liikkuvuus ja verkostot.²⁶⁶

EU:n suuri aikuiskasvatuskonferenssi järjestettiin Turussa syyskuussa 1999, Suomen ensimmäisellä puheenjohtajakaudella. Konferenssin suunnittelusta vastasivat opetusministeriö ja Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö (VSY). Konferenssin teemoina olivat ajankohtaiset aiheet, kuten elinikäinen oppiminen, vapaa sivistystyö ja kansalaisyhteiskunta. Pääpuhujana ollut presidentti Martti Ahtisaari korosti erityisesti sellaisen sivistystyön merkitystä, joka tukee demokratiaa. Hänen mielestään ”demokraattisten arvojen painottamisen tulee olla myös elinikäisen oppimisen tavoitteena”.²⁶⁷

Yhteiskunnan nopea muutos vuosituhannen lopulla korosti elinikäisen oppimisen periaatteen tärkeyttä. Työelämä tiimeinen muuttui projektimai-

sempaan suuntaan. Kyky oppia uutta, sopeutua erilaisiin tilanteisiin, kulttuurien ymmärtäminen ja taito kommunikoida nousivat entistä tärkeämpään asemaan. Vapaan sivistystyön piirissä muutos huomattiin ja siihen haluttiin reagoida. Omaehtoinen oppiminen, yhdessä oppiminen ja jatkuva oppiminen olivat opintotoiminnan perinteisiä piirteitä. Ne nousivat entistä tärkeämpään asemaan laajemminkin aikuiskoulutuksessa ja työelämässä. Opintotoiminta oli uuden ajan hermolla.

Matti Vanhasen pääministerikaudella vuosina 2003–2007 käynnistettiin kolme ns. politiikkaohjelmaa. Niistä yksi oli Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma, jonka vastuuministeriönä oli oikeusministeriö. Ohjelman tavoitteena oli edistää aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta.²⁶⁸ Poliitiikkaohjelma tuotti runsaasti selvityksiä, raportteja ja esityksiä ministeriöille kansalaisvaikuttamisen ja demokratian vahvistamiseksi suomalaisessa yhteiskunnassa. Valitettavasti esitykset eivät johtaneet merkittäviin muutoksiin tai tuloksiin. Suomalaisen politiikkaohjelman ongelmana näytti olevan se, että yhteistyö ministeriöiden välillä ei eri syistä toiminut. Oikeusministeriö jäi usein yksin kunnianhimoisine yrityksineen.

Yksi kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman tavoitteita oli think tankien eli ajatuspajojen idean tunnetuksi tekeminen ja vahvistaminen Suomesakin. Maailmalla jo kauan vaikuttaneiden think tankien mahdollisuuksia pidettiin merkittävänä. Ajatuksena oli ajatuspajojen perustaminen opintokeskusten tai niiden jäsenjärjestöjen yhteyteen. Näin tehtiin, mutta erittäin vaatimattoman vuosittaisen valtionavustuksen takia vain muutamasta kehittyi sellaisia vahvoja ajatuspajoja, joilla on vakituisia tutkijoita palveluksessaan ja jotka harjoittavat säännöllistä julkaisu- ja seminaaritoimintaa.²⁶⁹ Lopulta kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman konkreettisimmiksi saavutuksiksi jäivät päätös kansalaisvaikuttamisen päivän vietosta 1. lokakuuta yhdessä Miina Sillanpään päivän kanssa sekä kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunnan (KANE) asettaminen oikeusministeriön yhteyteen edistämään hallinnon ja kansalaisyhteiskunnan vuoropuhelua.

Kansan Sivistystyön Liiton järjestämää käsityöaktivismia Maailma kylässä -festivaaleilla vuonna 2022. Kuva: Pinja Nikki, KSL

7. Hankkeita ja kansainvälisiä verkostoja

7.1. Opintokeskusten ja sivistysliittojen hanketoimintaa

Valtionosuuksien ja valtionavustusten niukkuus johti vähitellen siihen, että opintokeskusten oli pakko hakeutua yhä enemmän perinteisten rahoituslähteiden ulkopuolelta tulevaan tukeen. Näin erilaisten hankkeiden osuus alkoi lisääntyä; samalla syntyi mahdollisuus siirtää opintokeskusten työntekijöitä sellaisten projektien piiriin, jotka takasivat opintokeskuksille lisärahoitusta. Tavallisimpia yhteistyötahoja ja rahoituslähteitä ovat olleet mm. TE-keskukset, yliopistot, ammattikorkeakoulut, kunnat, seurakunnat, yritykset, kansalaisjärjestöt, ESR ja EU:n komissio. Keskimäärin opintokeskuksissa toteutetaan vuosittain arviolta viittä pitkäkestoista hanketta²⁷⁰.

Hanketoiminta pakotti opintokeskusten työntekijät uudelleen luovaan ajatteluun, mikä toi uutta innostusta kokeneisiin työntekijöihin. Samalla se kuitenkin hajotti työntekijöiden voimavaroja, koska hankkeita suunniteltiin ja toteutettiin yhtä aikaa kurssitoiminnan kanssa. Kaiken kaikkiaan hanketoiminnalla oli enemmän myönteisiä kuin kielteisiä vaikutuksia. Ne auttoivat opintokeskuksia kehittämään omaa itseymmärrystään ja tekemään enemmän yhteistyötä niin toisten opintokeskusten kuin muidenkin toimijoiden, kuten yliopistojen, ammattikorkeakoulujen ja kuntien kanssa. Lisäksi hankkeet tiivistivät sivistysliittojen ja opintokeskusten yhteistyötä.²⁷¹

1990-luvun alun talouslama synnytti nopeasti mittavaa työttömien koulutusta, jossa monet opintokeskuksetkin olivat mukana. Viranomaiset ja poliittiset päättäjät presidentti Martti Ahtisaarta myöten kiinnittivät huomiota yhteiskunnan kolmannen sektorin mahdollisuuksiin toimia työllistäjänä. Opintokeskukset käynnistivät vuonna 1997 uusia mahdollisuuksia tutkivan projektin Kansalaisjärjestöt yhteiskunnallisten palvelujen täydentäjänä

(KYP). Tarkoituksena oli selvittää kansalaisjärjestöjen mahdollisuuksia täydentää yhteiskunnallisia palveluita tarjoamalla hyvinvointipalveluja sellaisiin tehtäviin, jotka muutoin olivat vaarassa jäädä toteutumatta. Arvioitiin, että tällaiset tehtävät voisivat synnyttää järjestöihin uutta pysyväisluontoista vapaaehtoistoimintaa sekä luoda työtilaisuuksia kuitenkin vaarantamatta julkisen sektorin työpaikkoja. Projektiin sisältyi 25 paikallista kehittämishanketta.²⁷² Lisäksi mm. TSL toteutti jo 1990-luvun alkupuolella laajan Työn Suomi -hankkeen, jonka suurimmillaan 70 aloprojektia kattoi koko maan. Pian kuitenkin ammatilliset aikuisoppilaitokset mittavammilla voimavaroillaan ottivat työllisyyskoulutuksen haltuunsa.²⁷³

Laman synnyttämät työllisyshankkeet jatkuivat aina 1990-luvun loppuun saakka. Vaikka lama jäi taakse, niin työttömyystilanteen helpottuminen ei koskenut sitkeimmästä pitkäaikaistyöttömyydestä kärsiviä. Perinteinen työvoimakoulutus ei myöskään heidän kohdallaan toiminut. TSL:n ja MSL:n kokeiluhankkeet osoittivat, että sivistystyö voi olla muuttuneessa yhteiskunnassa parhaimmillaan ruohonjuuritason sivistyksellisen tasa-arvon edistämishankkeissa silloin, kun ne kohdistuvat pitkäaikaistyöttömiin tai syrjäytymisuhan alla eläviin ihmisiin. TSL tuotti Vaihtoehtoisen tekemisen projektin pitkäaikaistyöttömille ja MSL taas ROPS-hankkeen, jonka ideana oli selvittää, miten vapaassa sivistystyössä toimii 1990-luvulla keskustelua herättänyt opintosecteli, kun sitä käytetään yksilöllisten projektien sijasta ryhmäkohtaisten hankkeiden edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisyyn. Kaiken kaikkiaan MSL:n ja TSL:n hankkeet halusivat nostaa esiin vapaalle sivistystyölle tärkeää sivistyksellistä tasa-arvoa.²⁷⁴

Opintokeskuksilla on ollut niiden taustan ja tavoitteiden mukaan runsaasti hankkeita erilaisten yhteistyökumppaneiden kanssa. Esimerkiksi TSL alkoi 2000-luvun alussa panostaa työntekijöiden osaamisen vahvistamiseen. Liitto osallistui aikuisten koulutustason parantamiseen tähänneeseen NOS-TE-ohjelmaan ja Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestön (SAK) Osaava pärjää -hankkeeseen tavoitteena edistää matalasti koulutettujen aikuisten hakeutumista ammatilliseen ja tutkintoon valmistavaan koulutukseen. TSL perusti vuonna 2013 yhteistyössä SAK:n kanssa hankekeskuksen, jonka hankkeissa vahvistetaan erityisesti matalasti koulutettujen taitoja kohdata työn muutoksen vaikutuksia. Työntekijöiden edustajat, yritykset ja työnantajat ovat saaneet hankekeskuksen kautta välineitä parantaa työntekijöiden osaamista, työn sujuvuutta, integroitumista, osallistumista ja vaikuttavuutta. Pohjoismaisessa yhteistyössä TSL on kartoittanut aikuisten osaamistarpeita Nordplus-ohjelman rahoituksilla.²⁷⁵

Hankkeiden positiiviset tulokset ovat kannustaneet uusia toimijoita jatkamaan ja kohdentamaan toimenpiteitä laajemmille kohderyhmille. Tulosten vaikuttavuutta on edistetty asiantuntijaryhmissä, viranomaisten taholla ja jatkokehittämisessä. Hyvänä esimerkkinä siitä, miten hankkeiden vaikuttavuus kantaa hedelmää vuosia niiden päättymisen jälkeen, on vuonna 2019 päätynyt OPPI-VA-hanke. Hanke nosti puheeksi aikuisten kokemat oppimisen pulmat mm. lukemista, kirjoittamista, laskemista tai hahmottamista vaativissa työtehtävissä. Apuvälineiden hyödyntäminen sekä tieto aikuisten oppimisvaikeuksista ja niiden vaikutuksesta työn sujuvuuteen ja työhyvinvointiin ovat edelleen esillä järjestöjen, viranomaisten, työnantajien sekä työterveyden ja hyvinvoinnin asiantuntijoiden kehittämistoimissa.²⁷⁶

TSL kehitti 2020-luvun alussa Erasmus+ -rahoituksella yhteistyössä Ison-Britannian TUC:n (Trades Union Congress) kanssa osaamisen tunnistamista varten Ossi-verkkopalvelun, joka on suunnattu keski-ikäisille. Se tarjoaa pelinomaisen ympäristön työssä, harrastuksissa ja kodissa kertyvien omien taitojen ja osaamisen tarkasteluun ja koontiin. Työkalu auttaa huomaamaan omaa osaamista ja tunnistamaan sen, että monet arjessa käyttämämme taidot ovat arvokasta osaamista. Ossi pääsi vuonna 2021 Sitran Osaaminen näkyviin -teemaviikolla kolmannelle palkintosijalle.²⁷⁷

7.2. Sivistysjärjestöjen ja opintokeskusten kansainväliset verkostot

Vapaan sivistystyön kansainvälinen toiminta lähti liikkeelle yhteyksien luomisesta ja orastavasta yhteistyöstä Pohjoismaiden kanssa. Ensimmäiset suomalaiset kansansivistäjät lähtivät tutustumaan pohjoismaiseen sivistystyöhön jo 1870-luvulla. Kansanopistoväkeä kiinnosti N.F.S. Grundtvigin luoma tanskalainen kansanopisto ja Ruotsissa maanviljelysseurojen perustama kansanopistomalli. Järjestöjen edustajat taas hakivat vaikutteita Ruotsista ja siellä kokoontuvista opintokerhoista, joiden menetelmiä ryhdyttiin soveltamaan suomalaisiin oloihin. Ruotsin ABF:llä oli suuri vaikutus TSL:n syntyyn. Kansainvälisen vuorovaikutuksen ajatus omaksuttiin vähitellen poliittisen, ammatillisen ja osuustoimintaliikkeen tavoin myös työväen sivistysliikkeessä.²⁷⁸

Kansainvälisyys jäi ensin lähinnä periaatteeksi, jota resurssien puuttuessa voitiin käytännössä toteuttaa hitaasti. TSL:n ensivuosina kyse oli enemmänkin johtotason keskinäisistä tapaamisista ja muutamista opiskelijavaihdoista, joissa olivat mukana myös Työväen Akatemia ja Brunnsvikin kansanopisto

Demokraattisen sivistysliiton opintokeskuksen Marx-opiston tapaaminen vuonna 2023. Kuva: Emma Grönqvist, DSL

Ruotsissa. 1920-luvun lopulla yhteistyöhön osallistuneiden määrä alkoi kasvaa, kun TSL:n ja Ruotsin ABF:n valtuuskunnat aloittivat säännölliset vierailut toistensa luona. Kesällä 1929 TSL osallistui kansainväliseen opintokerhokonferenssiin Tukholmassa, ja 1930-luvulla ryhdyttiin järjestämään vuorotellen eri maissa pohjoismaisia tapahtumia omine viikkoineen. Vuonna 1939 toimintaan tuli mukaan Islantikin.²⁷⁹

Myös Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan jäsenjärjestöt olivat avoimia kansainvälisille virtauksille ja yhteistyölle. Jo 1920-luvulla yhdysvaltalainen Chautauqua-liike ja brittiläiset esimerkit toimivat Ruotsin esimerkin ohella innoittajina opintokerhopedagogiikan kehittämisessä, ja näihin maihin tehtiin jo varhain opintomatkoja. Myöhemmin myös OK:n edustaja osallistui pohjoismaisille opintokerhopäiville, jonne oli valmisteltu esitelmä opintokerhotoiminnasta Suomessa.²⁸⁰

TSL:llä oli 1930-luvulla läheinen, mutta lyhytaikainen kosketus Viron Työväen Sivistysliittoon. Virolainen järjestö sai TSL:ltä tukea hieman samalla tavalla kuin TSL Ruotsin ABF:ltä. Yhteydet Viroon jäivät kuitenkin satunnaisiksi, etenkin sen jälkeen, kun Viro siirtyi demokratiaa rajoittaneeseen autoritääriin hallintoon.²⁸¹

Pohjoismainen Genève-koulu

Oma ja pitkä lukunsa TSL:n kansainvälisessä toiminnassa on jo vuonna 1931 aloittanut pohjoismainen Genève-koulu. Se syntyi alun perin Kansainvälisen Työjärjestön (International Labour Organisation, ILO) pohjoismaisten virkamiesten aloitteesta. Pohjoismaissa koulun laajaan ideointi- ja perustajajoukkoon kuului raittiusjärjestöjen sivistysliittoa edustanut Oscar Olsson. Genèvessä taas koulun perustamista edisti siellä toiminut diplomaatti Tapio Voionmaa, Väinö Voionmaan poika.²⁸²

Koulun päätarkoituksena oli alun perin järjestää kansainvälisiin kysymyksiin paneutuvaa opetusta. Sittemmin koulun tavoitteena on ollut vahvistaa työväestön tietoa ja ymmärrystä kansainvälisen työoikeuden ja edunvalvonnan merkityksestä yhteiskuntarauhan takaajana ja siitä työstä, mitä ILO tekee.²⁸³

Edelleen toimivan Genève-koulun historia on monivaiheinen ja värikäs. Alussa koulu saattoi kestää jopa 2–3 kuukautta, ja jo pelkkä matkustaminen kurssipaikalle vei suuren ajan. Yli 90 vuotta sitten oli melkoinen kokemus matkustaa pohjoisesta kotimaastaan keskelle Eurooppaa ja kohdata ihmisiä eri puolilta maailmaa. Osanottajamäärät maittain ovat vaihdelleet: Suomesta lähti 1930-luvulla 2–3 kurssilaista, sittemmin määrä on vakiintunut keskimäärin 5–6 osallistujaan. Nykyisin kurssin kesto on noin neljä viikkoa, johon sisältyy vajaan viikon johdantokurssi Ruotsissa. Pohjoismaiset työväen sivistysliitot ovat mukana koulun hallinnossa ja vastaavat omissa maissaan osanottajien valitsemisesta.

Genève-koulu on vakiinnuttanut paikkansa ILO:n työkokousta seuraavana ryhmänä; se on ainoa kansainvälinen ryhmä, jolla on tilaisuus seurata työkokouksen komiteoiden työtä paikan päällä koko kokouksen ajan. Koulu tunnetaan ILO:ssa nimellä The Nordic School.²⁸⁴

TSL:n säännölliset kansainväliset yhteydet laajenivat Pohjoismaiden ulkopuolelle, kun järjestö liittyi perustajajäsenenä lokakuussa 1947 muodostettuun Työväen sivistysliittojen kansainväliseen federaatioon (International Federation of Workers' Educational Associations, IFWEA). Uuden järjestön tarkoituksena oli edistää kansojen välistä yhteisymmärrystä, tukea kansallisia työväen sivistysjärjestöjä ja edustaa työväen sivistystyötä YK:n kasvatus- ja kulttuurijärjestössä UNESCOssa ja kansainvälisessä ammattiyhdistysliikkeessä.²⁸⁵

Muutamat opintokeskukset ovat jäseninä eurooppalaisissa verkostoissa, kuten Opintokeskus Visio Green European Foundationissa sekä STEP-opintokeskus ja sen edeltäjät EAEE:ssä (Protestant and Anglican Network for

Adult Education in Europe) vuoteen 2021 asti. EAAE:n pääasiallisena tehtävänä on toimia kristillisen aikuiskoulutuksen eurooppalaisena verkostona.²⁸⁶

Pohjoismainen yhteistyö vilkastuu

Ruotsinkielisillä sivistysjärjestöillä ja opintokeskuksilla on luonnollisesti ollut kiinteimmät yhteistyösuhteet Ruotsiin ja muihin Pohjoismaihin, mutta 1960-luvun lopulta pohjoismainen yhteistyö alkoi tiivistyä miltei kaikissa sivistysjärjestöissä.²⁸⁷ Opintokeskusten vahvistuessa ja kerho-opiskelun laajentuessa Pohjoismaissa kasvoi kiinnostus ja halu yhteistyöhön. Ratkaisevan sysäyksen antoi Pohjoismaiden neuvoston 1970-luvulla myöntämä yhden miljoonan Tanskan kruunun suuruinen avustus (”folkbildningsmiljon”) sivistysliittojen keskinäiselle yhteistyölle ja niiden verkostoille. Ajan oloon tuki pieniä vuosittain, mutta lopullisesti se jäi pois vasta parinkymmenen vuoden jälkeen 1990-luvulla, kun Ruotsista ja Suomesta tuli EY:n jäsenvaltioita.

Lähes kaikki suomalaiset opintokeskukset olivat mukana pohjoismaisissa verkostoissa samantaustaisten järjestöjen kanssa. Vuonna 1970 muodostettuun Pohjoismaiseen aikuiskasvatusliittoon (Förbundet Nordisk Vuxenutplysning, FNV) kuuluivat perustajajäseninä OK, MSL ja SSC sekä vuonna 1976 mukaan liittynyt VSL. Pohjolan TSL:ssä (ABF i Norden) olivat mukana TSL ja ABF Åland. Kristillinen opintokeskus ja sen seuraajat taas toimivat Pohjoismaisessa kirkollisessa opintoneuvostossa (Nordiska Kyrkliga Studierådet, NKS). Myös KSL:llä ja Kansiollla oli omia pohjoismaisia yhteyksiä.²⁸⁸

Näillä ja muutamilla muilla verkostoilla oli monipuolista koulutus- ja kulttuuritoimintaa. Yhteistyö toimi myös maiden eri alueiden kesken – esimerkiksi Pohjoiskalotin alueella. Yhteisistä kulttuuritapahtumista ja -päivistä tuli varsin suosittuja. Vuonna 1978 TSL teki aloitteen vuosittaisen Pohjolan TSL -koulun (Nordiska ABF-skolan) käynnistämisestä. Monia pohjoismaisia teemoja käsitellyt koulu toimi noin 20 vuoden ajan.

Pohjoismainen yhteistyö on säilynyt, joskin 1970- ja 1980-lukujen kultaiset ja toiminnalliset vuodet ovat takana. FNV:n tärkeänä tehtävänä on edelleen yhteistyö muiden pohjoismaisten kansansivistysverkostojen, järjestöjen sekä viranomaisten ja instituutioiden kanssa. FNV:n tärkein tapahtuma on vuosittain järjestettävä Ledardagar (Johtajapäivät). Tapahtuma kerää jäsenliittojen johtajia ja työntekijöitä keskustelemaan vapaasta sivistystyöstä, kansalaisyhteiskunnasta ja demokratian tilasta. Uusi strateginen suunnitelma vuosille 2024–2027 hyväksyttiin syyskuun 2023 vuosikokouksessa.²⁸⁹

Yhteistyö Baltian maiden ja lähialueiden kanssa

Opintokeskukset aloittivat yhteistyön Baltian maiden kanssa 1990-luvun alussa. Aluksi yhteistyö suuntautui Viroon, mutta laajeni myöhemmin myös Latviaan ja Liettuaan. 1990-luvulla OK ja Väestöliitto toimivat Viron opetushallinnon ja sosiaaliministeriön hankkeissa, joissa tuettiin perheitä mm. perustamalla vanhempainyhdistyksiä. OK:n roolina oli hankkeen ohjaus ja koulutus.²⁹⁰

1990-luvun jälkeen OK-opintokeskuksen seuraaja Opintokeskus Sivis on osallistunut Baltic Sea NGO Network -verkostoon, jolla on yhteys Itämeren neuvostoon. Opintokeskuksen edustajat ovat osallistuneet verkoston foorumeihin ja olleet tuottamassa ohjelmaa vuonna 2014 Turussa järjestettyyn foorumiin.²⁹¹

TSL teki yhteistyötä virolaisen ammattiyhdistysliikkeen kanssa ja järjesti koulutusta virolaisille ay-aktiiveille. Liiton Uudenmaan aluejärjestö aloitti 2000-luvun alussa yhteisprojektin liettualaisen työväen sivistysjärjestön LLES:n kanssa, jonka esikuvina olivat pohjoismaiset työväen sivistysliitot. Viisi vuotta kestäneen yhteistyön aikana järjestettiin useita seminaareja ja hankkeita.²⁹²

OK teki monipuolista yhteistyötä vuosina 1992–2013 erityisesti Karjalan tasavallassa mutta myös muualla Venäjällä. Yhteistyön keskeisenä tavoitteena oli kansalaisyhteiskunta-käsitteen välittäminen Venäjän lähialueille. OK:n tehtäväksi osoitettiin suomen kielen taidon lisääminen. 1990-luku oli yhteistoiminnassa asia- ja tavoitekeskeistä, ja yhteistyön uskottiin edistävän lähialueiden kehittymistä. OK pystyi laajentamaan vuosina 2005–2012 ohjelmayhteistyötä Karjalan suomenkielisen television kanssa niin, että ohjelmia tuotettiin useiden yhteistyökumppaneiden kanssa. Yhteistyön tuloksina syntyi kaksi pitkäikäistä hanketta: Neuvonta- ja naisryhmäyhteistyö (1991–2013) ja Suomen kieli ja kulttuuri (1992 ja 2013).²⁹³

Kehitysyhteistyötä

Useiden muiden kansalaisjärjestöjen tavoin opintokeskuksetkin innostuivat kehitysyhteistyöstä 1980-luvulla. TSL:n ensimmäiset yhteistyökumppanit olivat vuodesta 1982 alkaen Nicaraguassa ja namibialaisten pakolaisleirillä Kwanza Sulissa Angolassa. Pakolaisleirillä aloitettiin laajamittainen rakennustyö: ensin tehtiin tiilitehdas Suomesta tuoduista osista, sen jälkeen valmistettiin tiiliä, ja vuoden 1987 loppuun mennessä noin neljäsataa perhettä oli saanut uuden asunnon.²⁹⁴

Kansan Sivistystyön Liiton järjestämä lukutaitokoulutus
Itäkeskuksessa vuonna 2022. Kuva: Pinja Nikki, KSL

Kansan Sivistystyön Liiton taideteollisuusalan ammatillista
koulutusta vuonna 2022. Kuva: Pinja Nikki, KSL

TSL hankki varoja omilla varainkeräyksillä ja kampanjoilla, joilla saatiin aikaan runsaasti käytännön toimintaa ja apua ihmisten arkeen. Tuhannet kodittomat saivat katon päänsä päälle. Kohdemaihin kanavoitui vuonna 1988 TSL:n kautta yli 6,5 miljoonaa markkaa (lähes kaksi miljoonaa euroa) rahallista apua.²⁹⁵

Myös MSL oli aktiivinen kehitysyhteistyössä. MSL:n ja Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton (MTK) yhteinen kampanja Talonpojan Afrikka-talkoot suuntautui Sambiaan. Viidelle maatalouskoululle kunnostettiin tiloja ja tehtiin vesihuoltotöitä. Kampanja oli 1980-luvulla suurin kansalaisjärjestöjen kehitysyhteistyöprojekti, ja sen avulla koottiin varoja 3,4 miljoonaa markkaa. Keräyksen ohella projektiin kuului valistusta ja koulutustoimintaa, muun muassa opintoaineisto Köyhän asia, joka käsitteli kehitysmaiden ja kehityksen ongelmia.²⁹⁶ OK puolestaan oli mukana ulkoministeriön rahoittamassa projektissa, jossa tähdättiin kenialaisten naisten lukutaidon edistämiseen²⁹⁷.

Opintokeskukset ja Suomen liittyminen Euroopan unioniin

Neuvostoliiton luhistuttua vuonna 1991 Suomi päätti hakea silloisen EY:n jäsenyyttä. Edessä oli valmistautuminen neuvoo-antavaan kansanäänestykseen lokakuussa 1994. Opintokeskukset olivat valppaina. Ne esittivät yhdessä valtiovallalle, että opintokeskukset organisoisivat kansalaisten perehdyttämisen mahdolliseen EY-jäsenyyteen ja koko integraatioprosessiin. Opintokeskusten hakemus sai myönteisen vastaanoton, ja ne saivat osan valtioneuvoston kansalaisjärjestöille myöntämistä tiedotusvaroista.²⁹⁸

Miltei kaikki opintokeskukset ryhtyivät toteuttamaan EY-jäsenyyteen liittyviä keskustelu- ja koulutustilaisuuksia järjestämällä kursseja ja seminaareja sekä tuottamalla oppimateriaalia Euroopasta, EY:stä ja EY:hyn liittymisestä. TJS julkaisi vuonna 1993 *EY kutsuu – kuuleeko ay-väki* -oppaan, jonka avulla autettiin jäsenliittoja hahmottamaan, millainen muutos Euroopan yhteisöön liittyminen olisi työelämävaikuttamisen näkökulmasta. Opintoaineistoa täydennettiin laajalla koulutustoiminnalla. Integraatioaiheisia koulutuksia tarjottiin oppaan julkaisujaosta lähtien aina 2000-luvun puoliväliin asti. 50 000 kappaleen EY-opas oli siihen asti TJS:n myydyin opintoaineisto. Menekki kertoo osaltaan, että näin monitahoisen ja laajan aihekokonaisuuden pohdinnassa opintokeskuksen apu otettiin innolla vastaan.²⁹⁹

Myös TSL järjesti lukuisia seminaareja ja kursseja ympäri maata. Alustajina olivat jäsenyysneuvotteluja käyvät virkamiehet, eurooppalaisen ammattiyhdistysliikkeen edustajat, korkeakoulujen tutkijat, järjestöjen kansainväliset

sihteerit ja EY:hyn perehtyneet kansanedustajat. Puheita pidettiin ja äänestettiin jäsenyyden puolesta ja vastaan.³⁰⁰

Vuonna 1947 perustettu IFWEA aktivoitui 1990-luvulla. Järjestö sai uusia jäsenjärjestöjä Euroopan ja Pohjois-Amerikan ulkopuolelta, ja IFWEA:n Eurooppa-keskeisyys sai väistyä. IFWEA:n sihteeristö siirrettiin ensimmäisen kerran Euroopan ulkopuolelle, Kapkaupunkiin. TSL tuki maailmanjärjestön tietoteknistä osaamista, mikä johti Kansainväliset opintokerhot -hankkeen perustamiseen. Suomessa jo melkein syrjään siirretty työmuoto löysi kodin kansainvälisessä ympäristössä tietoteknisenä projektina ja eri maanosissa toimivien opintokerhojen kesken.

TSL:n kannalta keskeisin yhteistyökuvio IFWEA:n kanssa on nykyisin Nuorten ay-aktiivien globaalikoulu (YGAP), jota TSL on ollut suunnittelemassa alusta lähtien. YGAP käynnistyi vuonna 2011 pohjoismaisena koulutusohjelmana Kapkaupungissa. Ensimmäiset kolme vuotta YGAP pysyi pohjoismaisena hankkeena, mutta on sittemmin laajentunut globaaliksi koulutukseksi, jossa on osallistujia kaikilta mantereilta.³⁰¹

TJS ja TSL ovat 2010-luvulta toimineet linkkinä ammattiliittojen Euroopan tason koulutusorganisaation ETUI:n (European Trade Union Institute) ja suomalaisten ammattiliittojen välillä. Opintokeskukset ovat välittäneet tietoa ETUI:n tarjoamista koulutuksista suomalaisille ammattiliittojen työntekijöille ja aktiivijäsenille. Vastavuoroisesti opintokeskukset ovat keränneet näkemyksiä koulutustarpeista ja välittäneet niitä ETUI:lle yhteisissä suunnittelutapaamisissa. TSL:n ja TJS:n roolina on ollut rohkaista ay-toimijoita osallistumaan eurooppalaiseen koulutukseen.³⁰²

Vuosikymmenten saatossa opintokeskusten kansainvälinen toiminta on muuttanut luonnettaan. Varhaisten vuosien johtotason tapaamiset ja eräänlainen ”delegaattoturismi” ovat vaihtuneet aktiivisten verkostojen luomiseen ja osallistumiseen sellaisiin hankkeisiin, jotka ovat teemoiltaan yhteisiä muiden maiden sivistys- ja koulutusjärjestöjen kanssa.

7.3. Kansainväliset hankkeet

Opintokeskukset ovat viime vuosikymmeninä avartaneet maailmankuvaansa osallistumalla lukuisiin kansainvälisiin projekteihin. Kansainvälisissä hankkeissa kehitetyt toimintamallit, koulutusmenetelmät ja aineistot ovat usein jääneet elämään opintokeskusten tarjoamien palveluiden osana. Tieto- ja viestintätekniikan kehittyminen on mahdollistanut tiiviin yhteistyön vähemmällä matkustamisella, joka on 2020-luvulla noussut entistä tärkeämmäksi kestäväen kehityksen kannalta.³⁰³

Maaseudun Sivistysliiton Puusta pitkään -hankkeen ryhmäkuva. Hankkeessa MSL kokosi eri maiden moottorisahaveistäjiä yhteisille veistoleireille.

Tässä suomalaisia veistäjiä on vierailemassa Liettuaissa vuonna 2014.
Kuva: Anna-Maija Koskenlahti, MSL

Euroopan unionin aikuiskoulutusohjelmien hankkeet

Opintokeskukset ovat osallistuneet EU:n aikuiskoulutusohjelmien (Socrates I/Aikuiskoulutus 1995–2000, Socrates II/Grundtvig 2001–2006, LLP-ohjelma/Grundtvig 2007–2013, Erasmus+ 2014–2020 ja Erasmus+ 2021–2027) hankkeisiin joko koordinaattoreina tai partnereina alusta alkaen. Jopa ensimmäisten Grundtvig-oppimiskumppanuuksien suomalaisten koordinaattorien joukossa oli opintokeskus.³⁰⁴

OK ja myöhemmin Opintokeskus Sivis on ollut mukana 13 hankkeessa, joiden teemana on ollut vapaaehtoistoiminnassa oppiminen ja sen tunnistaminen ja tunnustaminen, järjestötoiminnan tulevaisuus ja kolmannen sektorin työntekijöiden osaaminen, maahanmuuttajien opiskelu ja aikuisten dialogitaidot. Kaksi Siviksen koordinoimaa hanketta (Volunteering Validation Highway 2013–2015 ja Future Skills for the Third Sector 2015–2017) ovat saaneet Euroopan komission myöntämän European Success Story -laatuleiman.³⁰⁵

Opintokeskus Siviksen hankkeista kaksi on ollut KSL:n koordinoimia aikuiskasvatuksen henkilöstön liikkuvuushankkeita, joissa on haettu kurskien ja liikkuvuuden avulla uutta osaamista muista Euroopan maista ja toteutettu sitä opintokeskusten kesken. Muissa hankkeissa on kehitetty menetelmiä ja työkaluja sekä tehty pienimuotoista tutkimusta. Niiden tuloksena opintokeskus on saanut käyttöönsä uusia koulutuksia ja koulutusmateriaaleja, jolloin henkilökunnan ammattitaito ja kansainvälinen kyvykkyys ovat vahvistuneet. Esimerkkinä tuoreesta hanketyöstä käyttöön jääneestä koulutuksesta voi mainita uuden järjestötyöntekijän perehdytyskurssin Jyville järjestötyöstä, jota kehitettiin eurooppalaisessa Foundations for Sector3 -hankkeessa, sekä aiemmin Destination eValidation -hankkeessa rakennetun verkkoalustan vapaaehtoistoimijan osaamisen tunnistamiseen ja tunnustamiseen.³⁰⁶

Kansalaisfoorumi on toiminut vuodesta 2007 lähtien koordinaattorina viidessä kumppanuushankkeessa. Opintokeskuksen ensimmäisen EU-projektin Stages of Learning (2007–2009) tavoitteena oli tutkia esittävän taiteenalan non-formaalialia koulutusta. Hankkeen tuotoksena syntyi yhteinen käsikirja, joka esittelee kunkin kumppanuusorganisaation parhaat käytännöt ja onnistuneet lähestymistavat. Kansalaisfoorumin muut hankkeet toteutettiin Erasmus+ -ohjelman puitteissa. Spaces for Intercultural Learning (2016–2018) -hankkeen tarkoituksena oli lisätä kulttuurienvälisistä oppimista taidelähtöisin ja toiminnallisista menetelmin sekä tuottaa ohjaajille käytännönläheistä materiaalia kulttuurienvälisen taitojen opettamiseen. Opin-

tokeskuksen kolme muuta hanketta ovat paneutuneet sukupolvien välisen oppimisen edistämiseen, sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyiden ideoiden ja käytäntöjen toteuttamiseen järjestöissä sekä aineettoman kulttuuriperinnön näkyväksi tekemiseen ja sanoittamiseen yhteisöllisen taidekasvatuksen menetelmin.³⁰⁷ Muista opintokeskuksista varsinkin Opintokeskus Visio ja KSL ovat olleet aktiivisia aikuiskoulutusohjelmien hankkeisiin osallistujia.

Opintokeskusten hankkeiden teemat ovat olleet hyvin valittuja ja liittyneet keskusten päämääriin ja toimintaan. Maahanmuuttajien opetus on aihealue, jossa suomalaiset ovat selkeästi hyötynneet muiden maiden kokemuksista. Useilla Euroopan mailla on pitkäaikaista kokemusta maahanmuuttajien opetuksesta silloin, kun se vasta käynnistyi suomalaisessa vapaassa sivistystyössä. Yhteiset hankkeet, kuten oppimiskumppanuudet, ovat tarjonneet mahdollisuuden tarkastella omaa toimintaa ulkopuolisin silmin, kun hankkumppaneiden kanssa on työstyetty teemoja yhdessä. Näkökulma oli uusi, koska tapana ei ole aiemmin ollut tehdä kansallista kehittämistyötä muiden saman alan toimijoiden kanssa.³⁰⁸

Suomen vapaalla sivistystyöllä on hyvä maine Euroopassa, ja suomalaisten on helppoa löytää hankekumppaneita. Komission arvostus on näkynyt siinä, että Suomen edustajia on usein kutsuttu epävirallisiin työryhmiin osana uusien ohjelmakausien suunnittelua.³⁰⁹

Kulttuurihankkeet

Itse tehty elämä (ITE) -taiteessa MSL kuuluu European Outsiderart Association (EOA) -yhdistykseen. Suomalaista ITE-taidetta on esitelty museoissa, taidekeskuksissa ja ulkoilmanäyttelyissä ympäri Eurooppaa (Pariisi, Lontoo, Berliini, Tallinna, Moskova, Rotterdam, Berliini, Budapest, Göteborg). MSL toteutti vuosina 2021–2023 verkosto-oppimisen hankkeen eurooppalaisten outsider-taiteen toimijoiden kanssa. Lisäksi MSL on tuottanut vuosina 2012–2014 moottorisahaveistäjien kanssa yhteishankkeen puunveistossa Viron, Liettuan ja Italian kanssa.³¹⁰

Vuosina 2000–2007 MSL toteutti viisi kansainvälistä ruokakulttuuriin ja yrittäjyyteen liittyvää nuorten ja maaseutuyrittäjien koulutushanketta yhteistyössä Italian, Portugalin ja Saksan järjestöjen kanssa. Yhteistyössä Eläkeliiton kanssa MSL osallistui Erasmus+ -ohjelman alaiseen hankkeeseen Muisteleminen. Lisäksi MSL:llä oli vuoteen 2018 asti ympäristöhankkeita Venäjän kanssa jätehuollosta ja ympäristöstä huolehtimisesta.³¹¹

OSA II

Opintotoiminta tärkeiden yhteiskunnallisten päämäärien edistäjänä

Sammutustekniikkakurssilainen harjoittelee lämpökameran käyttöä Porvoossa järjestetyllä kurssilla huhtikuussa 2024. Kuva: Outi Neuvonen

Edellinen aukeama: Siviksen tukemalla sammutustekniikan kurssilla harjoiteltiin palavan auton sammuttamista eri tekniikoin Porvoossa huhtikuussa 2024. Kuva: Outi Neuvonen

Opintotoiminnan kautta on edistetty monia kansalaisten, yhteisöjen ja yhteiskunnan kannalta tärkeitä asioita yli sadan vuoden ajan.

Suomalaiset ovat toimineet aktiivisesti kansalaisjärjestöissä ja sittemmin myös vapaa-
muotoisessa kansalaistoiminnassa. Toiminta on edellyttänyt tietotaitoa, jota opintotoiminnassa ja sittemmin opintokeskuksissa on edistetty koulutustoiminnalla, aineistotuotannolla ja neuvonnalla. Laaja ja monipuolinen toiminta ei olisi ollut mahdollista ilman aktiivisia kansalaisia, minkä vuoksi ihmisten aktiivisuuden edistäminen on alusta lähtien ollut mukana opintotoiminnassa.

Samalla on lisätty osallisuutta, yhteisöllisyyttä ja sosiaalista pääomaa, joilla on ollut laaja-alaisia vaikutuksia koko suomalaiseen yhteiskuntaan kulttuurisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti.

Kokonaisuuteen liittyy demokratian edistäminen ja vaaliminen. 2000-luvulla mukaan tulivat kestävä kehityksen sekä aikaisempaa tietoisemmin tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen.

Kansan Sivistystyön Liiton Poliitikkokoulun koulutus vuonna 2022.
Kuva: Pinja Nikki, KSL

1. Opintotoiminta kansalaisyhteiskuntatoimijoiden kouluttajana

Opintotoiminta on ollut rakentamassa suomalaista kansalaisyhteiskuntaa 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan ytimen muodostavat kansalaisjärjestöt, joita oli yhdistysrekisterissä vuoden 2022 lopussa 108 032³¹² Luku koostuu paikallisista, alueellisista ja valtakunnallisista yhdistyksistä ja järjestöistä. Syyskuussa 2023 sivistysliittojen jäsenjärjestöinä oli 356 pääosin valtakunnallista järjestöä ja 1 366 kansajärjestäjänä toimivaa järjestöä. Liikunta-, kulttuuri- ym. yhdistysten lisäksi ammattiyhdistysliike ja poliittisten puolueiden paikallisosastot ovat Suomessa yhdistyspohjaisia, joten ne ovat keskeinen osa kansalaisyhteiskuntaa. Vapaamuotoinen kansalaistoiminta ja rekisteröimättömät yhdistykset täydentävät kansalaistoiminnan kenttää. Seurakunnissa on paljon kansalaisyhteiskuntatyypistä toimintaa, vaikka kahdella kirkkokunnalla onkin verotusoikeus ja virallisia tehtäviä. Säätiöt ja uusosuuskunnat, joita on noin 2 700 ja noin 1 200³¹³, ovat suomalaisessa kontekstissa luonteva osa kansalaisyhteiskuntaa. Lisäksi vapaassa sivistystyössä on paljon kansalaisyhteiskunnallista toimintaa. Kansalaisyhteiskunta on näin ollen Suomessa laaja ja moni-ilmeinen. Sen lonkerot ulottuvat käytännössä kaikille yhteiskuntaelämän osa-alueille.³¹⁴

Opintotoiminnalla on ollut erittäin keskeinen rooli kansalaisyhteiskuntatoimijoiden kouluttajana ja innostajana yli sadan vuoden ajan. Opinnollinen toiminta on kasvattanut ja kouluttanut järjestöjen toimijoista aktiivisia kansalaisia, mikä on kansalaisyhteiskunnan perusta ja toimivuuden edellytys. Ilman osallistuvia kansalaisia ei ole kansalaisyhteiskuntaa. Toiseksi, opintotoiminnan kautta on lisätty kansalaisyhteiskuntatoimijoiden tietoja ja taitoja. Kolmanneksi, opintotoiminta on synnyttänyt ihmisten välille luottamusta ja yhteisöllisyyttä, jota on tarvittu, koska kansalaisyhteiskunta on ihmisten yhteisö. Neljän-

neksi, kansalaisyhteiskunta on edellyttänyt ihmisten välistä vuorovaikutusta ja verkostoja, joita on luotu opinnollisessa toiminnassa.

Raittiusjärjestöt, nuorisoseurat, osuustoimintaliike ja ammattiyhdistykset aloittivat jäsentensä opinnollisen valistustoiminnan 1800-luvun jälkipuoliskolla sitä mukaan, kun järjestöt syntyivät ja lähtivät laajenemaan maan eri osiin. Opintotoiminta oli alkuvuosikymmenet opintopiireissä ja luento-tilaisuuksissa tapahtuvaa valistustyötä. Opintotyötä tekevät järjestöt ja niiden piiriorganisaatiot lähettivät kiertäviä luennoitsijoita pitämään sivistäviä ja opettavaisia esitelmiä eri aihepiireistä paikallisissa yhdistyksissä. Vähitellen mukaan tuli myös neuvontaa yhdistysten toiminnan organisoimisessa. Esitelmät valistivat paikallisia asukkaita ja neuvot auttoivat kehittämään yhdistysten toimintaa.

Vapaaehtoisten järjestötoimijoiden koulutus

Opintotoiminta oli ennen toista maailmansotaa ensisijaisesti järjestöllistä koulutusta. Sotien jälkeenkin koulutukselle oli kysyntää, koska yhdistyksissä oli toimintaintoa ja paljon uusia ihmisiä mukana toiminnassa. Kurssien määrä lisääntyi, vaikka opintokeskukset saivat kurssitoimintaan erillistä valtiontukea vasta vuoden 1975 lakiuudistuksen myötä (ks.s. 94).

Suomalaisia yhdistyksiä ovat pyörittäneet ja pyörittävät edelleen valtaosaltaan vapaaehtoiset toimijat eri ikäryhmistä ja eri sosiaaliryhmistä. Vapaaehtoisia on kahdenlaisia: luottamushenkilöt hoitavat yhdistyksen hallintoa (puheenjohtajan, sihteerin, johtokunnan jäsenen jne. tehtäviä) ja toiset vapaaehtoiset ohjaavat kerhoja, järjestävät tilaisuuksia, keittävät kahvia, korjaavat seurantaloa, keräävät varoja, ohjaavat liikennettä jne. jne. Tehtävien kirjo on laaja ja työtuntien määrä suuri. Vapaaehtoistoimijoita on tällä hetkellä laskentatavasta riippuen 600 000:sta lähes miljoonaan. Vapaaehtoistoiminnan arvoksi lasketaan vuosittain noin 3,2 miljardia euroa eli 1,3 prosenttia BKT:n arvosta.³¹⁵ Yksiselitteisesti voi todeta, että vapaaehtoiset ovat suomalaisen kansalais- ja järjestötoiminnan selkäranka. Ilman heitä Suomessa ei olisi nykyisen kaltaista kansalais- ja järjestötoimintaa eikä kansalaisyhteiskuntaa. Tärkein vapaaehtoistoimintaan motivoiva tekijä on ollut ja on auttamisen halu³¹⁶.

Tutkijoiden mukaan haasteena on, että yhdistyksiin on vaikea löytää riittävästi vastuunkantajia eli ennen muuta yhdistyksen johtokunnan puheenjohtajia, sihteereitä ja jäseniä. Ongelmaan ei ole helppoa ratkaisua, koska

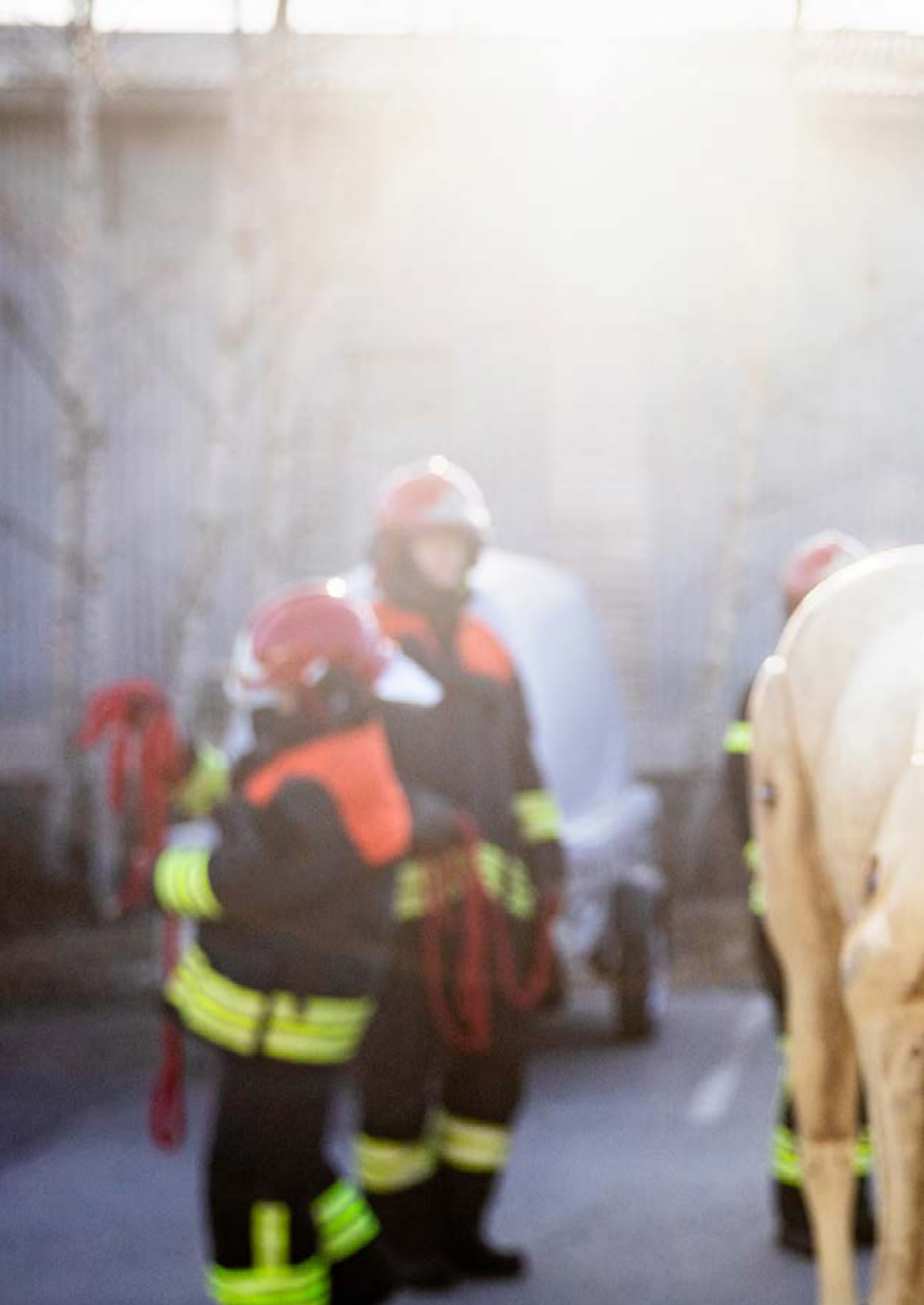
toimijat ikääntyvät ja vähenevät, erityisesti harvaan asutulla maaseudulla, ja nuoremmat sukupolvet karttavat sitovia vastuutehtäviä yhdistyksissä.³¹⁷ Opintotoiminnan avulla järjestöllisiä toimijoita voidaan kouluttaa, mutta se vaatii ihmisiltä halua kouluttautua.

Yhdistyksen toiminnan menestyminen vaatii vapaaehtoistoimijoilta monenlaista osaamista, jonka voi jakaa tietoihin, taitoihin ja asenteeseen. Tietoihin kuuluvat yhdistyksiä koskevan lainsäädännön tuntemus (yhdistyslaki, turvallisuus- ja hygienialainsäädäntö, verolait jne.), valtakunnallisen järjestön tavoitteiden ja arvojen tietäminen sekä kunnallisen päätöksenteon hahmottaminen. Järjestötyön perustaitoja ovat kyky toimia yhdistyksen luottamushenkilönä, organisoida ja johtaa toimintaa ja vapaaehtoistyötä, järjestää tilaisuuksia, tiedottaa toiminnasta, hoitaa taloutta sekä suunnitella tulevaa toimintaa. Uusina taitoina ovat viime vuosina korostuneet tietotekninen osaaminen sekä markkinointi, varainkeruu, vaikuttaminen sekä toiminnan kehittäminen ja arviointi. Asenneosaamiseen kuuluvat motivaation löytäminen järjestötyöhön, oikea lähestymistapa vapaaehtoiseen yhdistystoimintaan sekä toisten ihmisten kunnioitus. Lisäksi yhdistystoiminnassa tarvitaan yhteistyökykyä, vuorovaikutustaitoja ja kykyä innostaa muita ihmisiä lähtemään mukaan toimintaan. Tällaista tietotaitoa opintokeskukset ovat järjestötoimijoille kouluttaneet.

Fields ja Lehtinen³¹⁸ toteavat, että järjestötoiminnassa opitaan järjestön rooliin tai tehtävään katsomatta myös paljon yhteiskunnassa tarvittavia tietoja ja taitoja, kuten vuorovaikutusta, keskinäistä arvostusta ja vastuunkantoa. Samalla minäkuva kirkastuu, maailmankuva selkiytyy sekä omat arvot, merkitykset ja voimavarat tulevat tarkastelun kohteeksi³¹⁹. Ljungkvistin ja Tuomaisen³²⁰ mukaan järjestötoiminta edistää eri ryhmien intressejä ja päämääriä yhteisöllisesti sekä vahvistaa aktiivisessa kansalaisuudessa tarvittavia tietoja ja taitoja. Ylipäänsä järjestöllinen toiminta voidaan nähdä suurena oppimiskokemuksena, koska osaaminen lisääntyy aina aktiivisen osallistumisen ja toiminnan kautta³²¹.

Seuraava aukeama: Helsingin Pelastusliiton ja Siviksen kanssa yhteistyössä järjestämällä eläinpelastuskursseilla harjoiteltiin ison hevosnuken avulla erilaisia vaaratilanteita. Kuva: Outi Neuvonen

Järjestöllinen koulutus on toteutettu yleisimmin niin, että opintokeskusten jäsenjärjestöt ilmaisevat koulutustarpeen. Monissa järjestöissä toimii järjestö- tai koulutussihteeri, jonka vastuulla on huolehtia järjestöväen koulutustarpeista. Sen jälkeen koulutus suunnitellaan ja järjestetään yhteistyössä järjestöjen ja opintokeskusten kanssa. Opintokeskukset tarjoavat suunniteluasiantuntemusta ja opintoaineistojen avulla materiaalista tukea koulutukseen, auttavat kouluttajien hankinnassa ja ohjaavat koulutukseen lain mukaisen valtionosuuden. Jonkin verran opintokeskukset suunnittelevat ja toteuttavat järjestökoulutuksia myös itsenäisesti, osin jäsenjärjestöjen ulkopuolisille henkilöille. Nämä koulutukset käsittelevät usein erityisteemoihin liittyviä aihepiirejä, kuten tiedotusta, markkinointia, tietoteknisiä taitoja ja sosiaalisen median hyödyntämistä.

Järjestötoimijoita koulutetaan pääosin maakunnallisella tasolla ja osin valtakunnallisesti. Viikonloppukurssit ovat aiemmin olleet yleisin tapa järjestää vapaaehtoistoimijoiden koulutus. Kun tilaisuuksiin tultiin pitkien matkojen takaa hitain liikennevälinein, kursseilta ei ollut kiire mihinkään. Kurssilaiset olivat tiedonjanoisia, paljon oli opittavaa, eikä muu koulutustoiminta juuri tukenut järjestötaitojen hankintaa. Viikonloppukurseista on kolmen viime vuosikymmenen aikana siirrytty enenevässä määrin lyhyempiin koulutustilanteisiin ja 2010-luvulta lähtien verkkokoulutuksiin tai verkkokoulutuksen ja lähipäivien yhdistelmiin. Verkko-opintomateriaaleja ja verkkokoulutuksia on kehitetty ja lisätty viime vuosina erittäin paljon.³²² Eräissä opintokeskuksissa perusjärjestökoulutus hoidetaan nykyisin pelkästään etä- ja verkkokurssina³²³.

Opintokeskusten rooli järjestökoulutuksissa on ollut keskeinen, koska niillä on koulutus- ja suunnitteluosaamista, kykyä tuottaa materiaaleja ja tietoa pätevistä kouluttajista. Oman substanssiosaamisensa mukaan opintokeskusten työntekijätkin ovat toimineet kouluttajina. Opintokeskukset ovat tuoneet koulutukseen pedagogista asiantuntemusta, systemaattisuutta, pitkäjänteisyyttä sekä materiaallisen tuen. Opintokeskusten ansiosta koulutuksen määrä lisääntyi jäsenjärjestöissä erityisesti 1970-luvulla³²⁴, ja koulutus on jatkunut sen jälkeenkin mittavana³²⁵. Opintokeskusten panosta on jäsenjärjestöissä osattu myös arvostaa, sillä ne ovat tuoneet koulutukseen selkeää lisäarvoa³²⁶.

Opintokeskusten suuri vahvuus on ollut niiden joustavuus koulutuksen järjestämisessä ja tukemisessa. Opintokeskukset eivät omistaneet TSL:ää lukuun ottamatta (vuosina 1971–1994) mitään kurssikeskuksia tai vastaavia

koulutuspaikkoja³²⁷, vaan koulutus vietiin lähelle toimijoita, oli pa koulutus-tarve sitten Kemijärvellä tai Imatralla.

Toimintaympäristön muutos haastanut järjestöllistä koulutusta

Järjestöjen toimintaympäristön nopeat muutokset ovat pitkään haastaneet järjestötoimijoita ja opintokeskusväkeä. 1960-luvulla maalta- ja maastamuutto sekä television tulo suomalaisiin koteihin iskivät lujaa erityisesti maaseudun yhdistystoimintaan. Tekniikan kehitys, viihdetarjonnan kasvu, työelämän vaatimusten kiristyminen ja viimein sosiaalisen median räjähdys 1900-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa ovat vaikuttaneet laaja-alaisesti järjestöllisen toiminnan mahdollisuuksiin. Kun tähän lisätään yritysten tulo järjestöjen perinteisille toimintalohkoille kulttuurista sosiaalityöhön, on selvää, että järjestötoimijat ovat joutuneet vastaamaan suuriin haasteisiin saadakseen pidettyä yhdistyksensä ja järjestönsä vetovoimaisina. Taistelu ihmisten ajasta ja mielenkiinnosta on nykyisin aivan toista luokkaa kuin vielä 1970-luvulla, saati sitä ennen. Tässä muutosprosessissa on tarvittu laaja-alaista ja uudistuvaa koulutusta, jonka suunnittelussa ja toteuttamisessa opintokeskukset ovat olleet keskeisesti mukana niiden järjestöjen osalta, jotka ovat olleet opintokeskusta ylläpitävien sivistysliittojen jäseniä³²⁸.

Yksi osa moninaista muutosprosessia on se, miten vahvasti ihmiset nykyään kiinnittyvät järjestöjen toimintaan. Aiemmin, lähes elinikäisen sitoutumisen sijalle on tullut entistä enemmän sopimuksellisuus.³²⁹ Straniuksen ja Laaksosen³³⁰ mukaan ihmisten sitoutuminen ja kiinnittyminen tiettyyn järjestöön tai organisaatioon ei ole yhtä vahvaa kuin aiemmin. Ihmiset ovat mukana toiminnassa vain sen ajan kuin toiminta palvelee, hyödyttää tai innostaa heitä³³¹.

Samaan aikaan osallistumisen tavat ovat muuttuneet. Ihmiset osallistuvat tapahtumiin ja organisaatioiden toimintaan niiden ajankohtaisuuden ja omien arvojensa mukaisesti. He saattavat liittyä mukaan hetkeksi ja toisena hetkenä jättäytyä pois. Kyseessä on uudenlainen ja muuttuva tapa osallistua, jolla on suuria vaikutuksia järjestöille.³³² Osallistuminen on myös kasautuvaa³³³. Monet ihmiset jäävät toiminnan ulkopuolelle, koska heillä ei ole tarttumapintaa järjestölliseen toimintaan tai kukaan ei ole pyytänyt mukaan.

Toimintaympäristön muuttumisen vuoksi järjestöllisen koulutuksen määrä alkoi vähentyä 1980-luvulta lähtien. Kurssien määrä väheni, kesto lyheni ja opiskelijamäärät laskivat.³³⁴ Toki kurssien lyhentymiseen vaikutti myös opintokeskuslaki, joka soi valtionavun vain kolmen tunnin kurseille.

Demokraattisen sivistysliiton opintokeskuksen Marx-opiston tapaaminen vuonna 2023.
Kuva: Emma Grönqvist, DSL

Opintokeskus Kansalaisfoorumin artivismikoulutus 2022.
Kuva: Tiiu Kaitalo, Opintokeskus Kansalaisfoorumi

Opintokeskus Visio järjesti vuonna 2014 Syötävät metsäsienet ja marjat -kurssin. Kuva: Opintokeskus Visio

Maaseudun Sivistryöryön valitsema vuoden 2023 ITE-taiteilija Alpo Koivumäki Kauhajoelta.

Kuva: Mauri Turunen, MSL

Entistä koulutetummat ja kiireisemmät suomalaiset alkoivat kokea, että he osaavat kyllä hoitaa yhdistysten asioita ilman järjestökoulutustakin. Koska neuvontapalveluille oli kuitenkin kysyntää, opintokeskukset ja eräät muut toimijat (esim. Yhdistystoimijat) tuottivat verkkoon informaatiota järjestöllisestä toiminnasta³³⁵.

Viime vuosikymmeninä opintokeskukset ovat vastanneet toimintaympäristön muutoksen tuomaan haasteeseen kehittämällä järjestöllistä koulutusta räätälöidyillä koulutuksilla, esimerkiksi vaikuttajakoulutuksilla, yhdistyskehittäjäkoulutuksilla tai järjestö- ja yhdistyskohtaisilla toteutuksilla. Opintokeskukset ovat myös yhdessä vastanneet järjestökentältä nousseeseen koulutustarpeeseen. Järjestön hallitusosaaja (JHO) -koulutus on esimerkki opintokeskusten yhdessä kehittämästä koulutuksesta. Kahden opintopisteen laajuinen koulutus on suunnattu suurten kansalaisjärjestöjen hallitusten jäsenille, ja sen suunnittelusta ja toteutuksesta vastaavat Opintokeskus Sivis, MSL, SFV, TJS-Opintokeskus ja TSL.³³⁶

Opintokeskukset ovat myös vastanneet uusiin haasteisiin monipuolisuudella koulutusteemoja. Perinteisen järjestöllisen osaamisen lisäksi kurssisisältöihin ovat tulleet ennakointi- ja vaikuttavuusarviointiosaaminen, strateginen suunnittelu, uudistumiskyky ja muutoksen johtaminen, eettinen kyvykkyys ja kestävä kehitys, henkinen työsuojelu, kokemusasiatunntijuus, dialogisuus, neuvottelutaito ja monipuolinen viestintäosaaminen. Verkko-opetusmateriaaleja on kehitetty entistä osallistujalähtöisemmiksi, monipuolisemmiksi ja laadukkaammiksi, mikä on lisännyt verkkokurssien vetovoimaisuutta. Verkkokoulutukset ja verkko- ja lähiopetuksen yhdistäminen ovat madaltaneet osallistumiskynnystä. Osaamistarvekartoitukset, tiivis yhteistyö jäsenjärjestöjen ja kansajärjestäjien kanssa sekä yhteiskehittäminen ovat auttaneet koulutusten kehittämisessä järjestötoimijoiden tarpeiden ja toiveiden mukaisesti.³³⁷

Vapaamuotoisen kansalaistoiminnan haaste opintokeskuksille

Perinteistä yhdistystoimintaa alkoi haastaa 1900-luvun lopulta lähtien ja voimistuvasti 2000-luvulla vapaamuotoinen kansalaistoiminta, joka muodostuu itseorganisoituneista toimijoista ja toimintaryhmistä³³⁸. Häikiön³³⁹ mukaan vapaata kansalaistoimintaa kuvastava yhteistoiminta ja verkostomaisuus, joissa korostuvat osallistuvuus, yhteiset tavoitteet ja alhaalta ylöspäin suuntautuvat toimintamallit. Maija Faehnle ja Pasi Mäenpää³⁴⁰ toteavat, että vapaamuotoinen kansalaistoiminta tapahtuu instituutioiden ulkopuolella tai

Eläinpelastuskurssilaiset kuuntelevat ohjeita Helsingin Pelastusliiton ja Siviksen kanssa yhteistyössä järjestämällä eläinpelastuskurssilla Mellunmäessä huhtikuussa 2024.
Kuva: Outi Neuvonen

niiden välillä ja on verkostomaista, yhteistoiminnallista, näkyvää, projekti-
maista sekä itseorganisointunutta ja autonomista. Vapaamuotoiselle kansalais-
toiminnalle on ominaista toimijoiden moniroolisuus ja liikkuminen institu-
tioiden rajat läpäisevissä verkostoissa.

Itseorganisointuneen kansalaistoiminnan piiriin kuuluu monenlaista toi-
mintaa, kuten palvelujen tuotantoa (esim. ruokaverkostot), kaupunkiakti-
vismia, vertaistukiryhmiä, yritysmäisiä toimijoita ja globaaleja poliittiseen
vaikuttamiseen keskittyviä liikkeitä. Kaikkia näitä yhdistävä nykyhetkessä
tapahtuva yhteydenpito ja kevyt organisoituminen, jotka mahdollistavat
nopean reagoimisen.³⁴¹ Itseohjautuvuus, oma-aloitteisuus, yhteistoimin-
nallisuus ja jopa vallitsevien normien ja käytäntöjen haastaminen leimaavat
vapaamuotoista kansalaistoimintaa³⁴². Ruuskasen ja muiden³⁴³ tutkimuksen
mukaan useat järjestöissäkin aktiivisesti toimivat näkevät vapaamuotoisen
kansalaistoiminnan sisältävän elementtejä, jotka vireyttävät myös perintei-
sempää järjestötoimintaa.

Kansalaisaktivismi on yksi osa vapaamuotoista kansalaistoimintaa. Rasi-
muksen³⁴⁴ mukaan aktivismin menetelmiä kutsutaan usein suoraksi toimin-
naksi, jolla tarkoitetaan tapoja vaikuttaa tai pyrkiä vaikuttamaan ilman edus-
tajia tai välikäsiä. Suurin osa suorasta toiminnasta on laillista ja avointa,
kuten kulkueet, lakot ja adressit, mutta siihen voi liittyä myös mielikuva lait-
tomasta kansalaistottelemattomuudesta³⁴⁵. Kaupunkiaktivismi on näkyvä osa
nykypäivän kansalaisaktivismia. Mäenpään ja Faehnen³⁴⁶ mukaan kaupun-
kiaktivismi on toimintaa oman ympäristön tilojen, tarjoumien ja toiminnan
parantamiseksi. Kaupunkiaktivismin henkeen kuuluvat avoimuus, jakaminen
ja mukaan ottaminen. Siihen liittyy kyky kevyesti ja nopeasti liittyä yhteen ja
luoda vaihtoehtoisia toimintamalleja.

Maaseudulla vapaamuotoisen kansalaistoiminnan ilmauksia ovat esi-
merkiksi naapuriapu, kyytiapu, tapahtumien ympärille syntyneet uuden-
laiset ryhmät sekä paikallista elinvoimaa edistävät ryhmät. Maaseudulla
toiminnan taustalla on usein perustarpeisiin, kuten turvallisuuteen, liik-
kumiseen, palveluihin ja sosiaaliseen kanssakäymiseen, liittyviä yhteisöllii-
sesti tunnistettavia vajeita, joita uudentyypisillä kansalaistoiminnan muo-
doilla pyritään korjaamaan. Tässä suhteessa maaseudun toiminta eroaa
kaupunkiaktivismista.³⁴⁷

Kansalaisaktivismi on ollut voimistuvasti globaali ilmiö 2000-luvulla.
Esimerkiksi 2010-luvulla syntyi radikaaleja muutoksia vaativia globaaleja
joukkoliikkeitä enemmän kuin kertaakaan toisen maailmansodan jälkeen.

Internet ja sosiaalinen media mahdollistavat aktivismille laajat kansainväliset verkostot, nopean tiedon välittämisen suurelle joukolle ihmisiä sekä uusien menetelmien käyttöönoton. Uuden tietotekniikan ansiosta aktivistit saattavat jakaa tietoa tehokkaasti ja laajasti ja aktivoida muita mukaan toimintaan.³⁴⁸

Vapaamuotoisessa kansalaistoiminnassa tarvitaan pääosin samoja perustietoja ja -taitoja kuin järjestötoiminnassa lukuun ottamatta yhdistyksen pyörittämisessä tarvittavaa tietotaitoa. Vapaamuotoisessa kansalaistoiminnassaakin tarvitaan yhteistyö- ja organisoitaitaitoa, motivointi- ja johtamiskykyä, talouden hallintaa, tietoa turvallisuus- ym. vaatimuksista sekä monipuolista viestintäosaamista. Opintokeskukset ovat tähän mennessä tehneet yhteistyötä pienimuotoisesti vapaamuotoista kansalaistoimintaa tekevien toimijoiden kanssa³⁴⁹, mutta eivät ole kouluttaneet ryhmiä, koska niiltä puuttuu juridinen status. Toki ryhmien yksittäiset jäsenet ovat osallistuneet opintokeskusten koulutuksiin.³⁵⁰

Laajentunut koulutustarjonta

Järjestöllisen koulutuksen lisäksi opintokeskukset toteuttavat paljon muitakin koulutusta. Koulutusteemojen monipuolistumiseen 1970-luvulta lähtien vaikuttivat valtionosuuden saaminen kurssien järjestämiseen sekä ihmisten kiinnostuminen uusista aihealueista. Yhteiskunnalliset aineet olivat suosituimmat 1980-luvulle asti, mutta sen jälkeen muut teemat nousivat tärkeämpään rooliin.

Manninen ja Vuorikoski³⁵¹ ryhmittelevät opintokeskusten koulutuksen kuuteen kategoriaan: kansalais- ja järjestötoiminnan lisäksi harrastustavoitteinen henkilökohtaisen kasvun koulutus, sosiaalinen ja yhteisöllinen tuki, terveys ja liikunta, työ ja toimeentulo sekä perustaitokoulutus. Tyypillisiä aihealueita olivat järjestöllisen koulutuksen ohella muun muassa teatteri-, musiikki-, tanssi- ja kirjoittajakoulutus, sosiaali- ja terveystietous, ensiapu, ammatillinen kehittyminen, tietotekninen osaaminen, tiedotus- ja markkinointikoulutus, ympäristö, luonnonsuojelu ja kestävä kehitys, seurakuntien perhetoiminta, luku- ja kirjoitustaito ja kotitalous³⁵². Koulutuksen sisältöalueet riippuivat opintokeskuksen jäsenjärjestörakenteesta ja toiminnan tavoitteista.

2020-luvun alussa kansalaisjärjestöissä otettiin suoranainen digiloikka, kun uutta tietotekniikkaa alettiin hyödyntää aikaisempaa laajemmin ja monipuolisemmin globaalin koronaepidemian vauhdittamana. Tässä koulutuksessa opintokeskukset olivat avainasemassa.³⁵³ Uudistettu yhdistyslaki³⁵⁴ kannusti osaltaan tietoteknisten valmiuksien parantamiseen helpottamalla etäosallistumista yhdistysten päätöksenteossa.

Opintokeskuksilla oli etulyöntiasema muihin koulutusorganisaatioihin nähden edellä kuvattujen koulutusten järjestämisessä, koska ne suunnattiin pääosin omalle jäsenkentälle. Lisäksi opintokeskusten koulutussuunnittelijat tunsivat hyvin jäsenjärjestöjen tarpeet ja osasivat näin suunnitella ja toteuttaa koulutukset yhdessä jäsenjärjestöjen yhteyshenkilöiden kanssa menestyksellisellä tavalla. Toki myös opintokeskuksen ohjaamalla valtion tuella oli merkitystä.

Opintokeskusten tuki koulutuksille on monipuolistunut vuosikymmenten kuluessa. Ensimmäisenä askeleena oli ohjaajien ja kouluttajien kouluttaminen sekä opintoaineistojen valmistaminen valtionosuuden ohjaamisen lisäksi. 1900-luvun lopulla koulutusten tueksi tulivat verkossa toimivat oppimisympäristöt, opintojen ohjausjärjestelmät, verkko-oppimisympäristöt sekä pedagoginen tuki. Opintokeskusten rooli jäsenjärjestöjen ja muiden toimijatohojen koulutusten tukemisessa on monipuolistunut ja vahvistunut merkittäväällä tavalla noin 30 vuoden aikana.³⁵⁵ Samaan aikaan kouluttajien rooli on muuttunut aikaisempaa pedagogisemmaksi koulutusmenetelmien kehittymisen ja kouluttajien ammattitaidon lisääntymisen myötä³⁵⁶.

Opintokeskukset toteuttavat nykyisin erilaisia koulutuksia neljällä tavalla: 1) järjestöjen kurssit, joita opintokeskus tukee valtionosuuden ja opintoaineistojen avulla, 2) järjestöjen koulutukset, joiden suunnittelussa ja toteuttamisessa opintokeskus on keskeisesti mukana, 3) opintokeskusten suunnittelemat mutta jäsenjärjestöjen tai yhteistyötahojen toteuttamat koulutukset sekä 4) opintokeskusten itsensä suunnittelemat ja järjestämät koulutukset. Lisäksi opintokeskukset järjestävät kouluttaja- ja ohjaajakoulutusta jäsenjärjestöjen toimijoille.³⁵⁷

Opintokeskusten itsensä toteuttamat koulutukset alkoivat lisääntyä 1980-luvulta lähtien. Koulutusteemoiksi valittiin aihepiirit, joille oli kysyntää jäsenjärjestöjen ulkopuolella. Teemoina olivat esimerkiksi taiteet, kirjoittaminen, ilmaisutaito, atk, kielet, audiovisuaaliset taidot, kehityskaatit, monikulttuurisuus jne. Mukaan tulivat myös täysin uudet aihealueet, kun jopa puolueita lähellä olevien opintokeskusten kurssitarjontaan tulivat joogat, hartiahoidot ja fengshui.³⁵⁸

Vuosituhanen viimeisellä kymmenluvulla mukaan tulivat kansainvälisyyskasvatus, työttömien koulutus, Eurooppa-tietouden koulutus, laajentunut tietoyhteiskunta- ja tietotekninen koulutus sekä sosiaalisen median koulutus. 2000-luvun saldoa olivat muun muassa työvoimapolitiittinen koulutus, maahanmuuttajien luku-, kirjoitus- ja työelämätaitojen koulutus, perustaitojen koulutus lisäopetusta kaipaaville sekä digitalisaatioon liittyvä koulutus.³⁵⁹ Eräitä näitä myös valtiovalta suosi erityisrahoituksen turvin (ks. s. 119).

Sivistysliitot halusivat rakentaa opintokeskusten itsensä toteuttamalla koulutuksilla omaa profiliaan ja laajentaa asiakaskuntaa pois vain jäsenjärjestöjen jäsenistä³⁶⁰. Eräitä sivistysliittoja häiritsi jonkin verran se, että opintokeskukset miellettiin taustalla toimiviksi mahdollistajiksi, eikä niille oikein suotu omaa profilia ja omaa toimintaa³⁶¹. Tästä pyrittiin tietoisesti irti, ja osin siinä onnistuttiinkin. Opintokeskusten itsensä järjestämien kurssien selkeän lisäyksen mahdollistivat osaltaan uudet kiinnostavat koulutusteemat, kuten tietoteknisten ja viestinnällisten taitojen koulutus, jolle oli lisääntyvästi kysyntää viime vuosituhanen lopulla. Tulokseen vaikutti myös koulutussuunnittelijoiden luovuus kurssi-aiheiden valinnassa sekä kansalaisten suuri kiinnostus kouluttautumista kohtaan. Toki ideoita saatiin esimerkiksi 1900-luvun loppupuolella myös muilta vapaan sivistystyön oppilaitoksilta, mm. kansalaisopistoilta, mikä samankaltaisti jonkin verran vapaan sivistystyön eri työmuotoja.

Ammatillinen koulutus ja ammatillinen lisäkoulutus tulivat eräiden opintokeskusten ohjelmaan lakimuutosten myötä 1900-luvun lopulla³⁶² (ks. s. 115). Yksikään opintokeskus ei kuitenkaan luopunut ydinkoulutustoiminnastaan, vaan vain täydensi ammatillisella koulutuksella tarjontaansa.

Kansansivistyksestä aikuiskoulutukseen

Kansansivistys hävisi käsitteenä lopullisesti opintokeskusten ohjelmista ja puhunnasta 1980-luvulla. Omaehtoisesta sivistystyöstä siirryttiin aikuiskoulutuksen markkinoille. Puhunta muuttui markkinalähtöiseksi viimeistään 1990-luvulla. Käsitteistöön tulivat asiakkuus, kilpailu markkinoilla, tuotekehittäminen, ydintehtävät, ydintoiminnot, maksullinen palvelutarjonta, laatu, tehokkuus, ydinosoaminen, sidosryhmät jne.³⁶³ Jaakko Rantalán³⁶⁴ sanoin opintotoiminnan alkuvuosikymmenten sivistys- ja yhteiskuntapolitiittinen päämäärätietoisuus vaihtui keinorationaaliseksi täsmäkoulutuksiksi.

Suomalainen lainsäädäntö mahdollisti opintokeskuksille hyvin omaehtoisen toiminnan. Ulkopuolelta ei määrätty, mitä opintokeskus tavoit-

teli opinnoissa tai miten ja missä se halusi koulutustilaisuudet järjestää. Laki antoi vain yleiset raamit toiminnalle. Poikkeuksen muodosti vuosituhanen lopulla toteutettu ministeriön ohjaus suuntaviivaopintojen muodossa. Se jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi kokeiluksi 2000-luvun alussa. Opintokeskukset käyttivät tehokkaasti hyväksi toimintavapauttaan ja järjestivät koulutusta, jolle jäsenkunnassa tai kansalaisten keskuudessa oli kysyntää ja johon niiden henkilöstön ammattitaito riitti.

Koko tarkastelujakson ajan opintokeskusten keskeisimpinä yhteistyökumppaneina ovat olleet kansalaisjärjestöt. Ne eivät ole olleet mukana vain koulutustarpeen esittämisessä, vaan myös suunnittelemassa kurssien sisältöjä ja tiedottamassa kerhoista, kurseista, aineistoista ja ohjaajakoulutuksesta. Lisäksi järjestöt tai kurssilaiset kattoivat koulutuksen omarahoitusuuden. Opintokeskusten roolina oli puolestaan tarjota valtiosuus, suunnitteluapua, innostamista, ajankohtaisten teemojen ja aiheiden esiin nostamista, toteutuksen neuvontaa, ohjaaja- ja kouluttajakoulutusta ja opintoaineistojen tuottamista.³⁶⁵ Opintokeskukset loivat tiloja ja mahdollisuuksia ihmisten omaehtoiselle oppimiselle ja henkiselle kasvulle³⁶⁶.

Kuten edellä on todettu (ks. s. 159), opintokeskusten rooli koulutuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa on monipuolistunut merkittävästi kolmen viime vuosikymmenen aikana. Roolin vahvistumisen ansiosta opintokeskukset ovat ponnistaneet pois vain mahdollistajan ja taustalla toimijan roolia näkyvämmiksi vapaan sivistystyön oppilaitoksiksi ja jäsenjärjestöjen ja kansajärjestäjien yhteistyökumppaneiksi. Opintokeskusten oppilaitosluonne on korostunut erityisesti 2000-luvulla.

Opintokeskukset ovat pystyneet tuottamaan koulutukseen lisäarvoa, minkä avulla järjestöllistä toimintaa, yhteiskunnallista vaikuttamista, kansallista kulttuuriryötä jne. on voitu kehittää maan kaikissa kolkissa. Vaikka opintokeskusten koulutustoiminta on jäänyt suurelle yleisölle usein näkyvämmäksi, sillä on ollut laaja-alaisia vaikutuksia. Kun yksilöt ovat saaneet monipuolista koulutusta, sen vaikutukset ovat heijastuneet laajemmin koulutettujen omiin yhteisöihin.

Viime vuosina opintokeskuksissa on noussut vahvasti esille koulutuksissa, järjestöllisessä toiminnassa ja vapaaehtoistyössä hankitun osaamisen tunnistaminen ja tunnustaminen. Näkökulma on lisääntyvästi esillä kaikessa koulutuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa, ja sitä tuetaan verkko-opintomateriaalein. Lähtökohtana on osaamisperusteinen oppiminen. Opintokeskukset myöntävät omia ja/tai TIEKEN (Tietoyhteiskunnan kehittämiskeskus ry) kehittämisiä digitaalisia osaamismerkkejä. Eräät ovat tuottaneet useita osaa-

mismerkkiperheitä jo vuodesta 2010 lähtien.³⁶⁷ Opintokeskus Sivis on ollut mukana kehittämässä lisäksi Nuorisoalan osaamiskeskus Kentaurin kanssa nuorten vapaaehtoisten osaamisen tunnistamista, osaamismerkkiä ja osaamiskiekkoa³⁶⁸. Vuonna 2024 vapaan sivistystyön oppilaitoksissa otetaan käyttöön OPH:n kehittämät digitaaliset kansalliset aikuisten perustaitojen osaamismerkit (KAPOS).

Osana opitun tunnistamista ja tunnustamista on opiskelijan oppimisen arviointi ja pisteytys. 27 tuntia opiskelijan työtä tuottaa yhden opintopisteen; siitä voi saada myös puolitoista tai kaksi pistettä, jos käytetään opintokeskusten yhdessä kehittämää painokerroinlaskuria, jossa huomioidaan eri opintomuotojen työllistävyys opiskelijalle. Opinnot voidaan kirjata opiskelijan suostumuksella viranomaisen ylläpitämään Koski-tietovarantoon, kuten enenevässä määrin tapahtuu. Koski-tietovaranto otettiin opintokeskusten opinnoissa käyttöön syksyllä 2021. Opintokeskukset suunnittelevat ja toteuttavat koulutukset entistä useammin niin, että opiskelijan oppiminen voidaan arvioida ja kirjata rekisteriin. Lisäksi vapaan sivistystyön koulutuksia koskeva tiedonkeruu uudistuu vuoden 2024 alusta. Tilastokeskus kerää jatkossa tiedot kaikenikäisille suunnatuista koulutuksista, ei vain aikuisille kohdennetuista.³⁶⁹

Opintokeskusten koulutustoiminnan tavoitteena on ollut läpi tarkastelujakson kasvattaa ajattelevia ihmisiä ja aktiivisia kansalaisia, joilla on halua kehittää jatkuvasti itseään henkisesti, tiedollisesti ja taidollisesti. Tavoitteena on ollut, että kansalaiset ovat mukana yhteisissä riennoissa rakentamassa omia yhteisöjään ja suomalaista yhteiskuntaa. Samalla koulutustoiminnan avulla on vahvistettu opintokeskusten takana olevia kansanliikkeitä ja kansalaisjärjestöjä toimijoiden osaamista lisäämällä³⁷⁰. Kukin opintokeskus on tehnyt työtään omista arvo- ja aatelähtökohdistaan käsin, jotka ovat hyvinkin poikkeavia toisistaan. Yhteisenä päämääränä on kuitenkin ollut toiminta suomalaisten ja suomalaisen yhteiskunnan hyväksi³⁷¹. Ajatus, että kansakuntaa ja kansakunnan sivistymistä voi palvella erilaisista aatteellisista katsantokannoista, on kuvannut hyvin opintokeskusten ja sivistysliittojen toimintaa yli sadan vuoden ajan.

Opintokeskus Kansalaisfoorumin artivismikoulutus 2022.
Kuva: Tiiu Kaitalo, Opintokeskus Kansalaisfoorumi

2. Opintotoiminta aktiivisen kansalaisuuden edistäjänä

Aktiivinen ihminen ja aktiivinen kansalainen voivat rakentaa hyvin toimivan ja demokraattisen yhteiskunnan. Aktiivisesta ihmisestä tulee aktiivinen kansalainen, kun hän astuu yksilöllisyyden piiriin ulkopuolelle ja alkaa toimia, osallistua ja vaikuttaa erilaisissa yhteisöissä ja yhteiskunnassa.³⁷² Kirstinän³⁷³ mukaan aktiivinen kansalaisuus perustuu itsenäiseen ajatteluun ja oman persoonallisuuden kehittämiseen siten, että tunnistaa ja hahmottaa oman arvo maailmansa ja maailmankuvansa. Opintotoiminta on rakentanut Suomessa aktiivista kansalaisuutta yli sadan vuoden ajan.

Yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen on monia tapoja. Yhdistyksen jäsenyys, vapaamuotoinen kansalaistoiminta, vapaaehtoistyö, harrastuksiin osallistuminen, seurakunnallinen toiminta sekä ammattiyhdistys- ja poliittinen toiminta ovat esimerkkejä aktiivisesta kansalaisuudesta. Ihminen voi olla aktiivinen henkisesti, kulttuurisesti, aatteellisesti, toiminnallisesti, yhteiskunnallisesti ja poliittisesti.³⁷⁴

Aktiivinen kansalaisuus edellyttää tietoa ja ymmärrystä yhteiskunnan toiminnasta, sen laeista ja instituutioista. Lisäksi tarvitaan taitoja ja toimintakykyä. Aktiivisen kansalaisuuden tärkeimpiä taitoja ovat

- kuunteleminen, puhuminen, kirjoittaminen, keskusteleminen ja perusteleminen
- sosiaalinen kanssakäyminen ja vuorovaikutus
- kyky hahmottaa yhteiskuntaa, arvottaa asioita ja olla kriittinen
- kyky osallistua, toimia ja vaikuttaa.³⁷⁵

Järjestöllisessä opintotoiminnassa on keskitytty koko sen olemassaolon ajan ihmisten tietämyksen lisäämiseen ja toiminnallisten valmiuksien parantamiseen. Opintotoiminta rakensi autonomian aikana kansallista tietoisuutta suo-

malaisuudesta, lisäksi yleissivistystä, koulu puhe- ja esiintymistaitoa sekä opetti yhteistoiminnan pelisääntöjä. Itsenäisyyden aikana korostuivat järjestöllisten taitojen opettaminen, aatteellinen ja demokraattinen tietoisuus sekä kulttuuri-alakohtaisen osaamisen lisääminen. Opintokerhoissa ja kursseilla opittiin aktiivisen kansalaisuuden tietoja ja taitoja perusasioista syvällisempään osaamiseen.

Tietojen ja taitojen ohella arvot ja asenne ovat ratkaisevia. Keskeisiä aktiivisen kansalaisuuden kompetensseja ja kvalifikaatioita ovat kiinnostus yhteisiä ja yhteiskunnallisia asioita kohtaan, demokratian ja demokraattisten pelisääntöjen kunnioitus, suvaitsevaisuus ja erilaisuuden sietokyky, toisten ihmisten ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen sekä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden hyväksyminen.³⁷⁶ Arvo- ja asennekasvatuksessa opintotoiminta on tehnyt arvokasta työtä koko olemassaolonsa ajan. Opintokeskuksia säätelevän valtiosuuslain tavoite- ja tarkoituskirjaukset antavat hyvän perustan arvoperustaiselle opintotoiminnalle³⁷⁷.

Toiminnallinen kansalaisuus

Toiminnallinen kansalaisuus on keskeinen osa aktiivista kansalaisuutta. Toiminnallinen kansalaisuus ilmenee ihmisten erilaisina aktiviteetteina yhdistyksissä, yhteisöissä, seurakunnissa ja vapaamuotoisessa kansalaistoiminnassa. Toiminnallisella kansalaisuudella on pitkät ja kunniaikkaat perinteet Suomessa, ja se on edelleen elinvoimainen aktiivisen kansalaisuuden ilmenemismuoto. Toiminnallisena kansalaisena ihminen haluaa ennen muuta osallistua, toimia vapaaehtoisena ja myötävaikuttaa henkilökohtaisella, konkreettisella panoksella itselle ja muille tärkeiden asioiden hyväksi. Toiminnallinen kansalaisuus ilmentää ihmisten yleistä aktiivisuutta, mutta usein myös vastuullisuutta ja lojaalisuutta omaa yhteisöä kohtaan.³⁷⁸

Opinnollinen toiminta on jalostanut ja vahvistanut toiminnallista kansalaisuutta. Opinnollinen toiminta syntyi Suomessa 1800-luvulla suurten kansanliikkeiden piirissä, kun ihmisillä oli oppimisen nälkä. Jo autonominen Suomi ymmärsi tämän ja tuki toimintaa pienin taloudellisin kannustein. Opinnollinen toiminta keskittyi yhdistys- ja järjestöihmisten kouluttamiseen opintopiirien ja luentojen muodossa. Kansan syvistä riveistä nousivat yhdistysten puheenjohtajat, sihteerit, taloudenhoitajat ja johtokuntien jäsenet. Eräät heistä ylenivät piirijärjestöjen ja valtakunnallisten liittojen johtokuntiin. Organisoititaidot lisääntyivät, johtaminen parani ja taloutta opittiin hoitamaan. Samalla Suomi räytyi syräkyliä myöten aktiivisesta toiminnasta, jota paikallisyhdistykset järjestivät ympäri vuoden. Tämän toiminnan hen-

kistä arvoa on vaikea mitata, ymmärtää ja tunnustaa. Tässä työssä opintotoiminta oli keskeisessä osassa.

Tapio ja Wevelsiep³⁷⁹ toteavat, että aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamiseen tarvitaan monitasoisten ilmiöiden ymmärtämistä, arvotietoisuutta sekä taitojen harjoittelua käytännössä. Kirstinä³⁸⁰ tiivistää näkökohdat, jotka aktiivisten kansalaistoimijoiden koulutuksessa ovat tärkeitä asioita, eli kunnioitus, myötätunto, luottamus, avoimuus erilaisuudelle, vastuuntunto, yhteistyötaidot, kriittinen ajattelu ja informaation lukutaito. Kokemukset, yhteisöllisyys, tekeminen ja tunteminen ovat aktiivisten kansalaisten kasvattamisen ytimessä.

Poliittinen kansalaisuus

Aktiivisen kansalaisuuden rinnalla voidaan puhua myös demokraattisesta kansalaisuudesta³⁸¹. Salo ja Suoranta³⁸² puhuvat julkisesta, poliittisesta kansalaisuudesta, joka ilmenee yhteiskunnallisena osallistumisena ja vaikuttamisena ja edellyttää julkisen dialogin mahdollisuutta. Tiina Rättilän³⁸³ mukaan poliittinen kansalaisuus toteutuu aidosti vain toimijoiden välisessä avoimessa, pakottomassa julkisessa vuorovaikutuksessa, ja se edellyttää suoria yhteyksiä kansalaisten ja poliittis-hallinnollisen järjestelmän toimijoiden välillä. Poliittisen kansalaisuuden pätevyiksi ovat poliittinen ja sosiaalinen ymmärrys sekä kulttuurinen luku- ja kirjoitustaito, jotka jakautuvat tiedoiksi, asenteiksi ja osallistumisen taidoiksi³⁸⁴.

Poliittisella kansalaisuudella on toiminnallisen kansalaisuuden rinnalla pitkät perinteet. Puoluemuodostuksen alku ja työväenliikkeen syntyminen 1800-luvun puolivälin jälkeen kiihottivat suomalaisia ottamaan kantaa ja näyttämään ”väriä”. Kamppailu äänioikeuden, sosiaalisten oikeuksien ja itenäisyyden puolesta nosti yhteiskuntapolitiikan demokraattisen kansakunnan ylärakenteen asiaksi. Sen nimissä ja kautta muovattiin suomalaista yhteiskuntaa ja määriteltiin Suomen asemaa kansakuntien joukossa.³⁸⁵

Poliittisen kansalaisuuden kukoistusaika päättyi 1970- ja 1980-luvun taitteessa. Individualismin aalto pyyhkäisi lännestä lounatuulen lailla. Kiinnostus politiikkaan väheni dramaattisesti. Samalla poliittisen toiminnan arvostus heikkeni. Poliittisten puolueiden jäsenmäärät kääntyivät laskuun ja erityisesti nuoret alkoivat vierastaa puoluepoliittista toimintaa. Kansalaiset ryntäsivät perustamaan kulttuuri-, harrastus- ja liikuntayhdistyksiä sekä erilaisia identiteettiliikkeitä. Painopiste siirtyi muutamassa vuodessa poliittisesta aktiivisuudesta kulttuuriseksi ja henkiseksi harrastuksiksi, vaikka sinänsä poliittisten ja yhteiskunnallisten yhdistysten lukumäärä säilyi suurena.³⁸⁶

Poliittisen kansalaisuuden merkitys ei kuitenkaan hävinnyt mihinkään, vaikka kiinnostus sitä kohtaan onkin heikentynyt. Kansanvalta toteutuu yhteiskunnassa vain, kun ihmiset kansalaisina turvaavat demokraattisten valtioiden legitimitetin. Tämä tapahtuu vain niin, että riittävä määrä kansalaisista äänestää, asettuu ehdokkaaksi vaaleissa sekä hoitaa kunnallisia ja valtiollisia luottamustehtäviä. Kansanvalta lepää nyt ja jatkossa edustuksellisen demokratian varassa, vaikka sitä täydentävätkin eräät suoran osallistumisen ja vaikuttamisen keinot.³⁸⁷

Poliittinen kansalaisuus on löytänyt viime vuosikymmeninä uusia muotoja. Aktiiviset kuntalaiset ovat ryhtyneet esittämään omia toiveitaan ja vaatimuksiaan hyvinkin näytävästi ja julkisuutta hyödyntäen. Kuntalaisaktiivit toimivat usein perinteisen yhdistystoiminnan ja olemassa olevien poliittisten puolueiden vaikutuspiirin ulkopuolella. Edustuksellisuus ja siihen perustuva legitimitetti korvautuvat suoralla demokratialla ja toiminnan kautta hankitulla oikeutuksella. Toiminta on hyvin tilannesidonnaista. Ihmiset aktivoituvat jonkin kysymyksen merkeissä. Kun asia on ratkaistu tai kansalaiset ovat saaneet viestinsä perille poliittisille päättäjille, toiminta loppuu. Uusi asia, ongelma tai tilanne synnyttää sitten uuden ad hoc -kansalaisaktiivisuuden.³⁸⁸ Aktiivisen kansalaisuuden näkökulmasta kehityssuunta on innostava. Kansanvalta pysyy elävänä, monimuotoisena ja alati uusia piirteitä saavana. Tapion ja Wevelsiepin³⁸⁹ mukaan uusimuotoinen kansalaistoiminta syventää ja laajentaa yhteiskunnallista toimijuutta.

Puolueita lähellä olevat opintokeskukset ovat tehneet vuosikymmenien ajan pitkäjänteistä työtä poliittisten aktiivien ja luottamushenkilöiden kouluttamiseksi. Ne ovat pyrkineet lisäämään kansalaisten tietotaitoa poliittisissa päätösprosesseissa ja vaikuttamistyössä. Työ kantoi hedelmää, sillä poliittisessa järjestötoiminnassa ja puoluetöissä on ollut Suomessa perinteisesti paljon ihmisiä mukana vapaaehtoisuuspohjalta. Ilman tietoja ja taitoja tämä työ olisi ollut tuloksetonta. Opinnollisen koulutuksen ansiosta toimijat ovat tienneet, mitä tehdä, minkä puolesta toimia ja miten vaikuttaa yhteisiin asioihin.

Kulttuurinen kansalaisuus

Kolmas keskeinen aktiivisen kansalaisuuden muoto on kulttuurinen kansalaisuus. Ihminen rakentaa omaa identiteettiään kuulumalla erilaisiin kulttuurisiin yhteisöihin. Jokainen kansalainen perii tietyn kulttuurisen arvomaailman ja toiminnallisen kentän, jossa hän ilmentää itseään ihmisenä ja yhteisön jäsenenä.³⁹⁰

Kulttuurin käsite on laaja: se ulottuu traditioista, symboleista ja arvoista aina kulttuurisiin viiteryhmiin kuulumiseen ja populaari- tai korkeakulttuurin harrastamiseen. Useimmat ihmiset harrastavat jotakin kulttuurin kenttään liittyvää asiaa ilmaisten itseään, siirtäen kulttuuriperimää tai luoden jotakin uutta. Monet eivät tiedosta kulttuurista osallisuuttaan, koska se ilmenee niin monin eri muodoin. Marianne Horsdal³⁹¹ puhuu kulttuurisesta itseilmaisusta, mikä edellyttää kulttuurisesti yhteisen symbolisen kielen hallintaa.

Opintotoiminta on rakentanut kulttuurista kansalaisuutta monin eri tavoin. Aluksi se oli kansallishengen luomista ja oman kansallisen kulttuurin rakentamisessa mukanaoloa, sitten kansallisen itseymmärryksen vahvistamista ja 1900-luvun jälkipuoliskolla kulttuurisen harrastamisen mahdollistamista ja taiteen edistämistä. Opintokeskusten rooli kulttuurisen kansalaisuuden rakentamisessa on ollut alati uudistuva ja jatkuvasti voimistuva, kun järjestöllinen ja poliittinen aktiivisuus ovat osin korvautuneet ja osin täydentyneet kulttuurisella harrastamisella, osanotolla ja vaikuttamisella.

Kotoutuva kansalainen

Maahanmuuttajat ovat tulleet osaksi opintokeskusten kansalais- ja demokratia-kasvatusta 2010-luvulla, kun maahanmuutto Suomeen lisääntyi. Opintokeskukset ovat olleet muiden vapaan sivistystyön oppilaitosten tavoin mukana maahanmuuttajien koulutuksessa, jota valtiolta on erityistoimin tukenut (ks. s. 119 ja 121).

Maan hallitus linjasi vuonna 2017, että tulee luoda uudenlainen maahanmuuttajien tarpeisiin vastaava koulutusmalli vapaan sivistystyön toimintana. Taustalla oli huoli kotoutumista tukevien toimien ulkopuolelle jäävistä henkilöistä sekä luku- ja kirjoitustaidosta. Luku- ja kirjoitustaidon koulutus siirtyi työ- ja elinkeinoministeriön hallinnonalalta opetus- ja kulttuuriministeriön toimialalle vuoden 2018 alusta lähtien. Vapaan sivistystyön maahanmuuttajakoulutukselle luotiin uusi rahoitusmalli (ks. s. 121), ja Opetushallitus laati Vapaan sivistystyön lukutaitokoulutuksen opetussuunnitelmasuosituksen. SKY, Opintokeskukset ry ja Humanistinen ammattikorkeakoulu (Humak) käynnistivät Kotoutumisvalmiuksien tukeminen ja osallistavat koulutuspolut maahanmuuttajille -yhteishankkeen (Kotos), jota koordinoi SKY. Hankkeen avulla luotiin vuosina 2017–2019 uudenlainen kokonaisvaltaiseen kotoutumiseen tähtäävä koulutusmalli maahan muuttaneille sekä rakennettiin uudenlaisia yhteistyön muotoja kansanopistojen ja opintokeskusten välille. Kansanopis-

tojen ja opintokeskusten yhdessä toteuttaman koulutuksen tavoitteena on ollut tukea varhaista kotoutumista sekä luku- ja kirjoitustaidon saavuttamista ja kehittymistä.³⁹²

Sosiaalipedagogista ohjausta maahanmuuttajakoulutuksessa kehitettiin Sosiaalipedagoginen ohjaus vapaan sivistystyön oppilaitoksissa – kohti osallisuutta ja merkityksellistä elämää -hankkeessa (Sospeva) vuosina 2018–2020. Opintokeskukset ry toteutti hankkeen yhdessä SKY:n, Bildningsalliansenin ja Itä-Suomen yliopiston kanssa. Hankkeessa kehitettiin malli maahanmuuttajien kokonaisvaltaiseen ohjaukseen siten, että ohjauksessa voitiin tukea maahanmuuttajien oppimista, koulutukseen ja työelämään liittyviä tarpeita sekä aktiivista kansalaisuutta eli maahanmuuttajien laaja-alaista osallisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa.³⁹³ Lisäksi opintokeskukset valmistivat yhdessä vuonna 2022 Kaikki mukaan -koulutusmallin niiden maahanmuuttajien kouluttamiseen, jotka toimivat yhdistyksissä työntekijöinä ja vapaaehtoisina³⁹⁴.

Vapaalle sivistystyölle on vuodesta 2017 lukien annettu lainsäädännöllä³⁹⁵ erityistehtävä järjestää aikuisten maahanmuuttajien luku- ja kirjoitustaidon koulutusta. Osa opintokeskuksista (KSL, MSL, TSL ja Opintokeskus Visio) toteuttaa tätä tehtävää itse tai yhteistyössä järjestöjen kanssa. Useat opintokeskukset suuntaavat myös osan yhteistyössä järjestettävästä koulutuksesta maahanmuuttaneille. Opintokeskukset tekevät tiivistä ja monipuolista yhteistyötä, josta yksi esimerkki on Opintokeskukset ry:n Koto-ryhmä.³⁹⁶ Koulutus tukee kotoutumisen edistämistä annetun lain³⁹⁷ tarkoitusta, joka on mm. ”tukea ja edistää kotoutumista ja maahanmuuttajan mahdollisuutta osallistua aktiivisesti suomalaisen yhteiskunnan toimintaan”.

Opintokeskusten työn ansiosta monien maahanmuuttajien tietämys suomalaisesta yhteiskunnasta, yhteiskuntajärjestelmästä ja esimerkiksi oikeustoimesta on lisääntynyt, mikä on edesauttanut heidän sopeutumistaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Tämä on nykypäivän laaja-alaista kansalaisuus-, demokratia- ja osallisuuskasvatusta. Opintokeskukset ovat tehneet koulutuksen toteuttamisessa yhteistyötä maahanmuuttaja- ja monikulttuurisuusjärjestöjen kanssa.

Aktiivinen kansalaisuus osallistaa

Aktiivinen kansalaisuus voimaannuttaa ja osallistaa ihmisen. Voimaantumisella tarkoitetaan ihmisten ja ihmisyyhteisöjen kykyjen, mahdollisuuksien ja vaikutusvallan lisääntymistä. Voimaantumisessa korostuu oma sisäinen vahvistuminen ja se, että ihminen kokee olevansa tasapainossa itsensä ja ympäristönsä kanssa. Voimaantumisen seurauksena ihminen kykenee asettamaan

ja saavuttamaan päämääriä ja tuntee oman elämänsä olevan hallinnassa sekä itsetuntonsa parantuneen.³⁹⁸ Osallisuus, voimaantuminen sekä kuulluksi ja vakavasti otetuksi tulemisen kokemukset ovat Koskisen³⁹⁹ mukaan aktiivisen kansalaisuuden perusta. Hämäläinen⁴⁰⁰ ja Lundbom⁴⁰¹ nostavat esiin toivon ja tulevaisuudenuskon merkityksen kansalaisaktiivisuudessa. Tapio ja Wevelsiep⁴⁰² korostavat puolestaan merkityksen kokemuksia, joita aktiivisesta kansalaisuudesta ja kansalaistoiminnasta saa.

Aktiivinen kansalaisuus ilmentää henkistä vireyttä ja tulevaisuuteen katsovaa asennetta. Kun ihminen harrastaa asioita, joista hän on kiinnostunut ja joista hän pitää, hän pysyy henkisesti ja fyysisesti paremmassa kunnossa ja on onnellisempi kuin elämällä passiivisesti. Kiinnostus, uteliaisuus ja tarkkaavaisuus ovat parhaita henkisen vireyden ja muistin ylläpitäjiä. Näitä piirteitä aktiivinen kansalaisuus ruokkii ihmisessä.

Opintotoiminta on tukenut monipuolisesti ihmisen kasvamista ja kehittymistä aktiivisena toimijana. Opinnollinen sivistystyö on pitkäjänteistä toimintaa, jossa tulokset näkyvät vuosien päästä, mutta ne myös kantavat sukupolvelta toiselle. Kun ihminen haluaa kehittää ja sivistää itseään omaehtoisin ja usein yhteisöllisen opintotoiminnan avulla, se palvelee suoraan edellä kuvatun kaltaisen aktiivisen kansalaisuuden monipuolista ilmenemistä. Mitä enemmän ihmisellä on henkisiä, kulttuurisia, sivistyksellisiä ja toiminnallisia harrastuksia, sitä paremmin ne palvelevat häntä itseään ja samalla koko yhteiskuntaa. Monipuolisen toiminnan tuloksena syntynyt sivistyspääoma on kansakunnan yhteistä varallisuutta.

Opintokeskukset ovat edistäneet viime vuosina aktiivista kansalaisuutta koulutuksissa ennen muuta toiminnallisien menetelmien. Ihmisiä on aktivoitu sekä järjestöissä että muussakin koulutuksessa vertaisoppimisen, dialogin, osallistavan yhdessä tekemisen, pienryhmätoiminnan, tekemällä oppimisen ja havahduttamisen keinoin. Näitä menetelmiä on käytetty ennen muuta opintokeskusten itsensä toteuttamissa koulutuksissa, mutta kouluttajakoulutusten, koulutussuunnitelmien ja opetusmateriaalien ansiosta menetelmät ovat levinneet myös jäsenjärjestöjen koulutuksiin.⁴⁰³

Yksi käytetty osallistava menetelmä on 2010-luvun puolivälin jälkeen ollut Erätauko-dialogimenetelmä. Erätauko on Sitran kehittämä dialogimenetelmä, jossa ihmiset saatetaan yhteen pohtimaan tasavertaisina valittua teemaa. Opintokeskusten työntekijöitä on osallistunut Erätauko-säätiön kouluttajakoulutuksiin. Opintokeskusten kouluttajat järjestävät Erätauko-menetelmäkoulutuksia jäsenjärjestötoimijoille, ja se on myös nivottu moneen koulutukseen yhtenä oppimisen menetelmänä.⁴⁰⁴

Kansan Sivistystyön Liiton järjestämää käsityöaktivismia Maailma kylässä -festivaaleilla vuonna 2022. Kuva: Pinja Nikki / KSL

3.

Opintotoiminta osallistumisen, osallisuuden ja yhteisöllisyyden edistäjänä

Osallistuminen, osallisuus ja yhteisöllisyys ovat kokonaisuus, jonka edistämisessä opintotoiminta on ollut mukana alusta lähtien. Lähtökohtana ovat olleet aktiiviset, toimivat ihmiset, joilla on ollut tietoa ja taitoa lähteä mukaan yhteisiin rentoihin ja rakentaa näin yhteisöjen elämää entistä monipuolisemmiksi.

Osallistumisen vahvistaminen

Osallistuminen koskettaa suomalaisessa yhteiskunnassa kansalais- ja yhdistystoiminnan kautta käytännössä kaikkia elämänalueita. Ihmiset osallistuvat monipuolisesti yhteiseen toimintaan lähiyhteisöissään, toimivat yhdistysten luottamustehtävissä, tekevät vapaaehtoistyötä, toimivat ammattiosastoissa ja puolueiden paikallisyhdistyksissä. Omaehtoinen opiskelu opintokeskusten kurseilla ja opintokerhoissa täyttää myös osallistumisen tuntomerkit. Yhteenvetona voi todeta, että suomalaiset ovat olleet ja ovat edelleen aktiivisia osallistujia monin eri tavoin.

Elina Nivala⁴⁰⁵ määrittelee osallistumisen yleisluontoisesti ihmisen toiminnalliseksi läsnäoloksi inhimillisissä suhteissa. Osallistuminen perustuu vuorovaikutukseen ja on perusluonteeltaan sosiaalista. Se vahvistaa ihmisen kiinnittymistä yhteisöön, koska osallistumalla vahvistuvat yhteisön jäseniä yhdistävät siteet, verkostot ja vuorovaikutussuhteet. Zullkiflin⁴⁰⁶ mukaan osallistuminen tarkoittaa perustasolla ihmisten osallistumista elämäänsä vaikuttaviin päätöksiin. Osallistumalla ihmiset voivat tunnistaa toimintamahdollisuuksia ja rakentaa solidaarisuutta muutoksen aikaansaamiseksi.⁴⁰⁷

Osallistuminen edellyttää vuorovaikutuksen perusvalmiuksien hallitsemista, kuten itsensä ilmaisemisen ja toisen kuuntelemisen, keskustelemisen

ja nonverbaalisen viestinnän taitoja. Taidot ovat samalla toiminnallisia valmiuksia.⁴⁰⁸ Näitä opintotoiminta on kehittänyt omaehtoisen ja vuorovai-
kutuksellisen opiskelun avulla, jossa ihmiset pääosin kasvokkain kohtaavat säännöllisesti toisiaan ja luovat henkilökohtaisia suhteita. Yhteisöllisen toi-
minnan kautta nämä taidot jalostuvat yhteiskunnalliseksi osaamiseksi. Hal-
tia⁴⁰⁹ toteaa, että osallistumisen tarkoituksena on tuoda julki asianomaisille
tärkeitä asioita, vaikuttaa niihin tai tehdä uusia aloitteita.

Osallistumisen erilliseksi lohkoksi voidaan erottaa kansalaisosallistumi-
nen. Osallistuminen on aktiivisten ihmisten mukanaoloa erilaisissa aktivi-
teeteissa, ja kansalaisosallistumisessa on kyse aktiivisten kansalaisten osal-
listumisesta paikalliseen, alueelliseen tai valtakunnalliseen kansalais- ja
demokraattiseen toimintaan. Kansalaisosallistuminen voi sisältää vapaaeh-
toistyön, yhdistystoiminnan, äänestämisen, puolueaktiivisuuden ja erilai-
sen yhteisöllisen osallistumis- ja vaikuttamistoiminnan. Opintotoiminta on
rakentanut juuri kansalaisosallistumisen valmiuksia, ei vain puolueita lähellä
olevissa opintokeskuksissa, vaan kaikkien opintokeskusten toiminnassa.

Kansalaisosallistumisen haasteena on yhteiskunnan polarisoituminen, joka
jättää osan väestöstä syrjään ja passivoi heitä. Toinen haaste on yhteiskunnan
monimuotoistuminen ja monimutkaistuminen. Muutoksia ja parannuksia on
vaikea saada aikaan, mikä turhauttaa varsinkin nuoria, kun mikään ei tunnu
muuttuvan puheista ja ohjelmista huolimatta. Lisäksi teknistyvä yhteiskunta
tarjoaa nuorille ja myös aikuisille monia muitakin kiinnostuksen kohteita kuin
osallistuminen yhteisölliseen toimintaan. Vallitseva kulttuurinen ilmapiiri ei
myöskään tue ihmisten yhteiskunnallista osallistumista eikä kannusta siihen.
Tämä on näkynyt myös opintotoiminnassa, jossa kulttuuriset harrastukset ja
opinnot ovat olleet suosiossa ja työntäneet perinteisiä yhteiskunnallisia ja jär-
jestöllisiä opintoja aikaisempaa pienempään rooliin.

Kansalaisosallistumisessa tarvitaan tietoja ja taitoja, asennetta ja motivaati-
ota, kiinnostusta ja tahtoa. Nämä ovat osin myötäsyntyyisiä ihmisen ominai-
suuksia, mutta niitä voidaan myös herättää ja synnyttää. Opintotoiminta on
tehnyt tällaista herätystyötä ja kouluttamista yli sadan vuoden ajan pääosin
kansanliikkeiden ja kansalaisjärjestöjen yhteydessä. Koulutus on ollut hyvin
käytännönläheistä, mikä on antanut todelliset valmiudet osallistua ja toimia.
Kouluttajilla on useimmiten omakohtaista vahvaa kokemusta kansalaisosal-
listumisesta. He ovat kyenneet ohjaamaan käytännöllisillä neuvoilla ja tai-
doilla aloittelijoita ja kokeneempiakin kansalaisosallistumisen monipuoliseen
maailmaan. Opintotoiminnan tavoitteena on mahdollisimman monien, eri-
laisten ihmisten yhdenvertainen osallistuminen.⁴¹⁰

Osallisuuden synnyttäminen

Osallistumisen rinnakkaiskäsite on osallisuus. Osallisuus tarkoittaa kuulumisen, mukanaolon tunnetta. Ihminen kokee olevansa osallinen omassa yhteisössään ja suomalaisessa yhteiskunnassa, kun hän tekee työtä, harrastaa, osallistuu ja vaikuttaa. Valtaosa suomalaisista kokee tällaisen osallisuuden tunteen, mutta työttömät ja syrjäytyneet ihmiset voivat jäädä siitä paitsi. He kokevat olevansa ulkopuolisia, ulos sysättyjä, vailla osallisuuden kokemusta. Tällainen ei-osallisuus on ihmiselle lamauttava, jopa traumatisoiva kokemus. Ihminen perimmältään sosiaalisena olentona haluaa kuulua, olla mukana, kokea osallisuutta. Se on yksi hyvän elämän perusedellytyksistä.⁴¹¹

Osallisuus on kiinnittymistä yhteisöön ja mukana olemista yhteisön elämässä ja toiminnassa. Se on vahvasti kokemuksellista, eli osallisuuden perustana on tunne jäsenyydestä, kuulumisesta yhteisöön.⁴¹² Jokaisella ihmisellä on tarve tuntea kuuluvansa joukkoon ja saada äänensä kuuluviin⁴¹³.

Osallisuus on keskeinen tekijä siinä, että elämä tuntuu merkitykselliseltä⁴¹⁴. Riikka Haahtelan⁴¹⁵ mukaan osallisuus on vahvasti kokemuksellista ja jaettua. Siinä on kysymys syvällisestä, viime kädessä identiteettiin ulottuvasta kokemuksesta. Kun toimijat pääsevät osaksi päätöksentekoprosesseja, kokemus osallisuudesta voi syntyä⁴¹⁶. Backman ja Hyssälä⁴¹⁷ peräänkuuluttavat demokraattista osallisuutta.

Osallisuuden vastinparina on osattomuus. Se viittaa siihen, että yksilö ei ole osallinen joistakin yhteiskunnassa tärkeinä pidetyistä asioista. Ihminen voi olla osaton sosiaalisista suhteista, työmarkkinoista, taloudesta tai yhteiskunnan demokraattisesta järjestelmästä.⁴¹⁸ Kiilakosken⁴¹⁹ mukaan osattomuuden käsitteen määrittelee henkilökohtaisella tasolla tunne siitä, että yksilö ei ole tullut otetuksi huomioon jossakin yhteisössä tai toimintaympäristössä vaan on jäänyt ulkopuoliseksi muiden jakamista kokemuksista. Kyse on merkityksentömyyden tunteesta, joka korjaantuu usein vasta, kun ihminen saa tilaisuuden panostaa yhteiseen hyvään esimerkiksi vapaaehtoistyössä, mielekkäässä kansalaistoiminnassa tai muussa omaehtoisessa toiminnassa⁴²⁰.

Vapaamuotoinen kansalaistoiminta on yksi vastaus osattomuuden haasteeseen. Se avaa yksilöille uusia mahdollisuuksia osallisuuden eri osa-alueilla, esimerkiksi omien kykyjen käyttämisessä, yhteisöön kuulumisessa, hyvän tekemisessä ja vaikuttamisessa⁴²¹. Vapaamuotoinen kansalaistoiminta kasvat-
taa yhteiskunnallista osallisuutta verkostoimalla kansalaisia yhteisöiksi, laajentamalla heidän toimintamahdollisuuksiaan ja voimistamalla kokemusta osallisuudesta yhteiskunnan rakentamisessa oman toiminnan kautta⁴²².

Salibandyn peluuta Työvään Sivistysliiton kurssikeskuksessa 1970-luvulla Kuopion Ranta-Toivalassa.
Kuva: Pekka Kinnari, Työvään arkisto

Osallisuus on rakentunut yhteisöllisessä opintotoiminnassa luontevalla tavalla. Kun ihminen on opintoryhmän tasavertainen jäsen, hän tuntee kuuluvansa ryhmään, olevansa hyväksytty ja voivansa toteuttaa itseään. Opintotoiminnan kannalta ongelmana on ollut se, että liian monet ihmiset ovat jääneet tällaisen kokemuksen ja tunteen ulkopuolelle.

Valtiovalta osoitti 1900-luvun lopulla erityistuen opintokeskuksille opintojen ja toiminnan suuntaamiseen työttömille, maahanmuuttajille ja vähemmän koulutautuneille (ks. s. 119). Näiden koulutustoimien avulla tavoitettiin aikaisempaa enemmän sellaisia ihmisiä, jotka olivat jääneet koulutusten ulkopuolelle. Esimerkiksi perustaitojen opetus luku- ja kirjoitustaidossa, digitaidoissa, vuorovaikutuksessa sekä työpaikkahakemusten teossa on tavoittanut uusia kohderyhmiä ja auttanut heitä elämässä eteenpäin. Osallistujien joukossa on ollut sekä valtaväestöön kuuluvia että maahanmuuttajia.⁴²³

Opintokeskukset rakentavat osallisuutta osallistavien menetelmien ja toiminnallisen pedagogiikan keinoin. Koulutus lisää tunnetta yhteiskuntaan kuulumisesta ja vahvistaa minäpystyvyyttä-käsitystä. Osallisuus ymmärretään opintokeskuksissa laajasti myös syrjimättömyytenä ja kaikkien yhdenvertaisena mukaan ottamisena. Osallisuushankkeet ja maahanmuuttajakoulutukset ovat myös nostaneet osallisuus-temaa aikaisempaa näkyvämmiin esille.⁴²⁴

Opintotoiminnan Keskusliiton järjestämä Ilumetsän videokurssi vuonna 1990. Kurssilaisia suunnittelemassa videota. Kuva: Opintokeskus Sivis

Yhteisöllisyyden luominen

Osallistumiseen ja osallisuuteen tarvitaan yhteisöjä, joissa on mahdollista toimia ja tulla nähdyksi, kuulluksi ja tunnustetuksi ainutlaatuisena ihmisenä, omana itsenään ja arvokkaana osana yhteisöä⁴²⁵. Yhteisöön kuuluminen on yksi ihmisenä olemisen keskeisimmistä tarpeista. Ihminen voi tuntea itsensä vain suhteessa toisiin.⁴²⁶ Ihmiset hakevat erilaisista yhdistyksistä ja toimintaryhmistä kuulumisen mahdollisuutta ja merkityksellistä yhteisöllisyyttä⁴²⁷.

Ilman sosiaalisesti rikasta ympäristöä yksilön identiteetti ei voi rakentua kunnolla. Ihmisen yksityisyys toteutuu aina suhteessa yhteisölliseen kontekstiin. Salon ja Suorannan⁴²⁸ mukaan sosiaalisesti sidoksinen yksityisyys viittaa autonomiaan, joka voi kehittyä vain riittävien tukirakenteiden ja kestävän yhteisöllisyyden varassa.

Yleinen käsitys ja mielikuva on, että yhteisöllisyys on vähentynyt 1980-luvulta lähtien. Yhteisöllisyys ei ole kuitenkaan hävinnyt, vaan se on muuttanut luonnettaan ja muotoaan. Syyt perinteisesti ymmärretyn yhteisöllisyyden vähenemiseen ja yhteisöllisyyden luonteen muuttumiseen ovat moninaiset. Tärkeimpinä voidaan nostaa esiin muuttoliike, kaupunkiyhteisöjen kasvu, yhtenäiskulttuurin pirstoutuminen, uuden informaatioteknologian synty ja globalisaatio.⁴²⁹

Järjestöllinen opintotoiminta on rakentunut yhteisöllisyyden varaan. Ihmiset ovat kokoontuneet yhteen ja luoneet opintoyhteisön, jolla on ollut selkeä muoto, agenda, vuorovaikutussuhteet ja tavoitteet. Yhteisöä on vaalittu, koska se on antanut turvallisen oppimisympäristön. Kumpulana⁴³⁰ mukaan yhteisöllisyyttä rakennetaan kansalaistoiminnassa yhteisen oppimisen ja vertaistuen kautta.

Yhteisöllisyyttä rakennetaan koulutuksissa aiempaa tietoisemmin toiminnallisten menetelmien avulla. Erityistä huomiota suunnataan yhteisöllisyyden syntymiseen verkkokoulutuksissa, joissa se on haastavampaa kuin lähiopetuksessa. Verkko-oppimisympäristöjen kehittyminen on helpottanut uudenlaisien pedagogisten menetelmien hyödyntämistä koulutustilanteissa.⁴³¹

Pielisjärven Nurmijärven opintokerhotutkinto keväällä 1927.
Kuva: Opintokeskus Sivis

4. Opintotoiminta sosiaalisen pääoman kasvattajana

Inhimillinen pääoma on yksilön pääomaa, ja taloudellinen on aineellista pääomaa – sosiaalinen pääoma on yhteistä pääomaa, joka liittyy verkostoihin ja yhteisöihin⁴³². Sosiaalisella pääomalla viitataan yleensä sosiaalisen ympäristön tai sosiaalisten suhteiden tiettyihin ulottuvuuksiin, kuten luottamukseen, vastavuoroisuuden normeihin ja henkilöiden välisiin verkostoihin, jotka edistävät yhteisön jäsenten välistä sosiaalista vuorovaikutusta ja toimintojen yhteensovittamista⁴³³. Sosiaalisen pääoman avulla päästään sellaisiin päämääriin, joita ei muuten voisi saavuttaa⁴³⁴.

Esa Poikelan⁴³⁵ mukaan oppiminen luo sosiaalista pääomaa. Opintotoiminta on rakentanut luottamukseen perustuvia sosiaalisia suhteita koko toimintansa ajan. Yhteisöllinen oppiminen ja vertaisoppimiseen perustuva pedagogiikka luovat verkostoja, synnyttävät luottamusta toisiin ihmisiin ja rakentavat sellaista yhteisöllisyyttä, jonka varaan voi rakentaa monia muitakin asioita kuin vain uuden oppimisen. Yhteisölliset opinnolliset ryhmät läheisin henkilösitein tarjoavat osallistujille opin lisäksi seuraa, tukea ja kumppanuutta.

Luottamuspääoma

Robert D. Putnam on ollut Suomessa tunnetuin sosiaalisen pääoman puolestapuhuja. Putnamin määrittelyssä sosiaalinen pääoma tarkoittaa sosiaalisia verkostoja, jaettuja normeja ja ihmisten välistä luottamusta.⁴³⁶ Matti Laitinen ja Kari E. Nurmi⁴³⁷ linkittivät aktiivisen kansalaisuuden ja sosiaalisen pääoman vahvasti yhteen. Aktiiviseksi kansalaiseksi tuleminen edellyttää sosiaalista pääomaa, mutta heidän mukaansa oli ilmeistä, että virta kulkee toiseenkin suuntaan: on vaikeaa kuvitella korkean sosiaalisen pääoman yhteisöä, jossa ei olisi jäseniä, jotka aktiivisesti osallistuvat ja tukevat yhteisön toimintaa ja edistävät yhteistä hyvää.⁴³⁸

Sosiaalisen pääoman olennaisin osa on luottamus, joka on myös sosiaalisten verkostojen toiminnan edellytys. Ilman jäsenten riittävää keskinäistä

luottamusta sosiaaliset verkostot joutuvat sekasortoiseen tilaan tai hajoavat. Yhtä tärkeää on luottamus erilaisiin instituutioihin.⁴³⁹ Muistettava toki on, että on olemassa myös sellaisia sosiaalisia ryhmiä ja verkostoja (rikollisjengit ja mafia), jotka eivät vahvista sosiaalista pääomaa. Niissä on kysymys pakotetusta ja hyvin kontrolloidusta luottamuksesta.⁴⁴⁰

Luottamus voidaan jakaa kahteen päätyyppiin: erityiseen ja yleistettyyn⁴⁴¹. Opintotoiminta on rakentanut näitä molempia. Opinnollisissa ryhmissä ihmiset oppivat tuntemaan hyvin toisensa ja luottamaan heihin. Samaan aikaan he rakentavat omaa itseluottamustaan oppimalla uusia asioita ja rohkaistumalla esiintymään, toimimaan ja vaikuttamaan. Rohkaistunut ihminen luottaa myös tuntemattomiin ihmisiin ja uskaltaa ottaa riskejä.

Sosiaalinen pääoma ja demokratia kytkeytyvät toisiinsa. Niissä yhteiskunnissa, joissa kansalaistoiminta on vireää ja sosiaalinen pääoma vahvaa, vaaleilla ohjatun valtio- ja kuntakoneiston toiminta on paremmassa vuorovaikutuksessa kansalaisten kanssa ja nauttii suurempaa luottamusta.⁴⁴²

Sosiaalisen pääoman rakentaminen

Modernien yhteiskuntien yksilöllistyneet sosiaaliset suhteet ja monimutkaiset vuorovaikutusrakenteet ovat luottamuksen syntymisen kannalta haastavampia kuin perinteisissä yhteisöllisissä olosuhteissa. Siksi luottamuspääoma ei synny nykyisin yhtä helposti eikä yhtä lujaksi kuin aikaisemmin ja on hauraampaa murtumisille. Kaunismaan⁴⁴³ mukaan henkilökohtaiset luottamussuhteet ovat modernissa yhteiskunnassa suurelta osin korvautuneet sopimussuhteilla.

Yhteiskunnallisten ongelmien lisääntyminen ja vaikeutuminen, kuten Suomessa pitkäaikaistyöttömyys, lisääntyneet mielenterveysongelmat tai huumeiden käytön kasvu⁴⁴⁴, ovat saaneet EU:n komission ja länsimaiset hallitukset ryhtymään toimiin. Yhdeksi muutosvoimaksi on nostettu sosiaalisen pääoman vahvistaminen. Toteutettujen hankkeiden kautta on mm. kehitetty uusia osallistumisen ja vaikuttamisen muotoja. Kaikki nämä toimenpiteet ovat tähänneet yhteiskunnissa ilmenevien kipupisteiden lieventämiseen sosiaalisin ja yhteisöllisin keinoin.⁴⁴⁵

Keskeisin tapa ylläpitää vahvaa sosiaalista pääomaa on Suomessa ollut ihmisten omaehtoinen aktiivisuus ja monipuolinen kansalaistoiminta. Kansalaistoiminta on tuottanut merkittävällä tavalla sosiaalista pääomaa suomalaisessa yhteiskunnassa 150 vuoden ajan. Yhdistykset, järjestöt, kansanliikkeet ja vapaamuotoinen kansalaistoiminta ovat koonneet ihmisiä yhteen, synnyttäneet toimintaa ja yhteisöllisyyttä ja vahvistaneet ihmisten välistä luottamus-

pääomaa. Kaunismaan⁴⁴⁶ mukaan kansalaistoiminnan kautta on muodostunut horisontaalisia, muodollisesti samanarvoisten kansalaisten verkostoja.

Seppo Niemelä⁴⁴⁷ on todennut, että järjestöissä sata vuotta tehty opinollinen sivistystyö opintokerhojen ja kurskien muodossa on opettanut ihmisiä aktiivisuuteen ja omatoimisuuteen, yhteisöllisyyteen ja yhteistyöhön, vaikuttamiseen ja vastuun kantamiseen. Kansalaisten omaehtoinen opinto-toiminta on ollut myös käytännön opintodemokratiaa, jossa osanottajilla on ollut mahdollisuus ohjata itse oppimista ja jossa oppiminen on perustunut osaksi osanottajien omiin kokemuksiin. Omaehtoisessa opintotoiminnassa on opittu samanaikaisesti tietoja ja taitoja, kohdattu muita ihmisiä, koettu asioita yhdessä, voimaannuttu ja sivistytty. Kaikki nämä ovat myös sosiaalisen pääoman syntymisen kannalta ratkaisevan tärkeitä asioita.

Peter Jarvis⁴⁴⁸ on todennut selkeästi vaikkakin hieman yksioikoisesti, että koska sosiaalinen pääoma syntyy ihmisten välisissä aktiivisissa suhteissa ja paikallisen kulttuurin periytymänä, sitä ei voi opettaa formaalissa opetuksessa. Sen voi oppia vain päivittäisten käytännöllisten prosessien kautta ja sosiaalisessa elämässä. Se on luotu, opetettu ja opittu yhteisöllisissä sosiaalisissa suhteissa. Se syntyy non-formaaleissa ja informaaleissa prosesseissa, joiden kautta ihmiset oppivat, kohtaavat muita, ottavat osaa sosiaaliseen toimintaan ja saavat paljon itselleen samalla kun he auttavat rikastuttamaan yhteisöä. Aktiivinen ja julkinen kansalaisuus generoivat sosiaalista pääomaa, kun passiivinen ja yksityinen vähentävät sitä. Vain aktiiviset kansalaiset voivat oppia, kasvaa ja kehittyä synnyttämänsä sosiaalisen pääoman rikastamina. Tässä on opintotoiminnan suuri vahvuus ja myös mahdollisuus sosiaalisen pääoman vahvistajana.

Opintotoiminnan suuri arvo on siinä, että ihmiset ottavat yhdessä vastuuta omasta kehittämisestään ja jakavat oppimisen tuskan ja riemun. Yhdessä koettu tuottaa enemmän iloa kuin yksin koettu. Yhteinen oppiminen antaa motivaatiota niinäkin hetkinä, kun väsymys painaa tai epäusko valtaa mieltä. Tapaamiset asettavat aikarajan, joka on monelle ihmiselle suurin haaste edetä oppimisen polulla. Ilman tavoitteellisuutta, kurinalaisuutta ja askel kerrallaan tapahtuvaa edistymistä omaehtoinen opiskelu ei onnistu. Ryhmä tuottaa sen kontekstin, joka auttaa yksilöä oppimisen polulla. Samalla yhteinen luottamuspääoma kasvaa.

Opintokeskukset ovat tukeneet viime vuosina sosiaalisen pääoman karttumista koulutuksissa toiminnallisilla menetelmillä, kuten ryhmäytymisen, dialogisuuden ja vertaisoppimisen keinoin⁴⁴⁹. Se, että oppija toimii vertaisena yhteisessä toiminnassa, synnyttää tasavertaista luottamuspääomaa ihmisten välillä⁴⁵⁰. Koulutusten synnyttämä yhteisöllisyys ja vuorovaikutus kasvattavat sosiaalista pääomaa ja antavat elinvoimaa sekä yksilölle että järjestölle⁴⁵¹.

Työväen Sivistysliiton Metsämiesten siirtokirjaston kirjastoauto toi kirjoja metsäkämpälle 1960-luvulla. Kuva: Työväen Arkisto

5. Opintotoiminta demokratian edistäjänä

Suomen tie kansanvaltaiseksi yhteiskunnaksi kivettiin autonomian aikana, kun demokraattinen ajattelu vakiinnutettiin ja kansanvaltaiset instituutiot luotiin. Buur Hansenin ja Korsgaardin⁴⁵² mukaan Pohjoismaissa demokratia luotiin kansallisvaltion kehyksiin 1800-luvulla. Kansanvaltainen toiminta virisi sosiaalisista kansanliikkeistä, jotka pyrkivät siihen, että kansa ottaa vallan omiin käsiinsä. Olennaista kehityskululle oli se, että Pohjoismaissa panostettiin tietoisesti kansalaisoikeuksien laajentamiseen (ns. negatiiviset vapausoikeudet), poliittisten oikeuksien lisäämiseen (ns. positiiviset vapausoikeudet) sekä sosiaalisten oikeuksien laajentamiseen (oikeus työhön, koulutukseen, terveyteen ja kohtuulliseen elintasoon jne.). Tämän prosessin tuloksena muotoutui pohjoismainen kansanvaltainen ajattelu ja kansanvaltan rakenteet.

Demokratian ”peruskoulu”

Buur Hansen ja Korsgaard⁴⁵³ korostivat, että kansanvalistuksen ja koululaitoksen kautta synnytetty demokraattinen ajattelutapa varmisti Pohjoismaissa sen, että kapeasta demokratiasta siirryttiin laajaan demokratiaan. Prosessin ansiosta demokraattinen yhteiskuntajärjestelmä lujittui kansojen keskuudessa niin, että järjestelmä kesti siihen kohdistetut horjutusyrityksetkin, näin myös Suomessa. Mikkelsen⁴⁵⁴ näki mielenkiintoisesti pohjoismaisen kansansivistystyön vapautumisen strategiana, jonka tarkoituksena oli saattaa yksilö aktiiviseksi osallistujaksi kehittyvässä demokratiassa mutta samalla vapauttaa kansa virkamiesvaltion alaisesta rahvaasta kansakunnan rakentajaksi.

Tässä kansansivistysprosessissa opintotoiminta oli vahvasti mukana 1800-luvun jälkipuoliskon Suomessa. Kansansivistysprojekti oli kansakunta- ja kansallisvaltioprojekti, joka rakentui kansallisuusaatteeseen ja kansakunta-

ajatteluun sekä demokraattisen kansalaisuuden ja demokraattisen yhteiskuntakuntajärjestyksen varaan. Tässä ajattelussa kansa, kansakunta ja niiden kohdat otettiin tiiviisti yhteen.

Demokratian perustana on voimassa oleva perustuslaki, jonka mukaan valta on kansalla. Kansanvaltaan sisältyy perustuslain 2 §:n 2 momentin mukaan yksilön oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristönsä kehittämiseen. Perustuslain 14 §:n 4 momentin mukaan julkisen vallan tehtävänä on ”edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon”.⁴⁵⁵

Opintotoiminta on ollut yksi taho edistämässä perustuslain ydinviestien toteutumista suomalaisessa yhteiskunnassa niin paikallistasolla kuin valtakunnallisestikin yli vuosisadan ajan. Opintotoiminta tukeutui kansanvalistusvaiheessa kansalliseen ajatteluun ja kansakuntaeetokseen. Se osallistui kansalliseen demokraatioprojektiin synnyttämällä kansalaismieltä ja -asennetta, kansallista ajattelua ja kansallisia arvoja. Vasta myöhemmin valtavirtatoiminnassa luovuttiin ahtaasti kansallisista rajoista ja ryhdyttiin katsomaan asioita globaalista näkökulmasta. Tämä laajensi ja syvensi toiminnassa mukana olleiden demokraatiakäsitystä. Vanha yhdistettiin opintotoiminnassa uuteen, ja traditio toimi siltana moderniin.

Demokratian perusedellytys on ihmisten vapaus ajatella, toimia ja vaikuttaa. Siihen liittyy ajatus vapaasta valinnasta.⁴⁵⁶ Saukkonen⁴⁵⁷ ja Kuvaja⁴⁵⁸ korostavat aktiivisen kansalaistoiminnan merkitystä toimivalle demokratialle. Moilasen ja muiden⁴⁵⁹ mukaan demokraattinen yhteiskunta edellyttää tietoisia ja ylevästi sanoen sivistyneitä kansalaisia. Kirstinä⁴⁶⁰ puhuu yhdenvertaisuuden ja moninaisuuden tärkeydestä demokratian perusedellytyksenä. Aittola ja Suoranta⁴⁶¹, Tomperi ja Piattoeva⁴⁶² sekä Englund⁴⁶³ korostavat yhdessä pohtimista, argumentointia ja toimimista. Näin voidaan kehittää demokraattisia taitoja, oppia yhteisöllisiä toimintatapoja sekä laajentaa moraaliseettistä toiminta-avaruutta⁴⁶⁴. Tämä on juuri sellaista yhdessä oppimista, jota on toteutettu opintotoiminnan piirissä yhteistoiminnallisen oppimisen keinoin.

Vapaamuotoinen kansalaistoiminta on heittänyt epäsuoran haasteen edustukselliselle demokratialle rakentamalla omanlaisiaan yhteiskunnallisen osallistumisen kehyksiä ja luomalla rinnakkaista tekemisen demokratiaa itseorganisoituvien yhteisöjen kautta ja laajentanut käsitystä demokratiasta. Uusia kansanvaltaisuuden toteuttamistapoja ovat mm. joukkoistaminen, jakamistalous ja some-demokratia.⁴⁶⁵ Mäenpää ja Faehnle⁴⁶⁶ tarkoittavat some-demokratialla tilannetta, jossa sosiaalinen media kanavoii kansalaisten

Kemin sosiaalidemokraattisten naisten lukukerho vuonna 1983. Kuvassa keskellä oleva lida Liimatta oli yksi keskeisistä kerhoa käynnissä pitäneistä henkilöistä.
Kuva: Vuokko Marttala, Työväen Arkisto

tuntoja, mielipiteitä ja arvostuksia sekä jäsentää aktiivista julkisuutta. Sosiaalinen media tarjoaa kansalaisille alustan ryhmytyä, organisoitua nopeasti ja helposti yhteiseksi, toteuttaa laajalle leviäviä kampanjoita sekä tasa-arvoistaa mahdollisuuksia avata ja kommentoida keskustelua.

Yhteiskunnallinen sivistystyö ja demokratiakasvatus

Opintokeskustyötä säätelevässä laissa on vahva yhteiskunnallisen sivistystyön painotus. Lain tarkoituksenykälässä puhutaan yhteiskunnan eheydestä ja tavoitteen määrittelyssä kansanvaltaisuuden edistämisestä.⁴⁶⁷ Opintotoiminta onkin luonut kansanvaltaista ajattelua, uskoa ihmisten tasa-arvoisuuteen ja moniarvoisuuteen. Opintotoiminta on lujittanut yhteiskunnan eheyttä tilanteessa, jossa ihmisten koulutukselliset, taloudelliset ja sosiaaliset lähtökohdat olivat kovin erilaiset. Osaksi opintotoiminnan ansiosta suomalaiset rakensivat kansakunnan, joka nojasi omaan kansalliseen identiteettiin ja tunti yhteistä kansallistunnetta.

Suomen poliittinen järjestelmä on perustunut edustuksellisen demokratian varaan. Perinteisten osallistumismuotojen rinnalle on syntynyt uusia osallistumisen tapoja. Tutkimukset osoittavat, että yksilöllisemmät osallistumismuodot, joissa ihmiset voivat osallistua heille itselleen sopivina aikoina, ovat jossain määrin syrjäyttämässä kollektiivisempia osallistumismuotoja. Tutkimukset osoittavat myös, että kansalaiset toivovat enemmän osallistumisen mahdollisuuksia.⁴⁶⁸ Niinikosken ja Välikankaan⁴⁶⁹ mukaan ihmiset ovat alkaneet oma-aloitteisesti järjestäytyä ratkaisemaan yhteiseen hyvään liittyviä asioita ja näin kyseenalaistaneet rajan yksityisen ja julkisen toiminnan välillä.

Nuorisobarometrissä 2018 todetaan tutkimuskirjallisuuteen viitaten, että nuorten poliittinen osallistuminen ja kiinnittyminen perinteiseen politiikkaan on vähentynyt tai toisen tulkinnan mukaan nuorten poliittinen toiminta on muuttanut muotoaan ja aktiivisuus ilmenee edustuksellisen demokratian ulkopuolella uusien poliittisten liikkeiden kautta, media-aktiivismina ja kulutus päätöksinä⁴⁷⁰. Rinteen ja Della Portan⁴⁷¹ sekä Rasimuksen⁴⁷² tutkimusten mukaan edustuksellisen demokratian ulkopuoliseen kansalaisaktiivisyyteen osallistuvat erityisesti nuoret ikäryhmät. Demokratian kannalta harmillista on se, että nuorten yhteiskunnallinen aktiivisuus ja passiivisuus kasautuvat⁴⁷³.

Faehnlen⁴⁷⁴ mukaan nuoret haluavat tehdä poliittisesta toiminnasta mahdollisimman näkyvää. Samaan aikaan nuoria motivoi mahdollisuus tehdä arvopohjaisia valintoja. Ljungkvistin ja Tuomaisen⁴⁷⁵ mukaan organisaatioon

sitoutumisen sijaan nuoret haluavat osallistua toimintaan, jonka kautta he voivat toteuttaa arvojaan ja visioitaan oikeudenmukaisemmasta maailmasta sekä tulla kohdatuiksi.

Tekemisen demokratia on vahvistunut viime vuosina edustuksellisen demokratian rinnalla. Sitran Uusi demokratia -foorumien raportin⁴⁷⁶ mukaan ”tekemisen demokratiassa osallistuminen tuottaa enemmän suoria tuloksia kuin vaatimuksia siitä, mitä jonkun muun pitäisi tehdä”. Tekemisen demokratia laajentaa yhteiskunnallista osallisuutta⁴⁷⁷. Tekemisen demokratiassa ei oleteta, että jokin julkinen toimija järjestää ja tuottaa palveluja tasa-arvoisesti kaikille, vaan palvelujen tuottamisesta tehdään jokaisen kansalaisoikeus⁴⁷⁸. Juha Kuisma⁴⁷⁹ puhui myös tekemisen demokratiasta, jossa ihmiset eivät vain ota kantaa tai esitä mielipiteitä, vaan he pyrkivät yhdessä tekemällä ratkomaan havaittuja ongelmia tai puutteita.

Opintokeskukset ovat rakentaneet demokraattista ajattelua ennen muuta yhteiskunnallisen sivistystyön kautta. Se ei ole kuitenkaan ollut suosiossa viime vuosikymmeninä. Opintokeskukset ovat vastanneet haasteeseen uudistamalla koulutusta sekä tuottamalla uudenlaista opintomateriaalia koulutuksen tueksi⁴⁸⁰. Esimerkiksi Osallistu.fi-portaalihankkeessa opintokeskukset tuottivat yhdessä monipuolisen sisällön yhteiskunnalliseen sivistystyöhön ja demokratiakasvatukseen⁴⁸¹. Opintokeskukset olivat myös mukana muiden vapaan sivistystyön oppilaitosten kanssa Sivistys – demokratian dynamo -kampanjassa järjestö-, työ- ja opiskelijaporukoille. Valtakunnallinen haastekampanja toteutettiin Sivistysviikolla toukokuussa 2023 yhdessä sidosryhmien kanssa.⁴⁸² Erilaiset vaikuttajakoulutukset ovat osaltaan lisänneet osanottajien demokraattisia taitoja.⁴⁸³

Opintokeskusten suurin anti demokratiakasvatukselle on ollut opintotoiminnan kyky vahvistaa ihmisten demokraattista ajattelua ja asennetta sekä tietotaitoa. Demokratiatietoihin kuuluvat perustiedot yhteiskunnasta, sen rakenteesta ja hallinnasta. Näkemykseen kuuluvat demokraattiset arvot, kuten usko kansanvaltaan, vaalirehellisyys, oikeusvaltioperiaate ja valittujen päättäjien oikeus käyttää valtaa. Demokratiataitoihin kuuluvat vuorovaikutustaidot (kuuntelu, keskustelu, esiintyminen sekä toisten huomioon ottaminen ja kunnioittaminen), toimeen tarttumisen taidot (toiminnallisuus, konkretia, ongelmanratkaisutaidot) sekä vaikuttamisen taidot (kyky toimia, kyky vaikuttaa, kyky sietää erilaisia näkemyksiä ja sovittaa niitä yhteen). Opintotoiminta on kasvattanut kriittisesti ajattelevia yksilöitä, joita ilman demokratia ei pysy läpinäkyvänä, uudistuvana ja hyväksyttynä. Samalla demokratiakasvatuksessa on siirretty demokraattista perintöä sukupolvelta toiselle.

Nämä ovat kaikki olennaisia demokraattisen kansalaisuuden ja yhteiskuntajärjestyksen rakennusaineiksia.

Demokratia vaatii vaalimista

Demokratian tilasta maailmassa on tehty useita empiirisiä selvityksiä. Freedom House on eräs tunnetuimmista niitä laatineista tahoista. Järjestön raporteista käy ilmi, että demokratian tila vahvistui maailmassa vuosien 1978 ja 2005 välillä, mutta sen jälkeen demokratian voittokulku on kääntynyt tappioiksi. Kielteistä kehitystä on tullut päättäjien valitsemisprosesseihin, poliittiseen pluralismiin ja osallistumiseen, valtioiden toimintaan, mielipiteenvapauteen, yhdistymisvapauteen, oikeusvaltioperiaatteeseen ja perusoikeuksiin.⁴⁸⁴ Tutkimuksen johtopäätöksissä Smolka⁴⁸⁵ esittää Euroopan osalta, ettei demokratia ole kohdannut haasteita pelkästään entisen Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneissa maissa, kuten Puolassa ja Unkarissa, vaan myös vanhemmissa EU-maissa.⁴⁸⁶

Tällaiset tutkimustiedot korostavat demokratiatyön jatkuvaa ajankohtauisuutta. Tänään demokraattista yhteiskuntaa horjuttavat aivan uudenlaiset epävarmuudet samalla kun olemme uudenlaisten hyvinvoinnin haasteiden edessä. Mikään ei ole taattua, ei edes kansanvalta demokraattisissa länsimaissa. Se vaatii vaalimista, puolustamista ja uudistamista. Tämä on opintokeskuksissa tiedostettu.⁴⁸⁷

Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmaan sisältyneen Kansallisen demokraatiohjelman 2025 tavoitteena oli edistää ihmisten osallisuutta ja uudenlaista vuorovaikutusta hallinnon ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Demokraatiohjelman läpileikkaavia teemoja olivat osallisuus ja uudenlainen vuorovaikutus. Ohjelma koostui monista aihealueisiin liittyneistä toimenpiteistä, kuten edustuksellinen demokratia, suora ja osallistuva demokratia, hallinnon avoimuus, kuuleminen ja kansalaisyhteiskunta, demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus ja nuorten osallisuus.⁴⁸⁸

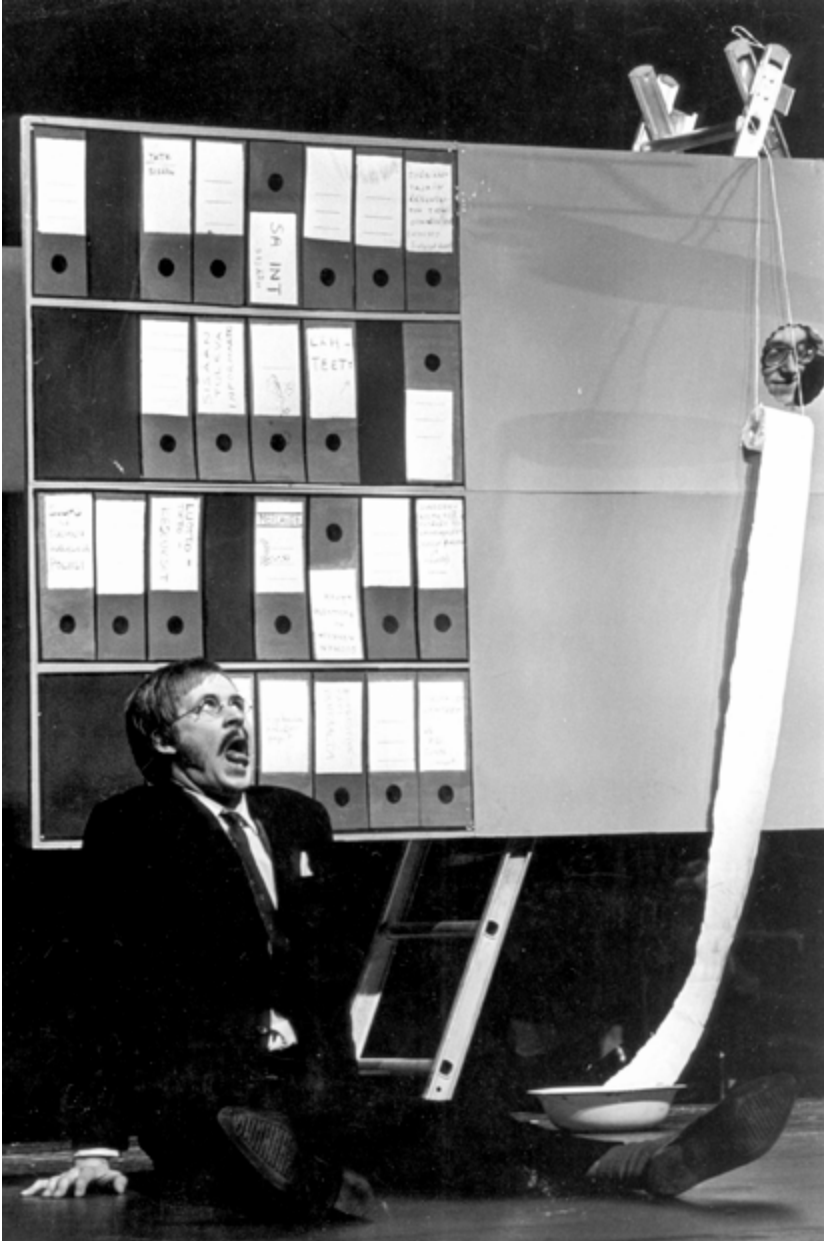
Valtioneuvoston periaatepäätöksessä vuodelta 2022 linjataan suomalaisen demokraatiopolitiikan tavoitteista 2020-luvulla. Periaatepäätöksen mukaan demokratia, oikeusvaltio sekä perus- ja ihmisoikeudet muodostavat yhdessä arvopohjan, jolle suomalainen yhteiskuntajärjestys rakentuu. Yhdenvertainen osallistuminen ja vaikuttaminen, kokemus elämän merkityksellisyydestä sekä oman identiteetin rakentumista ja osallisuutta tukeva mediaympäristö ovat tärkeässä asemassa demokratian ja luottamuksen ylläpitämisessä.⁴⁸⁹

Periaatepäätöksen keskeisenä linjauksena on muun muassa, että 1) Suomessa on käytössä monipuoliset osallistumismahdollisuudet ja yhä useampi käyttää osallistumisoikeuksiaan, 2) demokratia-, ihmisoikeus- ja mediakasvatusta sekä jatkuva oppiminen tukevat osallistumisoikeuksien toteutumista ja 3) aktiivinen ja elinvoimainen kansalaisyhteiskunta on keskeinen osa toimivaa demokratiaa. Lisäksi periaatepäätöksessä on vapaan sivistystyön oppilaitoksia ja kansalaisjärjestöjä koskeva toimenpide-esitys. Päätöksen mukaan niille turvataan riittävät resurssit demokratiaa, ihmisoikeuksia ja medialukutaitoa käsittelevän koulutuksen tarjoamiseen ja materiaalien tuottamiseen.⁴⁹⁰ Nämä ovat hyviä linjauksia toteutettaviksi tulevina vuosina, myös opintotoiminnan myötävaikutuksella.

Opintokeskukset ovat edistäneet demokratiaa kansalaisten tietotaitojen, yhteisöllisen ja osallistavan toiminnan sekä kulttuurisen harrastamisen keinoin. Koulutuksissa on korostettu uusia taitoja, kuten monipuolista viestintäosaamista, joita tarvitaan paitsi työelämässä myös yhteiskunnallisessa osallistumisessa. Oppimispedagogiikka on edistänyt myös kansanvaltaisia päämääriä yhteisöllisten taitojen lisääntymisen myötä.⁴⁹¹

Opintokeskusten itsensä järjestämissä koulutuksissa demokraattisen näkökulman esiintuominen on ollut helpompaa ja luontevampaa kuin jäsenjärjestöjen toteuttamissa koulutuksissa. Itse järjestetyissä koulutuksissa on voitu lähteä siitä, minkä puolesta osallistujat haluavat toimia ja vaikuttaa ja millaisen roolin he haluavat itse ottaa.⁴⁹² Sama koskee esimerkiksi vaikuttaja-, muutosagentti- ja luottamushenkilökoulutuksia, joissa demokratianäkökulma tulee luontevasti esille.⁴⁹³ Demokratianäkökulman vahvistuminen opintokeskusten koulutuksissa kertoo siitä, että opintokeskukset ymmärtävät demokratiaulottuvuuden tärkeyden tässä ajassa.⁴⁹⁴

Tihusniemen opintokerholaisten nuorison taidetapahtuma vuonna 1979.
Kuva: Juhani Kemi, Nuoperin valokuvakokoelma

6. Sivistysliitot kulttuuritoiminnan tekijöinä

Jo varhaisessa vaiheessa kansansivistystyön yhdeksi osaksi tuli kulttuurinen toiminta. Sivistystyö alkoi valistustoimintana, mutta paikalliset toimijat ottivat kulttuurisen elementin oma-aloitteisesti toiminnan osaksi jo 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Nuorisoseurat olivat suurin järjestöllistä opintotoimintaa järjestänyt organisaatio autonomian aikana. Nuorisoseuraliikkeen historian kirjoittanut Jaakko Numminen⁴⁹⁵ kuvaa, että nuorisoseurojen opintoryhmissä, sittemmin opintokerhoissa, ei keskitytty vain kuuntelemaan esitelmää tai keskustelemaan luettavasta kirjasta tai tekstistä, vaan opintoryhmän kokoontumiseen sisällytettiin muutakin ohjelmaa. Sama oli tilanne monissa TSL:n opintokerhoissa. Kerhoissa voitiin lukea runoja ja kertomuksia, tutkia vanhoja valokuvia sekä harrastaa yhteislaulua, leikkiä laululeikkejä ja tanhuta. Kerhoissa kirjoitettiin myös pakinapöytäkirjoja illan kulusta. Jotkut kerhot julkaisivat omaa käsin kirjoitettua kerholehteä. Ohjelmasuoritukset saatettiin arvostella, mikä jalosti esiintymistaitoa. Kerhot saattoivat myös järjestää iltamia ja juhlia.⁴⁹⁶ Kulttuurisena elementtinä voi pitää myös sitä, että monet harrastuspiirit (kirjallisuus, teatteri, musiikki, tanssi ym.) kokoontuivat opintokerhon nimissä, mikä laajensi tavattoman paljon kerhojen lukumäärää 1960- ja 1970-luvulla.⁴⁹⁷

Opintokeskuksia ylläpitävät sivistysliitot järjestivät varsinaista kulttuuritoimintaa. TSL:n säännöissä oli alusta lähtien mukana henkisten kulttuuriharrastusten tukeminen. TSL oli jo vuonna 1922 mukana perustamassa Kansankonservatoriota ja on edelleen mukana nykyisen Helsingin Konservatorion hallinnossa⁴⁹⁸. TSL aloitti kulttuuritoiminnan toisen maailmansodan aikana organisoimalla kaksi ohjelmallista viihdekiertuetta siviileille Karjalassa vuonna 1942 ja maanlaajuisen työväen kulttuuriviikon vuonna 1943. Tärkeä avaus kulttuuritoiminnan suuntaan tapahtui vuonna 1948, kun liitto

uusien kohdeyleisöjen hankkimista. MSL keskittyi toimintansa ensimmäisenä vuosikymmenenä lähinnä kulttuuripoliittiseen vaikuttamiseen. Jäsenjärjestöt hoitivat opintotoimintaa, ja vasta vuonna 1962 jäsenjärjestöjen opintotoiminnan hoito keskitettiin sivistysliittoon. Jokainen aluetoimisto keskittyi opintotoiminnan lisäksi myös johonkin kulttuurin erityisalueeseen, kuten harrastajateatteriin tai kirjallisuuteen.⁵⁰⁴

MSL:n kulttuuritoiminnan linjana olivat omaleimainen kansallinen kulttuuri, kansalaisten omaehtoinen kulttuuri, maaseutukulttuuri, perinne ja kulttuurin demokratisoiminen. Liitto rakensi vahvaa brändiä kulttuuripoliittisena toimijana, mikä jätti opintotoiminnan osin varjoonsa.⁵⁰⁵

MSL:n kulttuuritoiminnan alkuaikojen lippulaiva oli Maaseutuväen kulttuuriviikot vuosina 1974–1980. Sen jälkeen näyttävät valtakunnalliset ja alueelliset kulttuuritapahtumat vyöryivät toinen toisensa perään, kuten Kirkkotaiteen päivät ja Viitasaaren elokuvaviikko. Sivistysliiton kulttuuriosasto otti yhä näyttävämpää roolia tapahtumien järjestämisessä, minkä seurauksena syntyivät esimerkiksi Metsäkulttuuri-hanke ja sen korkeatasoiset Suon voimat-, Suon estetiikka- ja Veden estetiikka -produktiot. Kansainvälistäkin mainetta saavutettiin laajaa tunnettua saaneilla ITE-taiteen produktioilla. ITE-raide (Itse tehty elämä) oli ja on suomalaista nykykansantaidetta. Kulttuuritoimintaan liittyi näyttävä julkaisutoiminta.⁵⁰⁶ MSL:n kulttuuritoiminta oli korkeatasoista ja teki liitosta merkittävän kulttuuritoimijan 1900-luvun jälkipuoliskolta lähtien.

OK alkoi tuottaa omaa kulttuuritoimintaa 1980-luvulla, varovasti jo 1970-luvun lopulla. Taustalla oli koko yhteiskunnassa lisääntynyt kiinnostus kulttuuria kohtaan, mutta myös TSL:n ja MSL:n tarjoama esimerkki. Liitto halusi luoda omaa identiteettiä ja saada näkyvyyttä myös kulttuurin saralla. Ensimmäisiä merkittävämpiä kulttuurisia aktiviteetteja olivat esimerkiksi Paraisten Urkupäivät sekä alueelliset kirjallisuustapahtumat ja kirjoituskilpailut 1980-luvulla. Lapin Mediapaja teki koulutus- ja kulttuurityötä. Vuosituhannen lopulla toteutettiin useana vuonna peräkkäin muun muassa monialainen Euravisio-tapahtuma, Seinäjoen yö -tapahtuma ja Risteysasema-kulttuuritapahtuma. 2000-luvun satoa olivat elokuvatapahtumat ja Tuokio-klubin toiminta. OK:n kulttuuritapahtumat olivat pääosin pienimuotoisia ja alueellisia. Niitä oli 1900-luvun lopulla runsaasti, mutta 2000-luvulla liitto karsi niiden määrää ja keskittyi isompiin tapahtumiin.⁵⁰⁷

KSL otti heti perustamisensa yhteydessä toiminta-ajatukseen mukaan kulttuuri- ja taidetoiminnot. Alkuaikojen merkittävien kulttuuritapahtuma oli vuosittaiset Työväenkulttuuripäivät. 1980-luvulla liitto järjesti kulttuuri-

iltoja ja Sirolan kesä -kulttuuripäiviä. Julkaisutoimintaan kuuluivat muun muassa Kantti- ja Chant-lehti. Liiton tuottamia 2000-luvun kulttuuriprojektioita olivat esimerkiksi Tarinateatteria kiusaamisesta ja Huuda huovuttamalla. KSL ja TSL alkoivat järjestää 2000-luvun alusta Työväen kirjallisuuden päivää joka syksy Tampereella.⁵⁰⁸

KSL on koonnut viime vuosina kulttuuritoiminnan kulttuuriaktiivisemi-käsitteen alle. Kulttuuriaktiivisuus on liitolle yhteiskunnallisesti kantaottavaa kulttuuria, johon kaikilla on mahdollisuus osallistua. Esimerkiksi Laulu ottaa kantaa -verkosto kokoaa ihmisiä, jotka ovat haavoittuvassa asemassa olevien puolella. Verkostossa on mukana myös TSL. Käsiyöaktiivisuus on yksi toiminnan keskeisistä työmuodoista. Sen ympäriltä järjestettiin Käsiyöaktiivisuusnäyttely vuonna 2023. Liitto on tehnyt monenlaista yhteistyötä kulttuuriaktiivisuuden saralla järjestöjen ja erilaisten toimintaryhmien kanssa.⁵⁰⁹

VSL:n, sittemmin Sivistysliitto Kansalaisfoorumin, tärkein kulttuuritapahtuma oli Seinäjoen Harrastajateatterikesä, jonka liitto toteutti yhteistyössä muiden harrastajateatterijärjestöjen kanssa vuosina 1973–2009. Sen jälkeen tapahtuma siirtyi Kansalaisfoorumin jäsenjärjestön Suomen Harrastajateatteriliiton järjestämäksi, mutta sivistysliitto toimii edelleen tapahtuman yhteistyökumppanina. Kansalaisfoorumi on ollut mukana myös muiden jäsenjärjestön suurten tai kokeilevien kulttuuritapahtumien järjestämisessä sekä järjestänyt omia alueellisia kulttuuritapahtumia.⁵¹⁰ Muiden sivistysliittojen kulttuuritoiminta on ollut pienimuotoista.

Sivistysliittojen kulttuuritoiminta on täydentänyt Suomen rikasta kulttuuritarjontaa vuosikymmenten ajan. Kulttuuritapahtumat suunnattiin alusta lähtien omaa jäsenkuntaa laajemmalle yleisölle tavoitteena edistää sivistysliiton aatteellisia ja/tai toiminnallisia päämääriä, tavoittaa uusia yleisöjä ja rakentaa liiton identiteettiä ja tunnettua. Sivistysliittojen kulttuuritoiminta palveli hyvin näitä päämääriä, koska eräiden liittojen kulttuuritoiminta oli hämmästyttävän laajaa ja monipuolista ja tavoitti laajat kansanryhmät. Alueellisten ja paikallisten tapahtumien lisäksi järjestettiin valtakunnallisia tapahtumia, joista monet rakentuivat vuosien tai vuosikymmenten mittaisiksi produktioiksi. Kulttuuritapahtumien suuret yleisömäärät kertovat siitä, että tapahtumat tavoittivat hyvin halutun kohderyhmän ja olivat ammattimaisesti järjestettyjä.

Moni liittojen kehittämä kulttuuritapahtuma itsenäistyi aikaa myöten tai siirtyi jonkin toisen organisaation järjestämäksi. Sivistysliitot olivat näin synnyttämässä uutta kulttuuritoimintaa ja saattelivat sen eteenpäin muiden hoidettavaksi. Eräät sivistysliitot olivat suuren yleisön silmissä tunnetumpia

kulttuuritoiminnastaan kuin opintotoiminnastaan, joka suuntautui pääosin omalle jäsenkunnalle.

Sivistysliittojen kulttuuritoiminta on ollut hämmäntävän laajaa, monipuolista ja usein korkealla profiililla toteutettua. Sivistysliitot antoivat näin oman tärkeän panoksensa Suomen kulttuuritoiminnan kokonaisuuteen, joka on runsaudessaan kansainvälisestikin poikkeuksellista väestömäärä huomioon ottaen. Tämä työ jatkuu sivistysliitoissa edelleen.

Helsingin Pelastusliiton ja Siviksen kanssa yhteistyössä järjestämällä eläinpelastuskursilla harjoiteltiin ison hevosnuken avulla. Kurssilaiset opettelivat laittamaan hevoselle mm. riimun paikoilleen. Kuva: Outi Neuvonen

7. Opintotoiminta kestävän kehityksen, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäjänä

Ympäristöministeriö on määritellyt kestävän kehityksen maailmanlaajuisesti, alueellisesti ja paikallisesti tapahtuvaksi jatkuvaksi ja ohjatuksi yhteiskunnalliseksi muutokseksi, jonka päämääränä on turvata nykyisille ja tuleville sukupolville hyvät elämisen mahdollisuudet. Tarkoituksena on, että ympäristö, ihminen ja talous otetaan tasavertaisesti huomioon päätöksenteossa ja toiminnassa.⁵¹¹

Kestävää kehitystä

Kestävää kehitystä käsiteltiin ensimmäisen kerran Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) Brundtlandin komissiossa vuonna 1987. Komission työstä sai alkunsa prosessi, joka on edennyt vuorovaikutteisesti eteenpäin kansallisesti, globaalisti, yritystasolla ja erilaisten organisaatioiden, kuten kansalaisjärjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten, piirissä. Kestävän kehityksen politiikka on kehittynyt ja muotoutunut vähitellen yhä kattavamaksi ja monipuolisemmaksi kokonaisuudeksi.⁵¹²

Kestävä kehitys voidaan jakaa neljään keskeiseen kestävyiden osa-alueeseen. Ekologinen kestävyys luo kestävän kehityksen perusehdon, joka on biologisen monimuotoisuuden ja ekosysteemien toimivuuden säilyttäminen sekä ihmisen taloudellisen ja aineellisen toiminnan sopeuttaminen pitkällä aikavälillä luonnon kestokykyyn. Taloudellinen kestävyys on sisällöltään ja laadultaan tasapainoista kasvua, joka ei perustu pitkällä aikavälillä velkaantumiseen tai varantojen hävittämiseen. Kestävä talous on edellytys yhteiskunnan keskeisille toiminnoille. Sosiaalisessa ja kulttuurisessa kestävyudessa pyritään takaamaan hyvinvoinnin edellytysten siirtyminen sukupolvelta toiselle.

Yhä jatkuva väestönkasvu, köyhyys, ruoka- ja terveydenhuolto, sukupuolten välinen epätasa-arvo sekä koulutuksen järjestäminen ovat maailmanlaajuisia sosiaalisen kestävyuden haasteita, joilla on merkittäviä vaikutuksia ekologiseen ja taloudelliseen kestävyyteen.⁵¹³

YK hyväksyi vuonna 2015 kestävä kehityksen tavoiteohjelman nimeltään Agenda 2030. Julistus sisältää yhteensä 17 tavoitetta ja 169 alatavoitetta. Tavoitteita ovat muun muassa terveys ja hyvinvointi, hyvä koulutus, eriarvoisuuden vähentäminen ja vastuullinen kuluttaminen. Tavoiteohjelman tarkoituksena on kääntää globaali kehitys uralle, jossa ihmisten hyvinvointi ja ihmisoikeudet sekä taloudellinen vauraus ja yhteiskuntien vakaus turvataan ympäristön kannalta kestävällä tavalla. Lisäksi tavoitteena on poistaa maailmasta äärimmäinen köyhyys kaikissa muodoissaan. Ohjelman kantava periaate on, että ketään ei jätetä kehityksessä jälkeen.⁵¹⁴

Laki vapaasta sivistystyöstä⁵¹⁵ velvoittaa oppilaitokset edistämään kestävä kehitystä. Lisäksi vapaan sivistystyön keskusjärjestöt antoivat yhdessä kestävä kehityksen toimenpidesitoumuksen marraskuussa 2014. Sitoumuksen visiona oli, että vapaan sivistystyön oppilaitokset ovat kestävä kehityksen edelläkävijöitä suomalaisessa oppilaitoskentässä. Toimenpidesitoumus liittyi kestävä kehityksen yhteiskuntasitoumukseen ja sen yhteisiin tavoitteisiin. Kestävä kehityksen yhteiskuntasitoumus on vuonna 2013 uudistettu kansallinen kestävä kehityksen strategia, joka sisältää pitkän aikavälin yhteisen tahtotilan tulevaisuuden Suomesta.⁵¹⁶

Vapaa sivistystyö uudisti toimenpidesitoumuksen vuonna 2023 vuosille 2023–2025. Sitoumuksessa luvataan, että jokaisessa vapaan sivistystyön järjestössä ja oppilaitoksessa on kestävä kehityksen sertifikaatti vuoteen 2030 mennessä ja puolessa vuoden 2025 loppuun mennessä.⁵¹⁷ Vapaan sivistystyön keskusjärjestöt, Opintokeskukset ry mukaan luettuna, ovat halunneet nostaa toimenpidesitoumuksella kestävä tulevaisuuden rakentamisen ja ihmisten ekososiaalisen sivistyksen keskeiseksi tavoitteeksi kaikessa koulutuksessa ja elinikäisessä oppimisessa sekä tukea eri toimenpitein oppilaitoksissa tehtävää omaehtoista ja niiden omista lähtökohdista kumpuavaa kestävä kehityksen työtä.⁵¹⁸

Opintokeskukset ovat 2020-luvulla panostaneet vahvasti kestävä kehityksen edistämiseen. Teemaa on nostettu monella tavalla esille koulutus- ja muussakin toiminnassa. Opintokeskus Visio oli tässä eturintamassa panostamalla alusta lähtien vihreän liikkeen ideologian mukaisesti luonto- ja ympäristökoulutukseen, mikä ennakoii muidenkin opintokeskusten sitoutumista kestävään kehitykseen. Opintokeskus ry oli mukana kehittämässä

OKKA-säätiön eli Opetus-, kasvatusta- ja koulutusalojen säätiön kanssa vapaan sivistystyön kestävä kehityksen kriteereitä. Kriteereissä tarkastellaan kestävä kehityksen sisällyttämistä oppilaitoksen johtamiseen, opetukseen ja toimintakulttuuriin. Tavoitteena oli, että jokaiseen vapaan sivistystyön oppilaitokseen saataisiin oma kestävä kehityksen toimintaohjelma. OKKA-säätiö ylläpitää kriteeristöä ja järjestelmää, joka tarjoaa arviointityökaluja, materiaaleja, neuvontaa ja koulutusta kaikkien koulujen ja oppilaitosten kestävä kehityksen työn tueksi. Sertifiointi tarjoaa mahdollisuuden ulkoisen tunnukseen eli sertifikaatin hakemiseen OKKA-säätiöltä. Sertifikaatin hakeminen edellyttää oppilaitoksen itsearviointia sekä ulkoista auditointia, joiden avulla todennetaan kriteerien täyttyminen. Kestävä kehityksen sertifikaatti on opintokeskuksista syksyllä 2023 Opintokeskus Siviksellä ja KSL:llä.⁵¹⁹

Lähtökohtaisesti opintotoiminta on ollut ekologisesti kestävällä pohjalla. Opintokeskukset eivät ole omistaneet kurssi- tai toimintakeskuksia, vaan toimintaa on järjestetty olemassa olevissa tiloissa, alkuvuosikymmeninä paljolti opiskelijoiden kodeissa. Opintoaineistona oli aluksi yksi kirja ja myöhemmin opintokeskusten tuottamat aineistot, jotka ovat nykyisin usein verkko-opintoaineistoja. Varhaisina vuosikymmeninä opintotoimintaa ylläpitivät kiertävät esitelmöitsijät tai luennoitsijat, jotka olivat usein jonkin kansalaisjärjestöjen piirijärjestön lähettämiä. He liikkuvat luentomatkoilla suksilla ja hevosityöillä ja majoittuivat opiskelijoiden tai seura-aktiivien kodeissa. Sittemmin opintotoimintaa johtivat paikalliset kerhonjohtajat. Toiminta oli kaikilta osin ekologista ja taloudellista.

Nykyisin kestävä kehitys on lähtökohtaisesti aina mukana opintokeskusten koulutuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Opintokeskukset ohjeistavat, että jokaisessa koulutus suunnitelmassa on mainittuna kestävä kehityksen periaatteiden toteutuminen koulutuksissa. Koulutuksen järjestäjiä kannustetaan näin miettimään ja kirjoittamaan auki periaatteet ja niiden konkreettinen toteuttaminen. Kestävä kehityksen periaatteet ovat nykyisin mukana myös niissä pedagogisissa menetelmissä, joita opintokeskukset käyttävät, sekä omina teemasisältökoulutuksina.⁵²⁰ Kestävä kehitys ja uudistava oppiminen on kytkeyty yhteen koulutusten suunnittelussa ja toteuttamisessa. Kestävä kehityksen toteutumista koulutuksissa myös seurataan ja arvioidaan.⁵²¹

Ekologisessa kestävyudessa opintokeskukset ottavat huomioon luonnon kestävyuden koulutuksen järjestämisessä esimerkiksi minimoimalla liikkuamista, järjestämällä koulutukset julkisen liikenteen solmukohtiin, käyttämällä kimpakyytejä, kierrättämällä materiaaleja ja korostamalla vastuullista kuluttamista. Verkkokoulutusten ja etäkokousten dramaattinen lisääntyminen

nen on vähentänyt luonnolle aiheutettua rasitusta.⁵²² Taloudellista kestävyyttä opintokeskukset edistävät koulutustoiminnan suunnitelmallisuudella ja tehokkaalla toteuttamisella. Sosiaalisessa kestävyudessa korostuvat ihmisten tasa-arvoinen ja yhdenvertainen kohtelu, syrjimättömyys, turvallisemman tilan vaatimus ja esimerkiksi työelämäkoulutuksissa henkinen hyvinvointi.⁵²³ Opintotoiminnassa on ollut ja on edelleen vahva sosiaalinen, ihmisten yhteisyyttä ja tasavertaisuutta korostava luonne.

Ekososiaalista sivistystä

Kestävän kehityksen kriteerien ohella ekososiaalinen sivistys on noussut keskusteluun viime vuosina vapaan sivistystyön piirissä. Opintokeskukset ry oli mukana Vapaa Sivistystyö ry:n koordinoimassa Vapaa sivistystyö muutoksen tekijänä -hankkeessa vuosina 2019–2020. Hankkeen tavoitteena oli tuoda uudistava oppiminen ja ekososiaalinen sivistys osaksi vapaan sivistystyön oppilaitosten toimintaa ja luoda uudenlaista pedagogiikkaa, jossa sivistystyö tukee transformatiivista oppimista.⁵²⁴

Vapaa Sivistystyö ry:n strategiassa vuoteen 2022 nostettiin kestävä kehitys keskeiseksi lähtökohdaksi. Tämä on suunnannut järjestön, sen jäsenjärjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten työtä. Strategiassa painotettiin mm. ekososiaalista sivistystä, tulevaisuustaitoja, yhteiskunnallista osallisuutta, demokratiaa ja monensuuntaista kotoutumista. Strategisia tavoitteita on edistetty mm. Vapaan sivistystyön vapaus ja vastuu (SVV) -tutkimusohjelman kautta sekä järjestämällä henkilöstökoulutusta kestävästä kehityksestä ja Agenda 2030 -tavoitteista. Koulutuksissa on kokeiltu uudenlaisia menetelmiä ja uudenlaista pedagogiikkaa, jossa sivistystyö tukee transformatiivista oppimista ja muuttaa oppilaitoksen toimintakulttuuria 2020-luvun sivistystarpeiden mukaisesti. Koulutuksien aikana on myös kehitetty yhdessä OKKA-säätiön kanssa kestävä tulevaisuuden indikaattoreita vapaan sivistystyön oppilaitoksille ja järjestöille, siis myös opintokeskuksille.⁵²⁵

Vapaan sivistystyön tiekartta 2030 -ohjelmassa korostetaan vahvasti ekososiaalisesti kestävä oppimista ja koulutustoimintaa. Tiekartan mukaan ekososiaalinen sivistys korostaa tasapuolisesti ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti kestävä kehitystä.⁵²⁶ Tavoitteena on kasvu kohti ekososiaalisesti sivistynyttä yksilöä, yhteisöä ja yhteiskuntaa.⁵²⁷ Ekososiaalisessa sivistyksessä yhdistyvät arvot ja toiminnallisuus.⁵²⁸ Kirstinän⁵²⁹ mukaan ekososiaalisen sivistyksen puhunnassa ei ole huomio enää vain yksilössä itsessään ja hänen kehitymisessään vaan hänen suhteessaan muuhun maailmaan.⁵³⁰

Ekososiaalinen sivistys on alkanut tulla vähitellen osaksi opintokeskusten koulutusta; siinä korostetaan ihmisten luontosuhdetta, elämän merkityksellisyyttä, kestäväää kehitystä ja toivon näkökulmaa.⁵³¹

Tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta

Yksi kestävään kehityksen aihealueista on tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. YK:n Agenda 2030 -julistuksen yksi tavoite oli sukupuolten välinen tasa-arvo, joka on ollut Suomessa keskeisenä tavoitteena ja toimintaperiaatteena hyvin pitkän ajan. Tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden kannalta on voimassa kaksi tärkeää lakia: laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta⁵³² ja yhdenvertaisuuslaki.⁵³³ Tasa-arvolain tarkoituksena on estää sukupuoleen perustuva syrjintä sekä edistää naisten ja miesten välistä tasa-arvoa, erityisesti työelämässä. Lain tarkoituksena on myös estää sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuva syrjintä. Vuonna 2023 uudistettu lain 5. pykälä⁵³⁴ sääntää tasa-arvon toteuttamisesta koulutuksessa, opetuksessa ja varhaiskasvatuksessa. Pykälän mukaan koulutuksen järjestäjien, siis myös opintokeskusten, on huolehdittava siitä, että tytöillä ja pojilla sekä naisilla ja miehillä on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen ja että opetus, tutkimus ja oppiaineisto tukevat tämän lain tarkoituksen toteutumista.

Yhdenvertaisuuslain tarkoituksena on ehkäistä syrjintää ja edistää yhdenvertaisuutta sekä tehostaa syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeusturvaa. Lain 6. pykälä velvoittaa koulutuksen järjestäjän ja tämän ylläpitämän oppilaitoksen arvioimaan yhdenvertaisuuden toteutumista toiminnassaan ja ryhtymään tarvittaviin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Yhdenvertaisuuslain 8. pykälän mukaan ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.⁵³⁵ Vuoden 2005 laissa opintokeskuksille muiden vapaan sivistystyön oppilaitosten kanssa asetettiin tasa-arvosuunnittelutavoite, jota täsmennettiin vuoden 2014 laissa.⁵³⁶ Kaikki opintokeskusten ylläpitäjät ovat laatineet lain velvoittamana suunnitelman tarvittavista toimenpiteistä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelutavoitteen tarkoituksena oli ohjata oppilaitoksissa tehtävää työtä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi ja saada aikaan konkreettisia muutoksia oppilaitoksen toiminnassa. Suunnitelmiin sisällytetyt toimenpiteet opintokeskuksissa ovat mm. kou-

luttajien kouluttaminen aihepiiriin, turvallisen ja esteettömän koulutustilan luominen sekä opetuksen yhdenvertaisuus ja koulutuksen saavutettavuus.⁵³⁷

Uusin dokumentti tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden kannalta on valtioneuvoston hyväksymä tasa-arvopoliittinen selonteko vuodelta 2022. Selonteko korostaa julkisen vallan vastuuta sukupuolten tasa-arvon toteutumisen turvaamisessa. Selonteon lähtökohtana on sukupuolten moninaisuus, ja siinä käsitellään muun muassa sukupuolittunutta valtaa ja yhteiskunnallista osallistumista ilmiöpohjaisesti. Lisäksi selonteossa täsmennetään Suomen roolia tasa-arvon ja ihmisoikeuksien edistäjänä EU:ssa ja kansainvälisillä areenoilla.⁵³⁸

Opintotoiminnassa tasa-arvo ja yhdenvertaisuus ovat toteutuneet monia muita toimialoja paremmin alusta lähtien. Ne eivät olleet itsestäänselvyksiä 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa, päinvastoin. Opintotoiminta kohdistettiin ja se tavoitti alusta lähtien sekä naiset että miehet ja kokosi yhteen eri sosiaaliluokista tulevia ihmisiä. Opintotoiminnassa on ollut mukana enemmän naisia kuin miehiä, koska opiskelu kiinnosti naisia enemmän. Koulutus antoi varhaisina vuosikymmeninä naisille mahdollisuuden oppia, tavata muita naisia, vahvistaa itsetuntoa ja raivata henkistä tilaa miesten hallitsemisissa yhteisöissä ja koko yhteiskunnassa. Kun kansakoulunopettajat olivat usein opintokerhojen johtajia ja heistä noin puolet oli naisia, nuoret naiset saivat hyvän esikuvan opinnollisille pyrkimyksilleen. Alkuvuosikymmenten luennoitsijat olivat miehiä, mutta kun kurssitoiminta valtasi alaa, opettajissa alkoi olla myös naisia miesten rinnalla enenevässä määrin.

Opintokeskukset edistävät nykyisin toiminnassaan tavoitteellisesti tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta koulutuksessa, tilaisuuksissa ja muussa toiminnassa. Näkökulma on huomattavasti vahvemmin esillä kuin aikaisemmin. Monet oppilaitokset keräävät opiskelijoilta ja osallistujilta palautetta tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumisesta muun muassa koulutusten ja tilaisuuksien fyysisen ja psyykkisen turvallisuuden sekä syrjimättömyyden suhteen ja hyödyntävät tätä tietoa tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyössä. Lisäksi opintokeskukset pyrkivät vaalimaan sosiaalisesti tasa-arvoista ja syrjimätöntä toiminnallista tilaa, viihtyisää ja turvallista ilmapiiriä sekä yhteisöä tukevaa ja rakentavaa vuorovaikutusta koulutustilaisuuksissa ja muissa tapahtumissa. Vapaaehtoisten kouluttamisessa korostetaan kykyä kohdata erilaisia ihmisiä sekä edistää toiminnan saavutettavuutta ja osallistujien keskinäistä yhdenvertaisuutta. Sosiaalisen kestävyuden edistäminen toteutuu pedagogisin keinoin monessa koulutussisällössä ja -konseptissa.⁵³⁹

Martat harjoittelivat toisena opintokerhopäivänään hierontaa, jonka fyysisten vaikutusten lisäksi opetettiin antavan henkistä ja positiivista energiaa. 19.2.1987. Kuva: Ylä-Karjalan kuva-arkisto, Nurmeksen Museo

Opintotoiminnan Keskusliiton 50-vuotisjuhlan merkeissä järjestetty OK-tori Helsingin Rautatienorilla vuonna 1993. Kuva: Opintokeskus Sivis

Loppusanat: Merkittävää ja vaikuttavaa opintotoimintaa 150 vuoden ajan

Aikuiskoulutuksen menot ovat kokonaisuudessaan olleet 2000-luvulla noin 10 prosenttia opetus- ja kulttuuriministeriön pääluokan menoista. Tästä suunnilleen viidennes on käytetty vapaan sivistystyön kuluihin. Vapaan sivistystyön osuus koulutuksen kokonaismenoista on ollut arviolta kaksi prosenttia, mistä taas opintokeskusten osa on ollut noin kymmenen prosenttia.⁵⁴⁰

Valtion vuoden 2023 talousarvioesityksessä vapaalle sivistystyölle osoitettiin yhteensä 182 081 000 euroa, josta valtionosuuksina 178 566 000 euroa ja valtionavustuksina 3 515 000 euroa. Opintokeskusten osuus vapaan sivistystyön kokonaismäärästä oli 18 033 000 euroa valtionosuutena ja 150 000 valtionavustuksena eli kymmenen prosenttia.⁵⁴¹ Asetelmat näille jakosuhteille luotiin jo 1920-luvulla, kun kansanopistot ja silloiset työväenopistot saivat valtionapulakinsa.

Vuoden 1975 opintokeskuslain⁵⁴² voimaantulon jälkeen vapaan sivistystyön eri työmuodot saivat elää suhteellisen seesteistä aikaa pienine vuosittaisine valtionapukorotuksineen. Voimakas takaisku koettiin 1990-luvun alun taloudellisen laman seurauksena. Silloin vapaan sivistystyön työmuotojen valtionapua leikattiin tasapuolisesti suunnilleen 20 prosentilla, mikä heikensi kaikkien oppilaitosten resurseja ja johti henkilökunnan irtisanomisiin. Kun pian lamaleikkausten jälkeen myös vapaassa sivistystyössä siirryttiin vuosina 1993–1994 suoriteperusteiseen valtionosuusjärjestelmään, monella opintokeskuksella oli edessä vaikea sopeutuminen uuteen tilanteeseen, joka edellytti tehokkuutta ja taloudellisuutta. Suoraan kouluhallinnosta siirretty suoritemalli ei toiminut etenkin opintokeskuksissa.

Toisaalta vapaa sivistystyö eli 1990-luvun lopulla ja uuden vuosituhannen ensimmäisellä vuosikymmenellä toiveita herättäviä aikoja. Elinikäisestä oppimisesta laadittiin komiteanmietintö ja vapaa sivistystyö sai oman yhteisen lakinsa. Parlamentaarinen aikuiskoulutustyöryhmä julkisti mietintönsä,

joka korosti vapaan sivistystyön merkitystä ja jonka linjaukset säilyivät pitkään opetusministeriön kehittämis- ja tulevaisuudensuunnitelmien perustana. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma nosti voimakkaasti esiin demokratian, kansalaisyhteiskunnan ja kansalaisvaikuttamisen tärkeää roolia suomalaisessa yhteiskunnassa. Opintokeskukset nähtiin kansalaisyhteiskunnan kouluina.⁵⁴³

EU:n jäsenyys johti siihen, että myös suomalaiset vapaan sivistystyön oppilaitokset saattoivat osallistua EU:n koulutusohjelmiin. 2000-luvun alussa käynnistyi erityisesti aikuiskoulutukselle ja vapaalle sivistystyölle suunnattu Grundtvig-ohjelma. Samaan aikaan EU oli kiinnostunut elinikäisen oppimisen periaatteen liittämisestä unionin koulutuspolitiikkaan laatimalla yhteistyössä jäsenvaltioiden kanssa kunnianhimoisen muistion elinikäisestä oppimisesta⁵⁴⁴, jossa korostettiin kansalaisyhteiskunnan ja aktiivisen kansalaisuuden edistämisen tärkeyttä.

Opintotoiminta on ollut yksilöllistä oppimista yhdessä muiden samasta aihepiiristä kiinnostuneiden kanssa. Opintotoiminnassa opiskelija on itseohjautuva oppija, jolla on vahva sisäinen motivaatio ja vastuu omasta oppimisestaan. Oppiminen on oppijälähtöistä. Ryhmän tuki auttaa oppijaa hänen omassa kehitysprosessissaan. Oppimisesta tulee näin yhteinen päämäärä ja prosessi, ja oppiminen on yhteisen prosessin tulos.

Opintotoimintaa on järjestetty matalan kynnyksen periaatteella maan kaikissa osissa. Tämä on turvannut kouluttautumismahdollisuuden käytännössä kaikille halukkaille kansalaisille ja nykyisin myös maahanmuuttajille. Koulutus on edistänyt koulutuksellista tasa-arvoa, koska monet erityisryhmät ovat olleet koulutuksen piirissä vuosikymmeniä. Sivistysliittojen ylläpitämistä opintokeskuksista on kehittynyt vuosikymmenten aikana verkostoitunut oppimisympäristö, jonka koulutukset ovat jalostuneet pitkäjänteisen kehittämistyön tuloksena palvelemaan asiakkaiden eli suomalaisten ja Suomessa asuvien ihmisten tarpeita ja toiveita.

Opetus- ja kulttuuriministeriö on tiivistänyt opintokeskusten ja koko vapaan sivistystyön ohjausta 1900-luvun loppuvuosista lähtien. Suuntaviiva-ohjaus, vaatimus laatu- ja kehittämistyöhön, panostus työttömien, maahanmuuttajien ja vähemmän koulutusta saaneiden koulutukseen sekä kestävä kehityksen ja yhdenvertaisuuden korostus olivat osoituksia ohjauksen vahvistumisesta. Viime vuosina mukaan on tullut opitun tunnistaminen ja tunnustaminen, digitaaliset oppimismerkit, raportoinnit sekä opintojen kirjaaminen Koski-tietovarantoon. Taustalla on ministeriön pyrkimys tarkastella opintokeskuksia yhä enemmän oppilaitoksina muiden koulutusinstituutioi-

den tapaan. Kyseessä on selvä paradigmanmuutos siinä, miten non-formaalinen vapaatavoitteisen koulutuksen tarjoamiseen suhtaudutaan, verrattuna menneisiin vuosikymmeniin ennen 1900-luvun loppua, jolloin opintotoiminnalla ja opintokeskuksilla oli hyvin autonominen asema. Paradigmanmuutos on häivyttänyt entisestään oppilaitosmuotojen rajoja ja opintotoiminnan uniikkia luonnetta erilaisena tapana oppia ja kouluttautua.

Muutos on vaikuttanut myös sivistysliiton ja opintokeskuksen keskinäiseen suhteeseen siten, että opintokeskuksen rooli on korostunut aikaisemmasta. Pari esimerkkiä kertoo muutoksesta. Verkko-oppimateriaalit tuotetaan pääosin opintokeskuksen toimesta. Toiseksi, painotuotteita julkaistaan nyt myös opintokeskuksen nimissä, kun aikaisemmin sivistysliitto yksin huolehti julkaisutoiminnasta. Kolmanneksi, yhdelläkään sivistysliitolla ei ole enää erillistä pääsihteeriä tai toiminnanjohtajaa, vaan opintojohtajat hoitavat tätä tehtävää. Neljänneksi, eräät opintokeskukset profiloituvat julkisuuteen vain opintokeskuksina aikaisemman sivistysliiton sijasta. Toki kaikkien sivistysliittojen/opintokeskusten toiminnassa tätä ei huomaa, koska ne käyttävät sivistysliitosta ja opintokeskuksesta ulospäin samaa nimeä. Positiivista muutoksessa on se, että opintokeskukset ovat nousseet taustalta enemmän esille. Ne eivät ole enää vain mahdollistajia vaan aikaisempaa enemmän aktiivisia ja näkyviä toimijoita. Näin on käynyt sekä suhteessa jäsenjärjestöihin että opetushallintoon.

Opintokeskusten toiminnassa on korostunut läpi historian elinikäinen, omaehtoinen oppiminen, tasa-arvoisen oppimisen edistäminen, osallisuuden ja demokratian rakentaminen sekä ennen muuta kansalais- ja järjestötoimijoiden tietotaidon monipuolinen lisääminen. 2000-luvulla mukaan on tullut yhdenvertaisuuden korostus sekä kestävä kehityksen edistäminen opintotoiminnan kautta. Kun osaamistarpeet ovat muuttuneet, tähän on kyetty joustavasti ja nopeasti reagoimaan koulutusta uudistamalla, pedagogiikkaa kehittämällä, opintoaineistoja luomalla, tuomalla uusia aihealueita koulutukseen sekä tarjoamalla verkko-opintoja pitkien etäisyyksien Suomessa.

Seuraava aukeama: Opintojärjestöjen jokavuotiset neuvottelupäivät tarjosivat osallistujille monipuolisen katsauksen ajankohtaiseen sivistystoimintaan maan eri puolilla. Vuoden 1990 tilaisuus järjestettiin elokuussa Voionmaan opistolla Ylöjärvellä.

Kuva: Juha Mäkinen, Työväen Arkisto

Valtiontuen raju leikkaus

Opinnollisen toiminnan arvosta ja merkittävydestä huolimatta pääministeri Petteri Orpon hallitusohjelmassa⁵⁴⁵ vuodelta 2023 esitettiin alun perin 25 miljoonan euron leikkausta vapaan sivistystyön valtiontukeen, josta opintokeskusten osuus oli peräti 7 miljoonaa euroa eli 39 prosenttia. Suunniteltu leikkaus pieneni budjettiriihessä opintokeskusten osalta 22,85 prosenttiin. Tämän aiheuttama valtiontuen leikkaus opintokeskuksille on 3,5 miljoonaa euroa vuodelle 2024.⁵⁴⁶

Hallitusohjelman esitys on nurinkurinen, koska samaan aikaan hallitusohjelmassa halutaan edistää monia sellaisia asioita, jotka ovat ja ovat olleet opintokeskusten ja niiden 1 366 yhteistyöjärjestön ydintoimintaa. Lisäksi halutaan perustaa työryhmiä pohtimaan sitä, miten näitä tavoitteita voitaisiin edistää, vaikka opintokeskukset kumppaneineen muodostavat olemassa olevan ja vuosikymmenten aikana hiotun koulutusverkoston.

Jyri Mannisen ja Kukka-Maaria Vuorikosken⁵⁴⁷ valmistumassa oleva tutkimus opintokeskusten koulutustarjonnasta (OPKO-tutkimus) vuosilta 2016–2021 kertoo, että 12 opintokeskusta on järjestänyt keskimäärin noin 20 000 kurssia vuosittain eri puolilla Suomea eri aihepiireistä. Tutkijat jakoivat koulutukset kuuteen kategoriaan. Tutkimus vahvistaa tiedetyn tosiasian: koulutukset tukevat monipuolisesti suomalaisten henkistä ja sosiaalista hyvinvointia, vahvistavat kansalaistoimintaa ja järjestötyötä, parantavat työelämävalmiuksia ja edistävät tärkeiden perustaitojen, muun muassa tietoteknisten taitojen, osaamista.

Hallitusohjelmassa todetaan muun muassa, että yhteiskuntamme perustuu demokratiaan: ”Hallitus vahvistaa demokratiaa, osallisuutta ja luottamusta yhteiskunnassa. Uusia keinoja vaalia näitä perusarvoja tarkastellaan ennakkoluulottomasti. Hallitus työskentelee osallistavan ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta ja torjuu eriytymiskehitystä.” Lisäksi ohjelmassa todetaan seuraavasti: ”Keskeinen osa toimivaa demokratiaa on aktiivinen ja elinvoimainen kansalaisyhteiskunta. Hallitus valmistelee kansalaisjärjestöstrategian ja sen toimeenpanosuunnitelman – ”⁵⁴⁸

Mannisen ja Vuorikosken tutkimuksen mukaan opintokeskusten koulutustoiminnasta 29,9 prosenttia on kansalais- ja järjestötoiminnan kursseja, joissa opitaan järjestöllisiä taitoja, päätöksentekoa, yhteiskunnallista vaikuttamista, vapaaehtoistoiminnan luotsaamista ja työelämälainsäädäntöä. Nämä tiedot nivoutuvat suoraan hallituksen tavoitteisiin demokratian vahvistamisesta ja kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytysten kehittämisestä. Tutkijat

toteavat, että osallisuus, luottamus ja demokratia syntyvät siitä, että ihmiset pääsevät osallistumaan ruohonjuuritasolla yhteisölliseen toimintaan ja voivat vaikuttaa omaan elämään ja ympäristöönsä. Opintokeskusten omaehtoisen yhteisöllisen toiminnan avulla on rakennettu suomalaista demokratiaa ja hyvinvointiyhteiskuntaa sekä tarjottu mahdollisuus oppia, kehittyä ja olla osa yhteisöä.⁵⁴⁹

Opintokeskusten koulutustarjonnasta 11,1 prosenttia kuuluu sosiaalisen ja yhteisöllisen tuen kategoriaan. Tähän ryhmään kuuluvia koulutuksia ovat esimerkiksi vertaistukikoulutus sekä ensiavun ja turvallisuuden kurssit, jotka tukevat suoraan yhteiskunnan huoltovarmuutta ja kriisinkestävyyttä. Koulutustarjonnasta 39,6 prosenttia muodostavat pääosin harrastustavoitteiset henkilökohtaisen kasvun kategorian kurssit. Tällaisia koulutuksia ovat esimerkiksi kädentaitojen, musiikin, tanssin ja teatterin kurssit. Ne tukevat sosiaalista hyvinvointia, vuorovaikutusta ja dialogisuutta, koska opintokeskusten kaikki koulutus perustuu yhteisöllisen oppimisen pedagogiikkaan.⁵⁵⁰

Hallitusohjelmassa on erillinen Suomi liikkeelle -ohjelma, jonka keskiössä on liikkumisen lisääminen: Hallituksen tavoitteena on kääntää liikkuminen kasvuun jokaisessa ikäryhmässä. Tämän toteutumiseksi laaditaan liikkunnallisen elämäntavan ja toimintakyvyn poikkihallinnollinen ohjelma.”⁵⁵¹ Opintokeskusten koulutustarjonnasta 10,9 prosenttia on terveyttä ja liikuntaa tukevaa koulutusta. Näistä koulutuksista monet järjestetään yhteistyössä sosiaali- ja terveysjärjestöjen kanssa, joilla on erityisosaamista omien potilasryhmiensä tuen tarpeesta. Koulutuksilla tuetaan näiden erityisryhmien terveyttä, kuntoa ja työkykyä matalan kynnyksen terveystoiminnan avulla.⁵⁵² Tämäkin koulutus vaarantuu valtiontuen leikkausten vuoksi.

Hallitusohjelmassa tavoitellaan ihmisten omaan työhön ja toimeentuloon tukeutuvaa yhteiskuntaa, jossa omaa osaamista on mahdollisuus kehittää myös tutkintoja pienemmissä kokonaisuuksissa. Ohjelmassa todetaan mm. näin: ”Piilotyöttömien, osatyökykyisten ja vammaisten ihmisten osallisuutta ja osaamista vahvistetaan.” Yhtenä kokonaisvaltaisena tavoitteena on työllisyyden nosto.⁵⁵³ Opintokeskusten koulutustarjonnasta 7,1 prosenttia tukee suoraan työtä ja toimeentuloa. Koulutuksissa painottuvat ammatillinen kehittyminen, työnhaku, integroituminen työelämään ja yrittäjäyys. Myös erilaiset vapaaehtoistoiminnan ja ryhmänohjauksen kurssit kehittävät työelämässä tarvittavia geneerisiä taitoja. Koulutukset on voinut vuodesta 2021 alkaen viedä e-Perusteet-palveluun ja Koski-tietovarantoon, joiden kautta osaamista voi helpommin tunnistaa ja tunnustaa.⁵⁵⁴

Hallitusohjelmaan on kirjattu, että kuntien ja järjestöjen yhteistyöllä tuetaan ikäihmisten digitaalisten kehitysmiestä ja perustaitojen hankintaa.⁵⁵⁵ Opintokeskusten koulutustarjonnasta 1,2 prosenttia on perustaitokoulutusta. Kurssissa painottuvat arjenhallinta eli kodinhoito, kotitalous sekä oman elämän ja talouden hallinta. Lisäksi kurssitarjontaan kuuluvat lukemiseen, kirjoittamiseen, laskemiseen ja tietotekniikkaan liittyvät perustaidot sekä suomen ja ruotsin peruskielitaito. Nämä taidot auttavat selviytymään teknistyvässä arki- ja työelämässä.⁵⁵⁶

Kansalaisyhteiskunnan laajat toimintamahdollisuudet tulevat turvatuiksi, kun kansalaisyhteiskuntatoimijoilla on mahdollisuus saada rahoitusta eri lähteistä, myös valtiolta. OECD suosittaa, että kansalaisyhteiskunnan elinvoimaisuuden takaamiseksi valtioilla tulisi olla kokonaisvaltainen strategia kansalaisyhteiskunnan rahoituksen turvaamiseksi. OECD-maista 84 prosenttia myöntää julkisia avustuksia kansalaisjärjestötoimintaan⁵⁵⁷, millä on välillisesti vaikutusta myös opintokeskusten toimintaan.

Valtion päätökset leikata kansalaisyhteiskuntatoimijoiden rahoitusta jottavat kysymään, millainen on kansalaisyhteiskunnan tulevaisuus Suomessa. Kasvaako omarahoitusvaatimus kohtuuttoman suureksi? Kuinka paljon kansalaisyhteiskuntatoiminnat supistuvat tulevaisuudessa? Aletaanko kansalaisyhteiskunnan ulkopuolelta aikaisempaa enemmän määrittellä, mikä toiminta on tärkeää ja mikä ei? Kaikella tällä on merkitystä opintokeskusten toiminnalle, koska kansalaisjärjestöt kansalaisyhteiskunnan keskeisimpinä toimijoina ovat opintokeskusten jäsenjärjestöjä ja yhteistyötahoja.⁵⁵⁸

Opintokeskukset ja niiden työn edeltäjät ovat toimineet Suomessa 150 vuoden ajan. Ne eivät ole koskaan tulleet yhteiskunnalle kalliiksi. Pienelläkin rahoituksella ne ovat pystyneet tarjoamaan kansalaisjärjestöille vaikuttavaa koulutusta. On yksinäköistä vaarantaa sellaisen opiskelumuodon tulevaisuus, jonka rahoitusosuus on vain murto-osa koko vapaan sivistystyön, saati koko koulutustoiminnan valtionavusta. Opintokeskuksia tarvitaan myös tulevaisuudessa.

Käytetyt lyhenteet

Arbetarnas bildningsförbund (ABF)
Euroopan sosiaalirahasto (ESR)
Euroopan unioni (EU)
Euroopan yhteisö (EY)
Folkets Bildningsförbund (FBF)
International Federation of Workers' Educational Associations (IFWEA)
Kansainvälinen työjärjestö – International Labour Organisation (ILO)
Kansallinen Sivistysliitto (Kansio)
Kansanvalistusseura (KVS)
Kansan Sivistystyön Liitto (KSL)
Laatu- ja kehittämisrahoitus (LAKE)
Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliitto (MTK)
Maaseudun Sivistysliitto (MSL)
Nuorten ay-aktiivien globaalikoulu (YGAP)
Opetus-, kasvat- ja koulutusalojen säätiö (OKKA)
Opintotoiminnan Keskusliitto (OK)
Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)
Protestant and Anglican Network for Adult Education in Europe (EAEE)
Sosialidemokraattinen puolue Suomessa (SDP)
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)
Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö (SAK)
Suomen itsenäisyyden juhlarahasto (Sitra)
Suomen Kansanopistoyhdistys (SKY)
Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto (SKSK)
Suomen Nuorison Liitto (SNL)
Svenska folkskolans vänner (SFV)
Svenska studiec centralen (SSC)
Svenska studieförbundet (SSF)
Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto (TJS)
Työväen Sivistysliitto (TSL)
Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö (VSY)
Yhdistyneet kansakunnat (YK)

Sivistysjärjestöt ja opintokeskukset

Sivistysliitoilla on opetus- ja kulttuuriministeriön myöntämä oikeus ylläpitää opintokeskusta. Ylläpitämislupa mahdollistaa vapaan sivistystyön lain mukaisen koulutuksen järjestämisen ja takaa lain mukaisen valtionosuuden sekä harkinnanvaraiset valtionavustukset liitolle ja opintokeskukselle. Valtionosuuden ja sivistysliiton valtionavustuksen myöntää opetus- ja kulttuuriministeriö sekä harkinnanvaraiset valtionavustukset Opetushallitus.

Sivistysliittojen jäsenenä ovat valtakunnalliset tai alueelliset kansalaisjärjestöt. Liitolla on jäsenjärjestöjen muodostama hallitus tai johtokunta. Opintokeskuksella on lain mukaan oltava rehtori ja sillä voi olla myös erillinen johtokunta. Liitolla ja opintokeskuksella voi olla yhteisiä tai omia työntekijöitä. Valtaosa työntekijöistä on opintokeskusten palkkalistoilla.

Sivistysliitoilla ja opintokeskuksilla on työntekijöitä monenlaisissa työsuhteissa ja rooleissa. Työntekijät voivat olla kokoaikaisia, osa-aikaisia, määräaikaisia, hanketyöntekijöitä, tuntiopettajia, freelancereitä, harjoittelijoita ja siviilipalveluksessa olevia. Vuoden 2022 lopussa henkilötyövuosia oli opintokeskuksilla 134.⁵⁵⁹

Kullakin sivistysliitolla on oma profiilinsa sekä tehtäväkuvansa. Sivistysliitot ovat perinteisesti keskittyneet kulttuuritoiminnan organisointiin, kun taas opintokeskukset ovat järjestäneet koulutuksen. Ulospäin sivistysliiton ja opintokeskuksen erillisyyks tai yhtenäisyys on ollut ja on vaikeasti hahmotettavissa.

Suomessa toimii tällä hetkellä kaksitoista valtakunnallista sivistysliittoa opintokeskuksineen:

Demokraattinen Sivistysliitto ry (per. 1986) on vasemmistolainen sivistysjärjestö. Liitto ja sen opintokeskus tukevat kansalaisten omaehtoista perehtymistä rauhan, humanismin, demokratian ja sosialismin aatteisiin. Koulutuksessa painottuvat yhteiskunnalliset aineet. Liitolla on 44 jäsenjärjestöä.

Kansallinen Sivistysliitto (per. 1980) on kokoomuslaista aatemaailmaa ja vaikuttamistapaa edistävä sivistysjärjestö. Liitto ylläpitää Opintokeskus Kansiota (per. 1982). Sivistysliitto edistää toiminnallaan elinikäistä oppimista. Opintokeskuksen toiminnassa painottuvat yhteiskunnallinen ja poliittinen koulutus. Liitolla on 74 jäsenjärjestöä.

Kansan Sivistystyön Liitto (per. 1964) on vasemmistolainen sivistysliitto, joka toteuttaa kanta-aottavaan kulttuuriaktivismiin perustuvaa kulttuuri- ja sivistystoimintaa vahvistaen yhteisöllisyyttä ja osallisuutta. Liitto ylläpitää KSL-opintokeskusta (per. 1964), jonka valtakunnallisessa toiminnassa painottuvat yhteiskunnallinen ja järjestökoulutus. Lisäksi KSL järjestää taide- teollisuusalan ammatillista koulutusta. Liitolla on 18 jäsenjärjestöä.

Kirkkopalvelut ry (Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto per. 1919) on laaja-alainen koulutusorganisaatio, joka ylläpitää STEP-opintokeskusta (perustettu vuonna 1981 nimellä Kristillinen Opintokeskus, toimi myöhemmin nimellä Kirkkopalvelujen opintokeskus ja vuodesta 2010 nimellä Agricola-opintokeskus). Opintokeskuksen toiminta pohjautuu kristillisiin, sosiaalieettisiin ja diakonisiin arvoihin. Opintokeskuksen tavoitteena on yhteiskuntaa ja kirkkoa palvelevan osaamisen vahvistaminen sekä järjestöjen asiantuntemuksen ja voimavarojen tukeminen. Kirkkopalvelujen jäsenenä on 294 seurakuntaa, 59 järjestöä ja 22 opintojärjestöä.

Opintotoiminnan Keskusliitto (per. 1943) ylläpitää Opintokeskus Sivistä (OK-opintokeskus per. 1976). Se järjestää yhdessä jäsenjärjestöjensä kanssa järjestötoimintaa sekä vapaaehtoistoimintaa edistävää koulutusta. Koulutuksessa painottuvat elinikäinen oppiminen, kansalaisten aktiivisuus, järjestötai-dot, kestävä elämä ja yhteiskunnan toimintaa. Liitolla on 78 jäsenjärjestöä.

Maaseudun Sivistysliitto on kolmanneksi vanhin sivistysliitto (per. 1952). Liitto ylläpitää opintokeskusta (per. 1968) ja Ajatuspaja Alkiota (per. 2020). Liitto on aikuiskoulutus- ja kulttuurijärjestö, joka tukee maa- ja kylähenkistä elämäntapaa, ihmisten omaehtoista kasvua, luovuutta ja yhdenvertaisuutta sekä ihmisen ja luonnon välistä vuorovaikutusta ja kumppanuutta. Liitolla on 13 jäsenjärjestöä.

Peruskansan Sivistysliitto (per. 2015) ja sen ylläpitämä Opintokeskus Pekasus on Perussuomalaiset ry:n järjestöorganisaation kumppani, joka jär-

jestää lähi- ja verkkokoulutuksia puolueen yhdistystoimijoille, aktiiveille ja ehdokkaille. Sivistysliitolla ja opintokeskuksella on neljä jäsenjärjestöä.

Sivistysliitto Kansalaisfoorumi (Vapaan Sivistystoiminnan Liitto per. 1976) ylläpitää Opintokeskus Kansalaisfoorumi (per. 1972), joka tukee aktiivista kansalaisuutta yhteisöllisen ja taidelähtöisen oppimisen avulla. Koulutus- ja hanketoiminta on kulttuuri- ja taidepainotteista. Liitolla on kahdeksan jäsenjärjestöä.

Svenska folkskolans vänner (per. 1882) perusti vuonna 1919 luentotoimiston Svenska föreläsningbyrån, vuodesta 1961 alkaen Svenska studieförbundet (SSF). Vuodenvaihteessa 1977–1978 opintokeskustoiminta siirtyi kokonaan SFV:lle. Nykyisin opintokeskus tunnetaan nimellä SFV:s studiecentral. Opintokeskus on ainoa ruotsinkielinen opintokeskus Suomessa, ja se tukee kansalaisten hyvinvointia ja yhteiskuntaosallisuutta. Koulutuksessa painottuvat yhdistysosaaminen, kansalaistoiminta ja kulttuuriset taidot. Opintokeskus tekee tiivistä yhteistyötä Förbundsarenanin kanssa. SFV:llä on 7000 henkilöjäsentä.

Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto (per. 1978) ylläpitää TJS Opintokeskusta, joka on Akavan ja STTK:n yhteinen koulutus- ja kehittämisorganisaatio ja oppilaitos jäseninään keskusliittojen noin 50 jäsenliittoa. Liiton tehtävänä on yhteiskunnallisen toiminnan ja vaikuttamisen, sivistyksen ja aktiivisen kansalaisuuden edistäminen. Toiminta keskittyy ammattijärjestökoulutukseen.

Työväen Sivistysliitto on Suomen vanhin sivistysliitto (per. 1919). Liitto ylläpitää opintokeskusta (per. 1965). TSL on työväenliikkeen arvopohjaan sitoutunut järjestöjen oppilaitos, joka rohkaisee ihmisiä vaikuttamiseen yhteiskunnassa. Koulutuksessa painottuvat yhteiskunnalliset teemat, ammatityhdistyskoulutus sekä perustaitokoulutukset ja kulttuuri. Liitolla on 29 jäsenjärjestöä ja 56 opintojärjestöä eri puolilla Suomea.

Vihreä Sivistysliitto (per. 1990) ylläpitää Opintokeskus Visiota (per. 1994) ja Ajatuspaja Visiota (per. 2005). Opintokeskus Visio edistää osallisuutta, aktiivista kansalaisuutta ja vihreää arvomaailmaa aikuiskoulutuksen, tutkimuksen sekä kulttuurin keinoin. Toiminnassa painottuvat kansalais- ja järjestötoiminta, kotouttaminen sekä luonto- ja ympäristöteemat. Liitolla on 22 jäsenjärjestöä.

Tilastot

Tilastokoosteessa on poimintoja opintokeskusten koulutuksista eri vuosikymmeniltä.

Opintotoiminnan järjestäjät, toimintaa rahoittaneet tahot sekä aiheesta muutoin kiinnostuneet ovat eri aikakausina keränneet ja luokitelleet tietoa koulutusaiheista, osallistujista, opintomääristä ja kanssajärjestäjistä. Tilastot eivät ole keskenään vertailukelpoisia, koska tilastointikriteerit ovat historian saatossa vaihdelleet. Tilastot eivät myöskään tarjoa täyttä kokonaiskuvaa opintokeskusten toiminnasta; joskus on esimerkiksi koottu tietoa vain opintokerhojen määrästä, vaikka sama toimija on järjestänyt koulutuksellisia luentoja ja kulttuuritoimintaakin.

Kaikki tarjolla ollut tieto ei mahtunut mukaan, ja toisaalta kaikilta vuosikymmeniltä tietoa ei ollut paljoa tarjolla. Valitut tilastot tarjoavat katsauksen olemassa olevaan määrälliseen tietoon ja avaavat ymmärrystä opintokeskusten koulutustarjonnasta ja opiskelijamääristä läpi historian.

OPINTOKERHOJEN JAKAUMIA

Toimintakaudella 1921–1922 Työväen Sivistysliiton toiminnassa oli yhteensä 99 suomenkielistä ja 14 ruotsinkielistä opintokerhoa. Suomenkielisissä kerhoissa opiskeli yhteensä 1 219 kerholaista ja ruotsinkielisissä 110.

Suomenkieliset kerhot jakautuivat seuraavalla tavalla:

Järjestöryhmä	Kerhoja	Osanottajia
Sos.dem. nuoriso-osastoissa	40	484
Sos.dem. työväenyhdistyksissä	31	361
Sos.dem. työläisnuoriso-osastoissa	10	99
Ammattiosastoissa	7	118
Sosialistisissa työväenyhdistyksissä	5	61
Esperantoyhdistyksissä	3	48
Raittiusyhdistyksissä	1	16
Itsenäisiä kerhoja	2	32
Suomenkielisiä yhteensä	99	1 219

Ruotsinkieliset opintokerhot jakautuivat vastaavasti seuraavalla tavalla:

Järjestöryhmä	Kerhoja	Osanottajia
Sos.dem. työväenyhdistyksissä	8	60
Itsenäisissä nuoriso-osastoissa	2	?
Sosialistisissa työväenyhdistyksissä	1	17
Ammattiosastoissa	1	8
Sos.dem. työläisnuoriso-osastoissa	1	5
Itsenäisiä kerhoja	20	48
Ruotsinkielisiä yhteensä	14	110
Itsenäisiä kerhoja	2	32

Lähde: Tuomisto Tero & Työväen Sivistysliitto 2022. Työväkeä, Sivistystä, Liikettä – Satavuotias Työväen Sivistysliitto, s. 113. Into Kustannus.

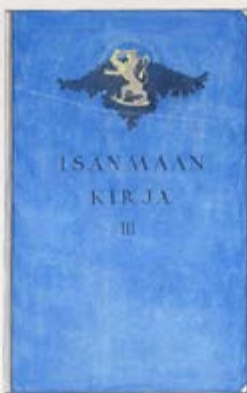
Valistusjärjestöjen opintotoimikunta Opintokerhojen opiskeluaineet (Työvuonna 1927-28).

Sivistyksen alkeita
185 opintokerhoa

Isänmaan Kirja I, Maa
ja kansa ja II, Talous
56 opintokerhoa

Isänmaan Kirja III, Yhteiskunta
496 opintokerhoa

Nuorisoseuratyo
41 opintokerhoa

Erilaisia kotikasvatus-
kirjoja
122 opintokerhoa

Ulkomaalaista
36 opintokerhoa

Terveystieteitä
21 opintokerhoa

Maataloutta
18 opintokerhoa

Käsityö
8 opintokerhoa

Käsitaloutta
4 opintokerhoa

Historiaa
9 opintokerhoa

Kaunokirjallisuutta
19 opintokerhoa

Muista aineista
20 opintokerhoa

VALISTUSJÄRJESTÖJEN OPINTOTOIMIKUNTA.

VALTIONAPUA NÄUTTAVIEN OPINTOKERHOJEN OPISKELUAINHEET TYÖVUOTENA 1935-36
(TIEDOT 1001 KERHOSTA.)

KALEVALAA 750 OPINTOKERHOA.

HERÄNNÄISYYSHILMIEN HIS-
TORIAA JA RAAMATTUTIETOA
69 OPK.

MAATALOUTTA
23 OPK.

KASVATUSTA JA
ITSEKASVATUSTA
58 OPK.

MUSIIKKIA
17 OPK.

TERVEYS-
OPPIA
14 OPK.

RAITTIUS-
KYSYMYKSIÄ
11 OPK.

NUORISOSEU-
RATYÖTÄ
11 OPK.

KAUNOKIRJAL-
LISUUTTA
10 OPK.

SEURANÄYT-
TÄMÖTYÖTÄ
8 OPK.

SUOMEN
HISTORIAA
7 OPK.

YHTESKUN-
TAOPPIA
7 OPK.

ÄIDIN-
KIELTÄ
4 OPK.

MUITA
12 OPK.

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITON OPINTOKERHOJEN AINEVALINNAT LUKUKAUSINA 1929–1939

Opintoaine	1929–1930	1930–1931	1931–1932
Kunnallistietoa	57	72	67
Kaunokirjallisuutta, kirjallisuuden historiaa	58	50	52
Suullista esitystaitoa	40	37	50
Järjestötehtäviä	26	29	39
Sosialismia ja työväenliikettä	35	31	25
Taloustiedettä ja sosiaalipolitiikkaa	24	20	19
Kirjanpitoa	34	22	26
Maatalousaineita	13	9	23
Näyttämötaidetta	--	--	10
Valtiotietoa, valtiollista historiaa, kansainvälisiä kysymyksiä	13	11	8
Ammattiyhdistystietoa	--	16	13
Sielutiedettä, siveysoppia, kasvatusta	--	--	10
Esperantoa	9	11	11
Kotitaloutta	10	6	8
Suomen kieltä	7	13	16
Alkoholikysymystä	--	--	9
Yhteiskuntaoppia	8	9	9
Urheilun historiaa	4	6	--
Musiikkia	--	--	6
Luonnontiedettä	6	5	--
Muita aineita	39	25	20
Yleisohjelmaa	43	55	50
Askartelukerhoja	--	--	--

Lähde: Työväen sivistysliitto (1939). Työväen Sivistystyö, s. 201–202.

1932–1933	1933–1934	1934–1935	1935–1936	1936–1937	1937–1938	1938–1939
68	68	63	86	131	122	124
43	56	55	58	59	81	95
49	42	41	55	67	62	53
39	44	56	58	49	59	70
22	23	24	36	30	27	22
20	30	26	21	34	31	24
20	13	18	16	15	14	13
33	32	17	20	13	17	36
21	18	21	33	29	39	43
7	18	36	26	19	23	13
8	12	8	21	20	27	29
23	17	14	16	7	14	8
11	6	4	7	14	22	23
	3	13	11	16	11	6
8	13	7	8	6		5
7	5	4	4	9	12	9
7	--	--	--	--	10	--
--	11	6	--	--	--	--
5	7	6	8	--	--	--
--	--	--	--	--	--	5
21	28	24	9	14	14	13
44	29	21	24	15	16	12
--	--	--	--	12	12	20

VALTIONAPUKERHOJEN OPISKELUAINEEET LUKUVUONNA 1944–1945

Valtiotietoa, yhteiskuntaoppia	517
Kaunokirjallisuutta ja kirjallisuuden historiaa	154
Kasvatusta ja itsekasvatusta, sielutiedettä	121
Uskonnollisia aineita	25
Kunnallistietoa	23
Terveysoppia, luonnontieteitä	18
Karjanhoitoa	16
Nuoriso- ja nuorisoseuratyötä	16
Kieliä	13
Sosialismia ja työväenliikettä	13
Järjestötehtäviä	12
Kotia, kodinhoitoa ja kotitaloutta	12
Suomensukuisia kansoja	12
Sivistyshistoriaa	11
Suullista esitystaitoa, juhlakulttuuria, seuranäyttämötyötä	11
Valtio-oppia, valtiollista historiaa, kansainvälisiä kysymyksiä	11
Kirkkohistoriaa	9
Taloustiedettä ja sosiaalipoliittikkaa	8
Ajankohtaisia opintokysymyksiä	8
Ammattiyhdistystietoa	6
Maataloutta	6
Talousmaantiedettä	5
Laulua (3) Musiikkia (1)	4
Raittiustietoa	4
Taidehistoriaa	3
Maantietoa ja matkakuvauksia	2
Kirjanpitoa	2
Filosofiaa	1
Kotiseutututkimusta	1
Lainoppia	1
Laskentoa	1
Pikku jättiläistä	1
Rauhankysymystä	1
Urheilua	1
Yleisohjelmaisia kerhoja	14
YHTEENSÄ	1063

Lähde: Teräsvuori Olla 1945. Opintokerhotoiminta Suomessa 1944.

TYÖVÄEN SIVISTYSLIIITON OPINTOKERHOT LUKUVUONNA 1952–1953 JÄSENJÄRJESTÖN MUKAAN

Opintokerhojen lukumäärä

Sos.dem. työväenyhdistykset	156
Sos.dem. nuoriso-osastot	76
Ammattiyhdistysliike	150
Sos.dem. raittiusjärjestöt	5
Sos.dem. naisosastot	75
TUL	44
SKP	120
SKDL	83
SDNL	37
SNDL	18
Sivistystyöjärjestöt	7
Muut järjestöt	2
Itsenäiset kerhot	10
Yhteensä	783

Valtaosassa kerhoista opiskeltiin kolmea aihepiiriä, joista suosituin oli kunnallistieto (25 %), toisena sosialismi ja työväenliike (22 %) ja kolmantena järjestötehtävät (20 %). Seuraavaksi suosituin oli suullisen esitystaidon, näyttämötaidon, juhlatoiminnan ja musiikin muodostama kokonaisuus (7 %). Kaikkien muiden aiheiden suosio oli jo tuntuvasti pienempi.

Lähde: Tuomisto Tero & Työväen Sivistysliitto 2023. Työväkeä, Sivistystä, Liikettä 2 – Satavuotias Työväen Sivistysliitto, s. 40. Into Kustannus. (Mukailtu.)

OPINTOKESKUSTEN OPINTOKERHOJEN MÄÄRÄ LUKUVUONNA 1965–1966

Opintotoiminnan keskusliitto (OK)	2090
Työväen Sivistysliitto (TSL)	1192
Kansan Sivistystyön liitto (KSL)	725
Svenska studieförbundet (SSF)	444
Folkets bildningsförbund (FB)	80
YHTEENSÄ	4531

Opintokeskuksilla oli lukuvuonna 1965–1966 yhteensä 131 jäsenjärjestöä.

Lähde: Kettunen P. & Simola H. (toim.) 2012. Tiedon ja osaamisen Suomi: Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia 3. SKS:n toimituksia 1266:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MAASEUDUN SIVISTYSLIITON OPINTOKERHOJEN MÄÄRÄN KASVU 1960-LUVULLA:

Maaseudun Sivistysliitto sai opintokeskusoikeuden vuonna 1968, mutta järjesti jo sitä ennen sivistysliittona opintokerhotoimintaa.

1962	67
1963	107
1964	253
1965	179
1966	335
1967	698
1968	1007
1969	1500

Lähde: Henttinen A. 2002. Maaseudun Sivistysliitto 1952–2002. Maaseudun Sivistysliitto.

LUKUVUONNA 1971–1972 JÄRJESTETTIIN 14 386 OPINTOKERHOA

Opintoainejakauma pääluokittain lukuvuonna 1971–1972

Kielet	3,6 %
Historia ja sanataide	2,8 %
Luonnontiede	0,3 %
Yhteiskunnalliset aineet	40,5 %
Taloustieto ja elinkeinoelämä	7,1 %
Uskonto, kasvatus ja filosofia	15,7 %
Taideaineet	9,8 %
Musiikki	3,8 %
Tekniikka ja liikenne	0,4 %
Liikunta ja terveys	10,7 %
Käytännön taidot	5,3 %

Lähde: Kansanvalistusseura 1977. Vapaan sivistystyön XXI vuosikirja: Vapaa-aika ja aikuiskasvatus.

OPINTOKERHOJEN JA OSALLISTUJIEN MÄÄRÄ 1970-LUVULLA

	1972-1973	1973-1974	1974-1975	1975-1976
Opintokerhoja yhteensä	13 133	10 309	23 862	18 361
Opintokerhojen opiskelijoita	180 995	205 767	236 069	174 104

Lähde: Kansanvalistusseura 1977. Vapaan sivistystyön XXI vuosikirja: Vapaa-aika ja aikuiskasvatus.

**OPPIAINEIDEN OSUUDET OPINTOKESKUSTEN ERI TOIMINTAMUODOISSA
VUOSINA 1980 JA 1990**

	1980	1985	1990	1992	Muutos-%
Osanottajia yhteensä	440 003	667 093	704 479	731 183	66
Tunteja yhteensä	583 384	581 175	532 220	619 069	15

Lähde: Kansanvalistusseura 1977. Vapaan sivistystyön XXI vuosikirja: Vapaa-aika ja aikuiskasvatus.

**OPPIAINEIDEN OSUUDET OPINTOKESKUSTEN ERI TOIMINTAMUODOISSA
VUOSINA 1980 JA 1990**

	%osuus kerhoista		%osuus luentotunneista		%osuus kurssitunneista	
	1980	1990	1980	1990	1980	1990
Uskonto ja filosofia	6,7	5,6		21,6	1,5	2,4
Kasvatus ja psykologia	3,8	6,4	13,9	10,9	2,5	6,4
Historia	6,1	4,9	2,6	1,9	0,8	0,7
Yhteiskuntatieteet	36,9	16,8	57,6	40,3	68,7	40,5
Luonnontiede ja matematiikka	0,4	1,6	0,4	3,0	0,4	4,1
Kielet	3,0	1,9	0,0	0,5	1,6	4,5
Taide	14,9	20,4	13,2	6,6	7,9	18,9
Musiikki	8,0	17,7	3,2	1,9	4,5	6,0
Liikunta ja terveys	12,1	13,7	6,0	8,2	10,1	10,9
Käytännön taidot	5,4	10,8	3,2	5,1	1,8	5,7

Lähde: Opetushallitus 1993. Suomalainen aikuiskoulutus -julkaisusarja.

**OPINTOKESKUSTEN VAPAANA SIVISTYSTYÖNÄ ANNETUT OPETUSTUNNIT
VUOSINA 2010–2021**

	2010	2011	2012	2013
Yleissivistävä koulutus	364	340	432	946
Humanistinen ja kasvatustieteiden ala	26 506	25 000	26 335	24 100
Kulttuuriala	79 763	82 568	81 503	83 726
Yhteiskunnallisten aineiden, liiketalouden ja hallinnon ala	39 019	44 056	46 361	41 912
Luonnontieteiden ala	8 768	8 452	8 669	6 588
Tekniikan ja liikenteen ala	1 174	2 084	1 557	1 268
Luonnonvara- ja ympäristöala	3 450	2 309	4 550	3 783
Sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala	34 681	34 919	37 192	40 909
Matkailu-, ravitsemis- ja talousala	1 392	1 623	1 613	1 922
Muu koulutus	17 873	16 056	18 250	16 294
Yhteensä	212 990	217 407	226 462	221 448
Alle 6-tuntisten koulutusten opetustunnit (ei aiheuokiteltu)	28 628	26 156	25 720	26 581
Opintokerhotunnit	286 391	277 373	271 375	25 612
Kaikki tunnit yhteensä	528 009	520 936	523 557	504 150
Osallistujia yhteensä koulutuksissa ja opintokerhoissa:	592 559	563 252	570 250	556 397

Lähde: Vipunen, Opetushallinnon tilastopalvelu.

2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
993	918	699	813	830	510	386	1 068
32 445	27 637	29 016	24 897	28 050	29 700	26 042	26 997
89 935	84 430	76 348	77 286	73 844	78 809	61 427	64 124
44 169	39 662	41 297	42 917	47 016	39 296	31 226	38 644
7 596	6 833	4 109	3 324	3 064	2 709	1 595	1 556
2 063	1 740	1 923	1 736	2 302	1 756	1 849	2 225
2 247	3 206	2 859	4 426	3 775	2 669	3 050	3 681
43 647	43 996	37 098	33 949	28 347	31 049	22 379	21 338
3 196	2 974	1 520	2 545	3 657	2 863	2 888	2 137
15 844	13 443	12 524	11 262	13 695	12 963	10 808	13 250
242 135	2248 39	207 393	203 155	204 580	202 324	161 650	175 020
32 811	27 503	23 422	23 178	22 069	40 217	21 510	33 744
275 144	261 897	79 096	68 697	55 225	55 235	35 432	33 165
550 090	514 239	309 911	295 030	281 874	297 776	218 592	241 929
633 237	571 129	477 394	402 157	405 972	428 955	371 693	512 582

Viitteet

- 1 Vahtola 2003, 230–238, 244, 268, 274–275, 292–293; Meinander 2014, 134, 143–149, 157, 160, 169–177, 180–183; Zetterberg 1987
- 2 Henttinen 2002, 9–10, 15; Meinander 2014, 177
- 3 Henttinen 2002, 11; Meinander 2014, 177
- 4 Karjalainen & Toiviainen 1984, 27–28; Aaltonen 1991, 12
- 5 Liakka 1942, 49; Karjalainen & Toiviainen 1984, 30; Ojanen 2014a, 14
- 6 Ojanen 2014a, 22–23; Ojanen 2014b, 86
- 7 Rantanen & Saari-Musakka 1994, 97
- 8 Numminen 2011a, 265
- 9 Numminen 2011b, 325–326; Numminen 2011c, 254–256
- 10 Numminen 2011a, 266, 303–305
- 11 Numminen 2011a, 293–294; Numminen 2011c, 236, 689
- 12 Numminen 2011a, 299–303
- 13 Numminen 2011d, 132
- 14 Numminen 2011b, 353–358
- 15 Hytönen 1930, 115–117; Karpio 1938, 30–37
- 16 Karjalainen & Toiviainen 1984, 42; Railo 1939, 21–22; Oittinen 1954, 157
- 17 Railo 1939, 22; Tuomisto 2022, 24
- 18 Railo 1939, 20
- 19 Tuomisto 2022, 26
- 20 Blåfield 2019, 25; Ville Blåfield on kirjasaan osittain tukeutunut Tero Tuomiston julkaisemattomaan käsikirjoitukseen Työväen Sivistysliiton 100-vuotishistoriasta
- 21 Railo 1939, 20–22; Karjalainen & Toiviainen 1984, 43; Veilahti 1954, 23–24; Blåfield 2019, 19, 25; Tuomisto 2022, 25
- 22 Railo 1939, 42–43; Oittinen 1954, 158
- 23 Railo 1939, 42–43; Karjalainen & Toiviainen 1984, 43–44
- 24 Railo 1939, 43–44
- 25 Railo 1939, 44–45
- 26 Railo 1939, 49
- 27 Railo 1939, 50
- 28 Railo 1939, 86–87; Tuomisto 2022, 40
- 29 Railo 1939, 64–65; Tuomisto 2022, 45–46
- 30 Peltoniemi 1963, 17–26; Suominen 1928, 15
- 31 Numminen 2011d, 134
- 32 Numminen 2011d, 134; Henttinen 2002, 20
- 33 Numminen 2011d, 134
- 34 Numminen 2011d, 135
- 35 Numminen 2011d, 135
- 36 Parjo 2003, 31–43; Numminen 2011d, 35
- 37 Numminen 2011d, 135
- 38 Numminen 2011d, 135, 141
- 39 Karttunen 1979, 17–19; Karjalainen & Toiviainen 1984, 75; Selén 1989, 11–12
- 40 Skovmand 1989, 44, 76; Yrjölä 1994, 73–74
- 41 Karttunen 1979, 21–12, 68–69; Karjalainen & Toiviainen 1984, 77; Yrjölä 1994, 73; Kantasalmi 2004, 23; Harju et al. 2019, 66
- 42 Karjalainen & Toiviainen 1984, 85–86; Huuhka 1990, 41
- 43 Karjalainen & Toiviainen 1984, 85–86
- 44 Karjalainen & Toiviainen 1984, 88–89; Huuhka 1990, 44
- 45 Karjalainen & Toiviainen 1984, 89–90; Huuhka 1990, 49–51
- 46 Railo 1939, 30–31; Karjalainen & Toiviainen 1984, 90–91; Huuhka 1990, 52–57
- 47 Karjalainen & Toiviainen 1984, 90–91; Huuhka 1990, 58; Tuomisto 2022, 29; Aaltonen 1991, 26
- 48 Nyström 2014, 12–19
- 49 Huuhka 1990, 107–108
- 50 Vahtola 2003, 243–246, 248–261, 267, 269, 316, 358; Meinander 2014, 189, 197–203; Zetterberg 1987
- 51 Meinander 2014, 179
- 52 Laki vuokra-alueiden lunastamisesta 135/1918 ja 90/1919; Asetuslaki 278/1922
- 53 Karttunen 1979, 317; Huuhka 1990, 566
- 54 Numminen 2011d, 142
- 55 Numminen 2011b, 441–442, SNL:n albumi IV 1906, 102; SNL:n albumi V 1907, 22
- 56 Aaltonen 1991, 10–27; Tuomisto 1991, 35, 43, 48; Karjalainen & Toiviainen 1984, 19–26, 32–33; Harva 1991, 114; Voionmaa 1991, 232–233; Henttinen 2002, 33

- 57 Niemelä 2011, 8
58 Karttunen 1979, 9–11; Granö & Wallén 2003, 54
59 Parjo, 2003, 158; Tuomisto 2022, 40; Niemelä 2011, 114
60 Niemelä 2011, 114; Numminen 2011d, 147
61 Karjalainen & Toiviainen 1984, 84–85; Granö & Wallén 2003, 69–71
62 Aikuiskasvatuksen XXXII vuosikirja 1991, 312
63 Aikuiskasvatuksen XXXII vuosikirja 1991, 312–313
64 Aikuiskasvatuksen XXXII vuosikirja 1991, 318–320
65 Aikuiskasvatuksen XXXII vuosikirja 1991, 317–318
66 Aikuiskasvatuksen XXXII vuosikirja 1991, 322–324
67 Aaltonen & Tuomisto 1991; Aikuiskasvatuksen XXXII vuosikirja 1991, 324–325
68 Karjalainen & Toiviainen 1984, 196; Ojanen 2018, 42; Backman 2019, 174
69 Blåfield 2019, 42; Tuomisto 2022, 72
70 Tuomisto 2022, 74–75
71 Blåfield 2019, 43–44
72 Tuomisto 2022, 92–93
73 Railo 1939, 75–76; Tuomisto 2022, 94–95
74 Valavaara 1939, 205, 207; Valavaara 1954, 221–222; Tuomisto 2022, 116
75 Valavaara 1939, 190–191
76 Vahtola 2003, 268, 313, 316, 334–335
77 Meinander 2014, 212
78 Ahonen 2021, 10, 22; Vahtola 2003, 292
79 Karjalainen & Toiviainen 1984, 102; Henttinen 2002, 33
80 Karjalainen & Toiviainen 1984, 102; Numminen 2011d, 143; Tuomisto 2022, 93–94
81 Numminen 2011d, 143
82 Numminen 4 2011d, 143; Tuomisto 2022, 95
83 Tuomisto 2022, 95
84 Karjalainen & Toiviainen 1984, 103; Numminen 2011d, 143; Tuomisto 2022, 95
85 Karjalainen & Toiviainen 1984, 195–196
86 Karjalainen & Toiviainen 1984, 196; Ojanen 2018, 21
87 Karjalainen & Toiviainen 1984, 197; Mannil 2000, 20–21; Backman 2019, 141
88 Karjalainen & Toiviainen 1984, 197
89 Parjo 1983, 63; Karjalainen & Toiviainen 1984, 197; Numminen 2011d, 143–144; Ojanen 2018, 40
90 Numminen 2011d, 144
91 Numminen 2011d, 162
92 Numminen 2011d, 162
93 Numminen 2011d, 164–165
94 Numminen 2011d, 145
95 Numminen 2011d, 144
96 Numminen 2011d, 145
97 Numminen 2011d, 145–146; Peltoniemi 1963, 66–67
98 Suominen & Tolvanen 1931, 44; Pyrkijä 1929, 282; Numminen 2011d, 166
99 Numminen 2011d, 166
100 Valavaara 1939, 198; Blåfield 2019, 48; Tuomisto 2022, 112
101 Tuomisto 2022, 102, 109
102 Valavaara 1939, 198–199; Blåfield 2019, 48, 53
103 Numminen 2011d, 152
104 Numminen 2011d, 154
105 Kuusamo-Ojamo 1981, 101–102; Laitinen 1938, 469; Numminen 2011d, 154
106 Numminen 2011d, 155–156
107 Ojanen 2018, 6
108 Numminen 2011d, 155–156
109 Ikonen 1960, 20–21; Numminen 2011d, 157
110 Numminen 2011d, 157–159
111 Huuhka 1990, 196
112 Karttunen 1979, 156–162
113 Huuhka 1990, 200–201
114 Peltola 2009, 45–48
115 Parjo 1983, 11
116 Valavaara 1939, 206; Karjalainen & Toiviainen 1984, 234–237; Henttinen 2002, 101–102; Backman 2019, 157–159
117 Westermarck 2020, 16
118 Harju et al. 2019, 66
119 Tuomisto 2022, 204–205
120 Numminen 2011d, 143; Tuomisto 2022, 205
121 Ojanen, 2014, 114
122 Vahtola 2003, 341–352, 389, 392, 417; Meinander 2014, 252, 255
123 Maanhankintalaki 396/1945
124 Ahonen 2021, 10; Meinander 2014, 262–265; Vahtola 2003, 397–400
125 Numminen 2011e, 706; Tuomisto 2022, 302–303
126 I Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1942, 76
127 Karjalainen & Toiviainen 1984, 197–198
128 Karjalainen & Toiviainen 1984, 197; Numminen 2011e, 706; Ojanen 2018, 11
129 Ojanen 2018, 72
130 Valavaara 1954, 192
131 Eriksson 1997, 184–186
132 Granö & Wallén 2003, 177–178
133 Granö & Wallén 2003, 179
134 Henttinen 2002, 48–50
135 Henttinen 2002, 84–85
136 Henttinen 2002, 84–86
137 Valavaara 1954, 200–203; Tuomisto 2023, 40
138 Henttinen 2002, 88

- 139 Karjalainen & Toiviainen 1984, 198–199; Henttinen 2002, 33–34
- 140 Karjalainen & Toiviainen 1984, 199
- 141 Numminen 2011e, 702
- 142 Alanen 1963, 5; Tuomisto 2023, 61
- 143 Numminen 2011e, 703
- 144 Numminen 2011e, 703; Henttinen 2002, 34–35; Tuomisto 2023; 143
- 145 Numminen 2011e, 703
- 146 Numminen 2011e, 703
- 147 Numminen 2011e, 707
- 148 Henttinen 2002, 36–37
- 149 Numminen 2011e, 709
- 150 Numminen 2011e, 717–718
- 151 Henttinen 2002, 94; Tuomisto 2023, 186
- 152 Numminen 2011e, 717–718
- 153 Vahtola 2003, 292, 354–355, 359–361, 363–365, 372, 375–376, 384, 397–400; Meinander 2014, 256, 259, 261
- 154 Ahonen 2021, 10; Meinander 2014, 262–265; Vahtola 2003, 397–400
- 155 Tilastokeskus 2023, Koulutus Suomessa
- 156 Tilastokeskus 2023, Palkkarakenne
- 157 Autio 1993, 334
- 158 Alanen 1963, 5; Turunen 2011, 160
- 159 Autio 1997, 335; Turunen 2011, 160; Ojanen 2018, 72; Tuomisto 2023, 182
- 160 Laki ja asetus opintokerhotoiminnan valtionavusta 186/1964 ja 187/1964
- 161 Henttinen 2002, 34; Numminen 2011e, 703
- 162 Henttinen 2002, 94; Numminen 2011e, 703–704
- 163 Henttinen 2002, 119
- 164 Lehtinen 1995, 112–141
- 165 Karjalainen & Toiviainen 1984, 274; Numminen 2011e, 704; Turunen 2012, 161; Tuomisto 2023, 266–267
- 166 Peltoniemi 1963, 274–275; Numminen 2011e, 705; Ojanen 2018, 77–78
- 167 Tuomisto 2023, 186
- 168 Turunen 2012, 162
- 169 Turunen 2012, 162; Numminen 2020, 315
- 170 Autio 1993, 335
- 171 Autio 1993, 335
- 172 Laki ja asetus opintokeskusten valtionavusta 398/1975 ja 399/1975
- 173 Autio 1993, 335
- 174 Ikonen 26.9.2023
- 175 Ikonen 26.9.2023
- 176 Ikonen 26.9.2023
- 177 Tuomisto 2023, 264–265
- 178 Sallila 18.9.2023
- 179 Karjalainen & Toiviainen 1984, 274
- 180 Henttinen 2002, 201
- 181 Parjo 1985, 79
- 182 Rantala 15.9.2023
- 183 Rantala 15.9.2023
- 184 Rantala 15.9.2023
- 185 Rantala 15.9.2023
- 186 Ojanen 2018, 69
- 187 Ranki 18.9.2023; Sallila 18.9.2023; Pyykkölä 26.9.2023
- 188 Pyykkölä 26.9.2023
- 189 Mäkeläinen 2.10.2023; Rantanen 19.9.2023
- 190 Opintokeskukset 2023
- 191 Yrjölä 2003, 86
- 192 Yrjölä 2003, 87
- 193 Salo 2003, 114–115
- 194 Rantanen & Saari-Musakka 1994, 97
- 195 Rantanen & Saari-Musakka 1994, 98
- 196 Autio 1995, 336
- 197 Autio 1995, 336
- 198 Ranki 18.9.2023
- 199 Yrjölä 1997, 1
- 200 Pyykkölä 26.9.2023
- 201 Tuomisto 2023, 323
- 202 Yrjölä 2003, 88–89
- 203 Tuomisto 2023, 323
- 204 Ranki 18.9.2023
- 205 Sallila 18.9.2023
- 206 Tuomisto 2023, 327
- 207 Henttinen 2002, 200–201
- 208 Henttinen 2002, 202–203
- 209 Henttinen 2002, 203
- 210 Numminen 2011e, 73
- 211 Henttinen 2002, 203
- 212 Vahtola 2003, 419; Meinander 2014, 305–306
- 213 Pohjola 2017, 269; Vahtola 2003, 365–367
- 214 The Maddison Project and OECD.Stat, Kansalliset tilastokeskukset 2015; Pohjola 2017, 268
- 215 Tilastokeskus 2021, Väestön koulutus rakenne
- 216 Tilastokeskus 2023, Opiskelijat ja tutkinnot
- 217 Meinander 2014, 256; Vahtola 2003, 362, 392; Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2020, 3
- 218 Vuosittainen maahanmuutto- ja turvapaikkaraportti 2021, Euroopan muuttoliikeverkosto 2022, 35; HS 31.5.2023
- 219 Vuosittainen maahanmuutto- ja turvapaikkaraportti 2021, Euroopan muuttoliikeverkosto 2022, 35; HS 31.5.2023
- 220 Koponen & Saaritsa 2019, 11
- 221 Koponen & Saaritsa 2019, 11
- 222 Rantanen & Saari-Musakka 1994, 99; Ojanen 2018, 100; Tuomisto 2023, 445
- 223 Vuoden 1992 valtiopäivät. Hallituksen esitykset 96–160/1993, 212; Yrjölä 11.9.2023

- 224 Opintokeskuslaki ja -asetus 1215/1993 ja 1216/1993
- 225 Rantanen & Saari-Musakka 1994, 99
- 226 Rantanen & Saari-Musakka 1994, 99
- 227 Opintokeskuslaki ja -asetus 1215/1993 ja 1216/1993
- 228 Turunen 2005, 30
- 229 Yrjölä 1997, 1
- 230 Yrjölä 11.9.2023
- 231 Mäkeläinen 2.10.2023
- 232 Henttinen 2002, 226–227
- 233 Tuomisto 2023, 395–396
- 234 Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998
- 235 Tainio 2004, 88–90
- 236 Henttinen 2002, 273; Toiviainen 2002, 50
- 237 Henttinen 2002, 273–274; Toiviainen 2002, 50–51
- 238 Henttinen 2002, 274
- 239 OPM 2005
- 240 Lain vapaasta sivistystyöstä päivitys 1200/2005
- 241 Mäki 2019, 152–156, 161–165; Vaherva et al. 2007, 23, 35–36; OPM 2005; Harju et al. 2019, 49–50
- 242 Lain vapaasta sivistystyöstä päivitys 1765/2009
- 243 Lain vapaasta sivistystyöstä päivitys 1765/2009
- 244 OPM 2009; Sihvonen & Tuomisto 2012, 284–287; Tuomisto 2012, 428; Yrjölä 2003, 90–91; Vaherva et al. 2007, 7; Harju et al. 2019, 63–64
- 245 Rantala 15.9.2023
- 246 Harju et al. 2019, 64
- 247 Vuoden 2014 valtiopäivät. Hallituksen esitys 131/2015, 427; Vuoden 2016 valtiopäivät. Hallituksen esitys 134/2017, 392–393; Harju et al. 2019, 65
- 248 Rantala 15.9.2023
- 249 Rantanen 19.9.2023
- 250 Rantanen 19.9.2023
- 251 Valke 26.9.2023
- 252 Valke 26.9.2023
- 253 Valke 26.9.2023
- 254 Harju et al. 2019, 65
- 255 Huuhka 1990, 133–135
- 256 Huuhka 1990, 364–367
- 257 Mäkeläinen 2.10.2023
- 258 Yrjölä 11.9.2023
- 259 Mäkeläinen 2.10.2023
- 260 Mäkeläinen 2.10.2023
- 261 Lähde 3.10.2023
- 262 Lähde 3.10.2023
- 263 Oppimisen ilo 1997
- 264 Memorandum on Lifelong Learning 2000
- 265 Turunen 2001, 8
- 266 CIMO:n ja Opetushallituksen tilastot 2001–2011
- 267 Ahtisaari 1999, 41–45
- 268 Turunen 2005, 1
- 269 Turunen 2005, 14, 99
- 270 Ylitalo 14.9.2023
- 271 Rantala 15.9.2023
- 272 VSL:n toimintakertomus 1997; Numminen 2011e, 726
- 273 Tuomisto 2023, 404–405
- 274 Rantanen 1999, 142–153
- 275 Ylitalo 14.9.2023
- 276 Ylitalo 14.9.2023
- 277 Ylitalo 14.9.2023
- 278 Valavaara 1954, 181
- 279 Valavaara 1954, 182; Tuomisto 2022, 276–277
- 280 Hämäläinen 1967
- 281 Valavaara 1954, 277; Tuomisto 2022, 277
- 282 Degerman 1957, 15–16; Bradal 2013, 11, 20
- 283 Degerman 1957, 17; Stahre 1981, 56–61; Bradal 2013, 79–84
- 284 Söder 4.9.2023
- 285 Valavaara 1954, 183; Tuomisto 2023, 74–75
- 286 Pulkkinen 4.9.2023
- 287 Öhman 30.8.2023
- 288 Parjo 1983, 77; Wallén 2000, 33–34
- 289 Salo 6.9.2023
- 290 Salo 6.9.2023
- 291 Salo 6.9.2023
- 292 Tuomisto 2023, 451–452
- 293 Salo 6.9.2023
- 294 Tuomisto 2023, 337–338
- 295 Tuomisto 2023, 338–339
- 296 Henttinen 2002, 205
- 297 Ojanen 2018, 95
- 298 Henttinen 2002, 247–248; Tuomisto 2023, 409
- 299 Ukkola 31.8.2023
- 300 Blåfield 2019, 69
- 301 Söder 4.9.2023
- 302 Ukkola 31.8.2023
- 303 Salo 6.9.2023
- 304 Laine 22.9.2023
- 305 Salo 6.9.2023
- 306 Salo 6.9.2023
- 307 Kinnunen 1.9.2023
- 308 Laine 22.9.2023
- 309 Laine 22.9.2023
- 310 Yliselä 14.9.2023
- 311 Yliselä 14.9.2023
- 312 PRH 2023
- 313 PRH 2023; Harju 2010, 13
- 314 Harju 2004, 104–105
- 315 Hoffrén 2023, 1; Harju 2010, 14
- 316 Iso-Aho 2022, 25; Holm 2022; Rahkonen 2021; Viitanen 2016; Yeung 2020; Yeung 2004
- 317 Lundbom 2022, 144; Kattilakoski et al. 2022, 65–66; Peltosalmi et al. 2020, 37–39; Vapaa! Fri! 2021; Korpi 2017, 59

- 318 Fields & Lehtinen 2021, 8
 319 Lihavainen 2021, 32; Lihavainen & Fields 2021, 42–43
 320 Ljungkvist & Tuomainen 2023, 16
 321 Fields, Lihavainen & Vainio-Östergård 2021, 15; Fields & Lehtinen 2021, 8
 322 Lithovius 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Mäki 2.11.2023
 323 Ukkola 24.10.2023
 324 Ranki 18.9.2023; Sallila 18.9.2023; Pyykkölä 26.9.2023
 325 Ilvonen 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Ukkola 24.10.2023; Yliselä 23.10.2023
 326 Pyykkölä 26.9.2023
 327 Tuomisto 2023, 243, 400
 328 Sallila 18.9.2023
 329 Harju 2004, 120
 330 Stranius & Laaksonen 2011, 13
 331 Harju 2004, 120
 332 Heimans & Timms 2018, 26; Ljungkvist & Tuomainen 2023, 73
 333 Lihavainen & Fields 2021, 45; Kumpula 2022, 36
 334 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023; Fields 2021b, 17
 335 Ilvonen 2.11.2023
 336 Järjestön hallitusosaaja JHO 2023
 337 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Mäki 2.11.2023
 338 Ljungkvist & Tuomainen 2023, 13
 339 Häikiö 2006, 47
 340 Faehnle & Mäenpää 2021, 42–45
 341 Ruuskanen et al. 2020, 24–25, 45; Ljungkvist & Tuomainen 2023, 18
 342 Ljungkvist & Tuomainen 2023, 20
 343 Ruuskanen et al. 2020, 50
 344 Rasimus 2006, 243–244
 345 Rasimus 2006, 243–244
 346 Mäenpää & Faehnle 2022, 33–36
 347 Kattilakoski et al. 2022, 73–75
 348 Bennett 2012, 22; Ljungkvist & Tuomainen 2023, 22; Chenoweth et al. 2020
 349 Lithovius 23.10.2023
 350 Mäki 2.11.2023; Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Salo 2.11.2023; Yliselä 23.10.2023
 351 Manninen & Vuorikoski 2023
 352 Ojanen 2018, 90–91; Tuomisto 2023, 394, 428
 353 Järjestödigikarttoitus 2020; Kittilä et al. 2022, 20–21; Järjestöbarometri 2022 -selvitys
 354 Yhdistyslaki 503/1989 ja 663/2022
 355 Yliselä 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Mäki 2.11.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023
 356 Yliselä 23.10.2023; Mäki 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023
 357 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Mäki 2.11.2023
 358 Ojanen 2018, 90–91; Tuomisto 2023, 428; Henttinen 2002, 208–209
 359 Ojanen 2018, 92, 102; Tuomisto 2023, 273, 336–338, 378–392, 445–447; Opintokeskus Sivis 2022
 360 Ks. esim. Ojanen 2018, 106
 361 Ks. esim. Tuomisto 2023, 398
 362 Tuomisto 2023, 382–383; Ojanen 2018, 100
 363 Ojanen 2018, 100; Henttinen 2002, 209; Tuomisto 2023, 359–360, 402
 364 Rantala 15.9.2023
 365 Tuomisto 2023, 398
 366 Rantala 15.9.2023
 367 Ilvonen 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Salo 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023
 368 Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023
 369 Laki valtakunnallisista opinto- ja tutkintorekistereistä annetun lain muuttamisesta 478/2021; Salo 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Ilvonen 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Tilastokeskus 2023, Oppilaitosten tutkintoon johtamaton koulutus
 370 Sallila 18.9.2023; Ranki 18.9.2023
 371 Rantala 15.9.2023
 372 Harju 2004, 74–75; Kirstinä 2022, 157; Ilvonen 2011, 6
 373 Kirstinä 2022, 160
 374 Harju 2013
 375 Harju 2013; Niemelä 2012, 68
 376 Harju 2013; OPH 2023
 377 Lain vapaasta sivistystyöstä päivitys 1765/2009
 378 Harju 2020; Korpi 2017, 60; OPM 2011, 14; Lodewijckx 2019; Hawthorn 2019
 379 Tapio & Wevelsiep 2022, 7
 380 Kirstinä 2022, 167–168
 381 Velthuis 2002, 218
 382 Salo & Suoranta 2002, 118
 383 Rättilä 2001, 202–203
 384 Niemelä 2012, 68; Harju 2013
 385 Harju 2020
 386 Harju 2020
 387 Niemelä 2012, 65; Harju 2020
 388 Ks. Faehnle & Mäenpää 2021, 42–45; Ruuskanen et al. 2020, 24–25, 45; Ljungkvist & Tuomainen 2023, 18; Heimans & Timms 2018, 26
 389 Tapio & Wevelsiep 2022, 7
 390 Harju 2020
 391 Horsdal 2004, 52
 392 Panssar & Kirstinä 2019, 4–5

- 393 SKY 2023
394 Opintokeskus Sivis 2022
395 Lain vapaasta sivistystyöstä päivitys 965/2017
396 Kumpumäki 23.10.2023; Lithovius 23.10.2023
397 Laki kotoutumisen edistämisestä 1386/2010
398 Harju 2013
399 Koskinen 2010, 49–50
400 Hämäläinen 2021, 121–122
401 Lundbom 2022, 142
402 Tapio & Wevelsiep 2022, 7
403 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023
404 Ilvonen 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Yliselä 23.10.2023; Salo 2.11.2023; Mäki 2.11.2023
405 Nivala 2010, 112
406 Zullkifli 2021
407 Ks. myös Nivala & Ryyänen 2019, 142–143; Särkelä-Kukko 2014, 35–37
408 Nivala 2010, 115
409 Haltia 2012, 4
410 Lithovius 23.10.2023; Mäki 2.11.2023
411 Harju 2004, 112
412 Anttiroiko 2003, 16; Hanhivaara 2006, 32; Sassi 2002, 59
413 Kumpula 2022, 36
414 Rouvinen-Wilenius 2014, 54–55
415 Haahtela 2004
416 Fornaciari & Männistö 2015, 78
417 Backman & Hyssälä 2018
418 Seppänen 2001, 60–61
419 Kiilakoski 2007, 12
420 Isola et al. 2016, 151–153
421 Mäenpää & Faehnle 2022, 38; ks. myös Faehnle et al. 2020, 27–29; Isola et al. 2020, 171–173
422 Mäenpää & Faehnle 2022, 43
423 Ilvonen 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023
424 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Mäki 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023
425 Nivala & Ryyänen 2013, 27
426 Linnala 1995, 161–168
427 Lundbom 2022, 142
428 Salo & Suoranta 2002, 64
429 Harju 2010, 75–78
430 Kumpula 2022, 33
431 Kumpumäki 23.10.2023; Lithovius 23.10.2023; Salo 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Ilvonen 2.11.2023
432 Hyypä 2002, 62; Mäkelä 2010, 21
433 Coleman 1990, 302; Putnam 1993, 167; Ruuskanen 1999, 36–37; Poikela 2005, 15; Lin et al. 2017, vii
434 Coleman 1990, 302–304; Ruuskanen 2001, 15–17
435 Poikela 2005, 16
436 Putnam 1993; Ruuskanen 2001, 21–26, 34; Social Capital 2001, 3–4
437 Laitinen & Nurmi 2003, 30
438 Vrt. Niemelä 2002a, 87–88; vrt. Niemelä 2002b
439 Keskinen & Teräs 2008, 12
440 Riihinen 2001, 17
441 Riihinen 2001, 17
442 Kajanoja 2002, 14
443 Kaunismaa 2001, 124
444 THL 2002
445 Ollikainen 2000, 25
446 Kaunismaa 2001, 137
447 Niemelä 2001
448 Jarvis 2000, 13–14
449 Lithovius 23.10.2023; Ukkola 24.10.23; Ilvonen 2.11.2023
450 Yliselä 23.10.2023
451 Lehtinen 2021, 26
452 Buur Hansen & Korsgaard 2002, 16–17
453 Buur Hansen & Korsgaard 2002, 17
454 Mikkelsen 2002, 66–67
455 Perustuslaki 731/1999
456 Fornaciari & Männistö 2015, 78
457 Saukkonen 2008
458 Kuvaja 2007, 125
459 Moilanen et al. 2021, 28
460 Kirstinä 2022, 163
461 Aittola & Suoranta 2001, 10–15
462 Tomperi & Piattoeva 2005, 252–256
463 Englund 2006, 505–507
464 Fornaciari & Männistö 2015, 79
465 Mäenpää & Faehnle 2022, 36–37, 41
466 Mäenpää & Faehnle 2022, 41–42
467 Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998
468 Ks. Jämsen et al. 2022
469 Niinikoski & Välikangas 2012
470 Pekkarinen & Myllyniemi 2018, 19, 20, 27, 31
471 Rinne & Della Porta 2021, 176
472 Rasimus 2006, 19
473 Pekkarinen & Myllyniemi 2018, 38; Kiilakoski 2021, 131
474 Faehnle 2015
475 Ljungkvist & Tuomainen 2023, 70
476 Sitran Uusi demokratia -foorumin raportti 2012
477 Mäenpää & Faehnle 2021, 40
478 Niinikoski & Välikangas 2012
479 Kuisma 2013, 60
480 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023
481 Ilvonen 2.11.2023

- 482 VST 2023a
 483 Mäki 2.11.2023; Yliselä 23.10.2023
 484 Freedom House 1978, 21; Freedom House 2021, 4, 11, 13; Mounk 2018, ks. myös VN:n periaatepäätös 2022, 14; Global State of Democracy Report 2022; Lindberg et al. 2022
 485 Smolka 2021, 100–102
 486 Ks. Moilanen et al. 2021, 31
 487 Juntumaa 2.11.2023; Ilvonen 2.11.2023
 488 OM 2023
 489 VN 2022a, 10, 13
 490 VN 2022a, 21–22, 46
 491 Lithovius 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023
 492 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023
 493 Yliselä 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Salo 2.11.2023
 494 Lithovius 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023
 495 Numminen 2011
 496 Numminen 2011d, 162–163; Numminen 2011e, 712–714; Tuomisto 2022, 156–161
 497 Karjalainen & Toiviainen 1984, 274; Tuomisto 2022, 86; Numminen 2011e, 704, 708
 498 Hako 2023, 396–397
 499 Tuomisto 2022, 342–343, 353–354; Tuomisto 2023, 88, 386
 500 Tuomisto 2023, 170–172, 213–217, 224–225, 419
 501 Tuomisto 2023, 222–228, 234, 248–259, 268–272, 421
 502 Tuomisto 2023, 356–359
 503 Valavaara 1954; Henttinen 2002, 86; Tuomisto 2022, 366–367
 504 Henttinen 2002, 86–87, 89, 136–137, 141, 211, 227
 505 Henttinen 2002, 142, 232
 506 Henttinen 2002, 143, 155–157, 258–259
 507 Ojanen 2018, 92–95, 104–105
 508 KSL 2023
 509 KSL 2023
 510 Numminen 2011e, 725
 511 YM 2023
 512 YM 2023
 513 YM 2023
 514 Suomen YK-liitto 2023
 515 Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998
 516 KoL 2023
 517 VST 2023a
 518 KoL 2023
 519 OKKA-säätiö 2023; KoL 2023
 520 Kumpumäki 23.10.2023; Lithovius 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023
 521 Ilvonen 2.11.2023; Salo 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Mäki 2.11.2023
 522 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Yliselä 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Hannukainen 2020, 20–21; Fields 2020, 26–27
 523 Lithovius 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Juntumaa 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Ilvonen 2.11.2023
 524 VST 2023b
 525 Yhteenveto kestävän kehityksen toimikunnan kyselyn tuloksista 2021
 526 VST 2023c, 7
 527 Laakkonen 2019, 193
 528 Lihavainen & Fields 2021, 44
 529 Kirstinä 2022, 160
 530 Vrt. Joutsenvirta & Salonen 2020
 531 Lithovius 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Ilvonen 2.11.2023; Juntumaa 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; Salo 2.11.2023
 532 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986
 533 Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014
 534 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 101/2023
 535 Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014
 536 Mikkola 2023, 4; Laki 19/2014
 537 Mikkola 2023, 14–15
 538 VN 2022b, 49
 539 Mikkola 2023, 23; KSL 2023; Yliselä 23.10.2023; Kumpumäki 23.10.2023; Ukkola 24.10.2023; Juntumaa 2.11.2023; Mäki 2.11.2023; SiviisNYT 2023
 540 Harju et al. 2019, 57
 541 Valtion vuoden 2023 budjettiesitys, 397
 542 Laki ja asetus opintokeskusten valtionavusta 398/1975 ja 399/1975
 543 Niemelä 1999, 199
 544 Memorandum on Lifelong Learning 2000
 545 Vahva ja välittävä Suomi 2023, Liite B
 546 Valtion vuoden 2024 talousarvioesitys, 414–415
 547 Manninen & Vuorikoski 2023
 548 Vahva ja välittävä Suomi 2023, 191–192
 549 Manninen & Vuorikoski 2023
 550 Manninen & Vuorikoski 2023
 551 Vahva ja välittävä Suomi 2023, 208
 552 Manninen & Vuorikoski 2023
 553 Vahva ja välittävä Suomi 2023, 89
 554 Manninen & Vuorikoski 2023
 555 Vahva ja välittävä Suomi 2023, 82, 193
 556 Manninen & Vuorikoski 2023
 557 Kittilä & Marttinen 2023, 47
 558 Kittilä & Marttinen 2023, 48–49
 559 OPH 2023, Opintokeskusraportti vuodelta 2022

Lähteet ja kirjallisuus

PAINETUT ALKUPERÄISAINESTOT

Lait

Opintokeskusten toimintaa säädelleet lait

Laki ja asetus opintokerhotoiminnan valtionavusta 186/1964 ja 187/1964

Laki ja asetus opintokeskusten valtionavusta 398/1975 ja 399/1975

Opintokeskuslaki ja -asetus 1215/1993 ja 1216/1993

Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998, 1200/2005, 1765/2009 ja 965/2017

Laki valtion ja yksityisen järjestämän koulutuksen hallinnosta 634/1998

Laki valtakunnallisista opinto- ja tutkintorekistereistä annetun lain muuttamisesta 478/2021

Muut lait

Asutuslaki 278/1922

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi osakeyhtiölain, asunto-osakeyhtiölain, osuuskuntalain ja yhdistyslain muuttamisesta 47/2002 ja 1386/2010

Laki kotoutumisen edistämisestä 1386/2010

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986 ja 101/2023

Laki vuokra-alueiden lunastamisesta 135/1918 ja 90/1919

Maanhankintalaki 396/1945

Suomen perustuslaki 731/1999

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014

Yhdistyslaki 503/1989 ja 663/2022

Eduskunta

Vuoden 1992 valtiopäivät. Asiakirjat A 5. Hallituksen esitykset 96–160/1993

Vuoden 2014 valtiopäivät. Asiakirjat A 10. Hallituksen esitys 131/2015

Vuoden 2016 valtiopäivät. Asiakirjat A 12. Hallituksen esitys 134/2017

Valtion talousarvioesitys 2023

Valtion talousarvio 2023

Valtion talousarvioesitys 2024

Valtion talousarvio 2024

Valtioneuvosto

Vahva ja välittävä Suomi. Neuvottelutulos hallitusohjelmasta 16.6.2023.

Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023. Valtioneuvoston julkaisuja 2023:58.

Opinnäytteet ja vastaavat

Alanko, Jukka 2008. Abi ja aktiivisen kansalaisuuden haaste. Kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla: https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/19311/URN_NBN_fi_jyu-200812155966.pdf?sequence=1&isAllowed=y (haettu 10.5.2023).

Haltia, Maiju 2012. Nuorten kansalaiskulttuurit ja media. Näkökulmia nuorten aktiiviseen kansalaisuuteen. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Saatavilla: https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/opinnaytekilpailu/haltia_gradu_2012.pdf (haettu 4.11.2023).

Hämäläinen, A. 1967. Valistusjärjestöjen opintotoimikunta (VOT) ja sen opintokerhotoiminta 1920-luvulla. Laudatur-tutkielma. Tampereen yliopisto.

Ikonen, Teuvo 1960. Joensuun Keskus-Vapaaopiston perustaminen ja opintokerhotoiminta Pohjois-Karjalassa 1924–1927. Suomen historian laudatur-tutkielma. Joensuun yliopisto.

Korpi, Sirpa 2017. "Itsestä ulospäin, yhdessä toimien ja yhteiseksi hyväksi." Aktiivinen kansalaisuus Suomessa. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto. Saatavilla: <https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63022/Korpi.Sirpa.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (haettu 3.11.2023).

Ljungkvist, Terhi & Tuomainen, Maiju 2023. Aktivismi murroksessa. Uusia tapoja organisoida nuorten yhteiskunnallista vaikuttamista järjestöissä. Opinnäytetyö. Humanistinen ammattikorkeakoulu 4/2023. Saatavilla: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/796216/Ljungkvist_Tuomainen.pdf?sequence=2&isAllowed=y (haettu 14.11.2023).

Mäkelä, Sanni 2010. Sosiaalista pääomaa vahvistavat käytännöt ammattikorkeakouluopiskelijoiden kuvaamana. Opinnäyte. Tampereen ammattikorkeakoulu.

Mäki, Matti 2019. Sopeutuminen, resurssit ja alueellisuus vapaassa sivistystyössä. Tampereen yliopiston väitöskirjat 52. Johtamisen ja talouden tiedekunta. Tampereen yliopisto.

Määttä, Aino-Maija 2021. Maahanmuuttajien ohjaus vapaassa sivistystyössä. Sosiaalipedagogisen työotteen käsite ohjauksen jäsentäjänä. Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden laitos. Itä-Suomen yliopisto.

Niemelä, Seppo 2011. Sivistyminen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. Snellman-instituutin A-sarja 25/2011. Kansanvalistusseura ja Snellman-instituutti.

Parjo, Oili 2003. Koti on kansan sydän. Kotikasvatustyöryhmien perustaminen ja toiminta 1907–1917. Väitöskirja. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 190. Helsingin yliopisto.

Rasmus, Ari 2006. Uudet liikkeet – Radikaali kansalaisaktivismi 1990-luvun Suomessa. Väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Viitanen, Taru 2016. "Halu auttaa". Laadullinen haastattelututkimus maahanmuuttajien kokemuksista ja käsityksistä vapaaehtoistoiminnasta. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto. Saatavilla: <https://ulapland.fi/bitstream/handle/10024/62626/Viitanen.Taru?sequence=2&isAllowed=y> (haettu 19.10.2023).

Kirjallisuus

Aaltonen, Rainer 1991. Fennomaanit kansansivistystyössä: Vapaan kansansivistystyön synty Suomessa. Teoksessa Aaltonen, Rainer & Tuomisto, Jukka (toim.) Valistus, sivistys, kasvatustieteet. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 10–29.

Ahonen, Sirkka 2021. Kiistelty oppivelvollisuus. Koulu ja menneisyys LVIII – Oppivelvollisuus 100 vuotta. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen seuran vuosikirja. Helsingin yliopisto, 9–37.

Ahtisaari, Martti 1999. Democracy and Civil Society in the Europe of the Future. Conference on Lifelong Learning, Liberal Adult Education and Civil Society. Final Report. Opetusministeriö.

Aittola, Tapio & Suoranta, Juha 2001. Henry Giroux ja Peter McLaren toivon, kritiikin ja muutoksen pedagogiikan lähettiläinä. Teoksessa Aittola, Tapio & Suoranta, Juha (toim.) Kriittinen pedagogiikka. Gummerus, 7–28.

Alanen, Aulis 1963. Opintokerhotyön näköaloja, Acta Academiae Socialis, ser. B vol 1. Tampereen yhteiskunnallinen korkeakoulu.

Alanen Aulis 1969. Edistävä ja viihdyttävä opintokerhotoiminta. Acta Universitatis Tampensis, ser. A vol 29. Tampereen yliopisto.

Alavuotunki, Jouni 2007. Snellmanin yhteiskunnallisen ajattelun perusteita. Teoksessa Ristaniemi, Jarno (toim.) Aate ja arki. J.V. Snellmanin elävä perintö. Lapin yliopiston menetelmätieteiden laitoksen raportteja, esseitä ja työpapereita 8/Filosofia/Symposiumin tekstejä. Lapin yliopisto, 30–112.

Anttiroiko, Ari-Veikko 2003. Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa Bäcklund, Pia (toim.) Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula. Tutkimuksia 5/2003. Helsingin kaupungin tietokeskus, 11–31.

Autio, Veli-Matti 1994. Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980. Hyvinvointivaltion koulutus- ja kulttuuripoliittiset visiot haasteeksi uudistuneelle opetusministeriölle. Opetusministeriön historia 6. Opetusministeriö.

Autio, Veli-Matti 1997. Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981–1995. Opetusministeriön historia 7. Opetusministeriö.

Backman, Jouni & Hyssälä, Liisa 2018. Kansanvallan peruskorjaus. SITRA. Työpäpaperi 23.2.2018.

Backman, Sigbrit 2019. "Under fru Björkmans ledning". Evy Björkman – folkbildare, skribent och humör. Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner – Volym 221. SFV:s biografiserie, nr 16. Svenska Folkskolans Vänner.

Bennett, Lance 2012. The Personalization of Politics. Political Identity, Social Media

and Changing Patterns of Participation. The Annals of the American Academy of Political and Social Science 644(1). Saatavilla: <https://doi.org/10.1177/0002716212451428/> (haettu 11.8.2023).

Blåfield, Ville 2019. Hengenpimeyttä vastaan. Puheenvuoroja sivistyksestä. Edita.

Bradal, Ronald (toim.) 2013. Genèveskolens historie. LO Media.

Buur Hansen, Niels & Korsgaard, Ove 2002. Demokratia ja kansansivistys Pohjolassa. Teoksessa Buur Hansen, Niels, Korsgaard, Ove & Bergstedt, Bosse (toim.) Demokratia ja vapaa sivistystyö. Pohjoismaiset ideat ja 2000-luvun todellisuus. Kansanvalitusseura, 16–21.

CIMOn ja Opetushallituksen tilastot EU:n koulutusohjelmiin osallistuneista koordinaattoreista ja partnereista maittain. 2001–2011. CIMO/Opetushallitus.

Coleman, James S. 1990. Foundations of Social Theory. Harvard Belknap Press.

Degerman, Allan 1957. Nordiska Folkhögskolan i Genève 1931–1956. Tidens förlag.

Democracy Report 2023. Defiance in the Face of Autocratization. Varieties of Democracy Institute (V-Dem). Saatavilla: https://v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf (haettu 15.10.2023).

Eläketurvakeskus 2021. Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2020. Eläketurvakeskuksen tilastoja 9/2021.

Eriksson, Lars D. 1997. Å andra sidan görs bildningens gärningar alltid i öknar. Teoksessa Sahlström, Anna-Lisa (toim.) Röd Lärdom. Folkets Bildningsförbund 1946 – Framtiden. Folkets Bildningsförbund, 183–199.

Euroopan muuttoliikeverkosto 2022. Vuositainen maahanmuutto- ja turvapaikkareportti.

Faehnle, Maija 2015. Aktivismit esiin kautta Suomen – tutkijat herättelevät kuntademokratiaa uusiutumaan. Blogi. Kaupunkiaktivismit metropolin voimavarana -hankkeen foorumi. Saatavilla: <https://kaupunkiaktivismit.wordpress.com/2015/08/20/aktivismit-esiinkautta-suomen-tutkijat-herattelevat-kuntademokratiaa-uusiutumaan/> (haettu 13.10.2023)

Faehnle, Maija, Hannonen, Piritta, Hapuoja, Anni, Turunen, Iina & Perämä, Emma 2020. Saa kuulua! Oivalluksia osallisuuden edistämiseen kaupungeissa ja kunnissa. Ympäristöministeriö ja Suomen ympäristökeskus.

Saatavilla: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162678/1_Saa_kuulua_Oivalluksia_osallisuuden_edistamiseen_kaupungeissa_ja_kunnissa.pdf?sequence=1 (haettu 16.11.2023).

Faehnle, Maija & Mäenpää, Pasi 2021. Neljäs sektori – kuinka kaupunkiaktivismit haastaa hallinnon, muuttaa markkinat ja laajentaa demokratiaa. Vastapaino.

Fields, Marion 2020. Valistusta kestävästä elämästä vai oppimista kestäväan elämään. Teoksessa Hannukainen, Kristiina (toim.) Kestävän elämän muutosvoimaa järjestötoiminnasta. Opintokeskus Sivis, 25–30.

Fields, Marion 2021a. Muiden tuki kannustaa oppijaa. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestöissä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 22–25.

Fields, Marion 2021b. Vuorovaikutus ohjaa oppimaan järjestökoulutuksessa. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestöissä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 16–21.

Fields, Marion & Lehtinen, Suvituuli 2021. Järjestöllisen sivistyksen jäljille. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestössä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 8–11.

Fields, Marion, Lihavainen, Lea & Vainio-Östergård, Henriikka 2021. Yhteisö on järjestöllisen sivistymisen ydin. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestöissä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 12–15.

Freedom House 1978. Freedom in the World 1978: Political rights and liberties. Saatavilla: <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives/> (haettu 19.11.2023).

Freedom House 2021. Freedom in the World 2021: Democracy under siege. Saatavilla: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> (haettu 19.11.2023).

Global State of Democracy Report 2022. Forging Social Contracts in a Time of Discontent. Global State of Democracy Initiative. Saatavilla: <https://www.idea.int/democracyracker/g sod-report-2002> (haettu 19.11.2023).

Granö, Matts & Wallén, Björn 2003. Bli något eller någon? En finlandssvensk folkbildningsodyssey. Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner. Volym 167. Svenska folkskolans vänner.

Hako, Pekka 2013. Sata klassista vuotta. Helsingin Konservatorio 100 vuotta. Helsingin Konservatorion säätiö.

Hanhivaara, Pirjo 2006. Maailmaa syleilevä osallisuus – osallisuuden suhde kouluun. Nuorisotutkimus 3/24, 29–34.

Hankala, Mari 2011. Näkökulmia nuorten sanomalehtien lukijuuteen ja koulun sanomalehtiopetukseen. Saatavilla: <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/25804/9789513941840.pdf?sequence=1> (haettu 3.11.2023).

Hannukainen, Kristiina 2020. Järjestöt ja kestävän elämän koulutus. Teoksessa Hannukainen, Kristiina (toim.) Kestävän elämän muutosvoimaa järjestötoiminnasta. Opintokeskus Sivis, 20–24.

Harju, Aaro 2004. Aktiivisten kansalaisten Suomi. Keskustelunavauksia. Oikeusministeriön julkaisuja 11/2004. Oikeusministeriö.

Harju, Aaro 2010. Yhteisellä asialla – Kansalaistoiminta ja sen haasteet. Kansanvalistusseura.

Harju, Aaro 2020. Aktiivisen kansalaisuuden vaatimukset, kansalaisyhteiskunta.fi-verkkojulkaisu. Saatavilla: <https://kansalaisyhteiskunta.fi/tietopankki/aktiivisen-kansalaisuuden-vaatimukset/> (haettu 14.7.2023).

Harju, Aaro, Pätäri, Jenni, Saviniemi, Suvi & Teräsahde, Sini 2019. Vapaan Sivistystyön oppilaitosmuodot ja ohjaus. Teoksessa Pätäri, Jenni, Teräsahde, Sini, Harju, Aaro, Manninen Jyri & Heikkinen, Anja (toim.) Vapaa sivistystyö eilen, tänään ja huomenna. Vapaan sivistystyön rooli, asema ja merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulutusjärjestelmässä. Vapaa Sivistystyö VST, 30–83.

Harva, Urpo 1991. Kansansivistystyön käsite. Teoksessa Aaltonen, Raimo & Tuomisto, Jukka (toim.) Valistus, sivistys, kasvat. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 108–123.

Hautamäki, Kustaa 1945. Pohjois-Pohjanmaan nuorisoseuratyö. Pohjois-Pohjanmaan nuorisoseurat.

Hawthorn, Tom 2019. Active Citizenship. The Canadian Encyclopedia 31.10.2019. Saatavilla: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/active-citizenship> (haettu 5.11.2023).

Heimans, Jeremy & Timms, Henry 2018. New Power: How Power Works in Our Hyperconnective World. Doubleday.

Henttinen, Annastiina 2002. Maaseudun Sivistysliitto 1952–2002. Maahenki Oy.

Hoffrén, Jukka 2023. Vapaaehtoistoiminnan rahallinen arvo Suomessa. Selvitys. Kansalaisareena.

Holm, Sophie, 2020. Vapaaehtoiseksi – mutta miksi? Blogi 7.2.2020. Kansalaisareena. Saatavilla: <https://kansalaisareena.fi/vapaaehtoiseksi-mutta-miksi/?fbclid=IwAROXqMsoCqMWHto1T9YgdIE1QpyaXd94Twp0-Ct83pFgHowVO9ZDvF3x3Q> (haettu 3.11.2023)

Hosia, Heikki 1941. Nuorisoseurajärjestö vuosina 1931–1941. Teoksessa Montonen, Paavo (toim.) Juhlakirja: Nuorisoseurajärjestö 1931–1941. Suomen Nuorison Liitto, 6–102.

Huuhka, Kosti 1990. Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia 1899–1979. Kansalais- ja työväenopistojen liitto.

Hytönen, Viljo 1930. Suomen raittiusliikkeen historia. WSOY.

Hyppä, Markku T. 2002. Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja terveys. PS-kustannus.

Härkönen, Simo 1950. Impilahti-kirja. Impilahden pitäjän historia ja muistojulkaisu. Impiranta-säätiö.

Iivonen, Anne 2011. Miten vaikutan? Kansalaistoimijan vaikuttamisopas. OK-Opintokeskus.

Iso-Aho, Juha 2022. Vapaaehtoistyö ja vapaaehtoiset järjestöissä. Teoksessa Lind, Kimmo & Kaunismaa, Pekka (toim.) Järjestöt valokeilassa. Järjestöt organisaatioina, toimijoina ja tutkimuskohteena. Julkaisuja 136. Humanistinen ammattikorkeakoulu, 20–30. Saatavilla: <https://www.humak.fi/julkaisut/jarjestot-valokeilassa> (haettu 29.10.2023).

Isola, Anna-Maria, Nousiainen, Marko & Valtari, Salla 2020. Osallisuustyö välineenä heikossa asemassa olevien vallan lisäämiseen. Teoksessa Suoninen-Erhiö, Lea, Pohjola, Anneli, Satka, Mirja & Simola, Jenni (toim.) Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Huoltaja-säätiö, 165–188.

Jarvis, Peter 2001. Learning. A Life Enriching Process. Teoksessa Toiviainen, Timo (toim.) Conference on Adult Education and Culture.

Working Together 7.–10.9.2000. Final Report. Edita, 8–15.

Joutsenvirta, Maria & Salonen, Arto O. 2020. Sivistys vaurautena. Radikaalisti, mutta lempeästi kohti kestävää yhteiskuntaa. Balsam Books.

Jämsén, Perttu, Kaartinen, Jaakko, Westinen, Jussi & Turja, Tuomo 2022. Demokraattiset osallistumismahdollisuudet Suomessa. Kyselytutkimus kansalaisten ja päättäjien ajatuksista päätöksentekoon osallistumisesta ja demokratian tulevaisuuskuvista. SITRA. Saatavilla: <https://www.sitra.fi/julkaisut/demokraattiset-osallistumismahdollisuudet-suomessa> (haettu 14.11.2023).

Järjestöbarometri 2022. Ajankohtaiskuva sosiaali- ja terveysjärjestöistä. Peltosalmi, Juha, Eronen, Anne, Haikari, Janne et al. (toim.) SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry. Saatavilla: <https://www.soste.fi/wp-content/uploads/2022/10/SOSTE-julkaisut-2022-10-05-Jarjestobarometri-2022.pdf> (haettu 26.11.2023)

Järjestödigikartoitus 2020. Vitec, Avoine Oy. TIEKE Tietoyhteiskunnan kehittämiskeskus ry, Viestintä-Piritta Oy. Saatavilla: <https://bin.yhdistysavain.fi/10624447> (haettu 20.10.2023).

Järjestöllisen sivistystyön tuloksellisuuden arviointi. Opetushallituksen raporttisarja 68/1994. Opetushallitus.

Järjestön hallitusosaaja JHO 2023. Saatavilla: <https://jarjestonhallitusosaaja.fi/oletko-si-na-seuraava-jarjeston-hallitusosaaja/> (haettu 10.11.2023).

Kansalaisopistojen Liitto (KoL), kansalaisopistot.fi. 2023.

Kansallinen demokratiaohjelma 2025 – Seurantaraportti. Hallituskauden 2019–2023 toimenpiteet ja vaikuttavuuden arviointi. Oikeusministeriön julkaisuja, mietintöjä ja lausuntoja 2023:12. Saatavilla: https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/b90db14e-6790-41d1-82bb-056437530015/f49f7460-3d4b-47a3-a7c3-1f73761f21bb/KIRJE_20230629105652.PDF (haettu 2.11.2023).

Kansallinen ikäohjelma vuoteen 2030. Tavoitteena ikävyvykäs Suomi. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2021:31. Saatavilla: <https://julkaisut.valtioneuvo.fi/handle/10024/162462> (haettu 4.11.2023).

Kansan Sivistystyön Liitto (KSL) 2022. Aktiivinen kansalaisuus – ideoista käytäntöön. Saatavilla: <https://www.ksl.fi/app/>

[uploads/2022/01/aktiivinen_kansalaisuus.pdf](https://www.ksl.fi/app/uploads/2022/01/aktiivinen_kansalaisuus.pdf) (haettu 15.10.2023).

Kantasalmi, Kari 2004. Kansan Sivistystyön Liitto: toimintalinjoja ja refleksiivisyyden pulmia. Teoksessa Kantasalmi, Kari, Korhonen, Liisa & Tainio, Jukka. Sivistystyön itseymmärrys. Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä. Kansan Sivistystyön Liitto, 7–71.

Karjalainen, Erkki & Toiviainen, Timo 1984. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. Weilin + Göös.

Karpio, Vihtori 1938. Raittiuden ystävät 1883–1933. Gummerus.

Karttunen, M.O. 1979. Suomen Kansanopisto 1889–1979. Suomen Kansanopistoyhdistys.

Katsaus vapaaseen kansansivistystyöhön 1946. Teoksessa Vapaa kansansivistystyö 1946. Kansansivistysopillinen yhdistys, 41–50.

Kattilakoski, Mari, Korhonen, Seija & Kurikka, Päivi 2022. Maaseudun neljäs sektori – jotain uutta vai vanhaa? Teoksessa Tapio, Mari & Wevelsiep, Anneliina (toim.) Kansalaiset, toimikaa! Kansalaistoiminta 2020-luvulla. Kansalaisfoorumi, 64–58.

Kaunismaa, Pekka 2001. Yhdistyselämä ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. SoPhi. Jyväskylän yliopisto, 119–143.

Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari 2008. Sosiaalinen pääoma ja luottamus – miten tehdä näkymätön voimavara näkyväksi? Teoksessa Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari (toim.) Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia. Turun historiallinen yhdistys, 7–22.

Kiilakoski, Tomi 2007. Johdanto. Lapset ja nuoret kuntalaisina. Teoksessa Gretschel, Anu & Kiilakoski, Tomi (toim.) Lasten ja nuorten kunta. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 77, 8–20.

Kiilakoski, Tomi 2021 (toim.) Kestävä tekoa. Nuorisobarometri 2021. Nuorisotutkimusseura nro 169. Saatavilla: <https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2022/03/nuorisobarometri-2021-web.pdf> (haettu 13.11.2023).

Kirstinä, Anna 2022. Sivistyspedagogiikan aarrearkku aktiivisten kansalaisten kasvatäjille. Teoksessa Tapio, Mari & Wevelsiep, Anneliina (toim.) Kansalaiset, toimikaa! Kansalaistoiminta 2020-luvulla. Kansalaisfoorumi, 154–171.

Kittilä, Riitta, Metsätähti, Patrik & Peltosalmi, Juha 2022. Yhdistystoiminnan haasteet 2020-luvulla. Teoksessa Tapio, Mari & Wevel-

- siep, Anneliina (toim.) Kansalaiset, toimikaa! Kansalaistoiminta 2020-luvulla. Kansalaisfoorumi, 16–31.
- Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari 2019. Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi – Suomi kehityksen kiinniottajana. Gaudeamus, 11–31.
- Koskinen, Sanna 2010. Ympäristökansalaisuus on kansalaisuutta tässä ja nyt. Nuorisotutkimus 2010:3, 47–50.
- Kotilainen, Sirkku & Rantala, Leena 2008. Nuorten kansalaisidentiteetit ja mediakasvatus. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 89.
- Kuisma, Juha 2013. Tekemisen demokratia on tulossa. Teoksessa Kattilakoski, Mari & Backa, Peter (toim.) Uuden lähidemokratian aika. Närdemokrati för en nyt tid. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 2/2013, 59–66.
- Kumpula, Kristiina 2022. Kansalaistoiminta puolustaa demokratiaa. Teoksessa Hannukainen, Kristiina (toim.) Sivistus nousee yhteisöistä. Opintokeskus Sivis, 32–36.
- Kuusamo-Ojamo, Helvi 1981. Laatokan Karjalasta Punkaharjulle. Itä-Karjalan kansanopiston 75-vuotisjuhlakirja. Savonlinnan kaupunki.
- Kuvaja, Sari 2007. Jyrääkö aktivismi perinteisen yhdistystoiminnan? Teoksessa Harju, Aaro (toim.) Kansalaistoimintaan kätketty aarre. Sivistysliitto Kansalaisfoorumi, 118–127.
- Laakkonen, Erja 2019. Kohtuusliike kasvattaa ekososiaalisesti sivistyneitä ja aktiivisia kansalaisia. Teoksessa Linjama, Topi, Aho, Markku, Kainulainen, Pauliina & Simola, Raija (toim.) Kohtuuspamfletti. Elonkirjo edellä. Into kustannus, 184–196.
- Laitinen, A.A.A. 1938. Impilahden pitäjän ja seurakuntain historia. Impilahti-seura.
- Laitinen, Hanna 2022. Palkkatyö järjestöissä. Teoksessa Lind, Kimmo & Kaunismaa, Pekka (toim.) Järjestöt valokeikassa. Järjestöt organisaatioina, toimijoina ja tutkimuskohteina. Humanistinen ammattikorkeakoulu. Julkaisuja 136, 74–89. Saatavilla: <https://www.humak.fi/wp-content/uploads/2022/03/jarjestot-valokeidassa-lind-kaunismaa-humak.pdf> (haettu 30.10.2023).
- Lehtinen, Suvi-Tuuli 2021. Koulutuksesta on hyötyä yksilölle ja järjestölle. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestöissä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 26–29.
- Lehtinen, Veli 1995. Työväenliikkeen koulutusjärjestelmien rakentamisen aika. Teoksessa Marjamäki, Marja-Liisa & Rantanen, Pertti (toim.) Tulemisen tilassa. Näkökulmia työväen sivistystyöhön postmodernin kynnyksellä. Työväen Sivistysliitto, 112–142.
- Liakka, Niilo 1942. Kansansivistysperiaatteen kehityksestä Suomessa ennen itsenäisyyden aikaa. Teoksessa Vapaa kansansivistystyö 1942. Kansansivistysopillisen yhdistyksen I vuosikirja. Kansansivistysopillinen yhdistys, 35–50.
- Lihavainen, Lea 2021. Oppiminen muuttaa yksilöä, järjestöä ja maailmaa. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestöissä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 30–34.
- Lihavainen, Lea & Fields, Marion 2021. Järjestöissä oppiminen tuottaa sivistystä. Teoksessa Fields, Marion (toim.) Järjestöissä me innostutaan. Oppiminen ja kestävä sivistys järjestötoiminnassa. Opintokeskus Sivis, 41–46.
- Lin, Nan, Cook, Karen & Burt, Ronald S. 2017. Preface. Teoksessa Lin, Nan, Cook, Karen & Burt, Ronald (toim.) Social Capital: Theory and Research. Routledge.
- Lindberg, Staffan, Boese, Vanessa A., Perne, Josefine, Hindle, Garry, Alizada, Nazifa, Natsika, Natia et al. 2022. Autocratization Changing Nature. Democracy Report 2022. Varieties of Democracy Institute (V-Dem). Saatavilla: https://v-dem.net/media/publications/dr_2022-pdf (haettu 12.6.2023).
- Linnala, Anna-Liisa 1995. Hyvä arki. Teoksessa Kananen, Pentti, Lampinen, Pirjo & Kangasniemi, Kaija (toim.) Ihmiset omalla asialla. Uutta työtä ja tekemistä paikallisyhteisöissä. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 186, 153–172.
- Lodewijckx, Ilona 2019. How to be an engaged citizen: 10 ways to get involved. Saatavilla: <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/10-easy-ways-to-be-a-more-engaged-citizen> (haettu 15.11.2023).
- Lundbom, Pia 2022. Kansalaistoiminta kuuluu kaikille – tulevaisuutta kohti kurkottamassa. Teoksessa Tapio, Mari & Wevelsiep, Anneliina (toim.) Kansalaiset, toimikaa! Kansalaistoiminta 2020-luvulla. Kansalaisfoorumi, 140–152.
- Mannil, Ragnar 2000. Bildning genom föreläsningar och studiecirklat 1919–1964. Teoksessa Wallén, Björn (toim.) Kunskapens knytkalas. Svenska Folkskolans Vänner, 17–24.

- Manninen, Jyri & Vuorikoski, Kukka-Maaria 2023. Opintokeskusten koulutustarjonta. SVV – Sivistystyön vapaus ja vastuu. Saatavilla <https://vapausjavastuu.fi/opintokeskusten-koulutustarjonta-tutkittu/> (haettu 20.11.2023).
- Meinander, Henrik 2014. Suomen historia: Linjat, rakenteet, käännekohtat. Schildts & Söderströms.
- Memorandum on Lifelong Learning 2000. Commission of the European Communities.
- Mikkelsen, Arild 2002. Kansansivistys krounoksen ja topoksen välissä. Teoksessa Buur Hansen, Niels, Korsgaard, Ove & Bergstedt, Bosse (toim.) *Demokratia ja vapaa sivistystyö. Pohjoismaiset ideat ja 2000-luvun todellisuus*. Kansanvalistusseura, 65–71.
- Mikkola, Anna 2023. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelu vapaan sivistystyön oppilaitoksissa. Raportit ja selvitykset 2023:7a. Opetushallitus.
- Mounk, Yascha 2018. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger & How to Save It*. Harvard University Press.
- Mäenpää, Pasi & Faehnle, Maija 2021. Neljäs sektori – kuinka kansalaisaktivismi haastaa hallinnon, muuttaa markkinat ja laajentaa demokratiaa. *Vastapaino*.
- Mäenpää, Pasi & Faehnle, Maija 2022. K aupunktiaktivismi ja demokratiaa uudistava neljäs sektori. Teoksessa Tapio, Mari & Wevelsiep, Anneliina (toim.) *Kansalaiset, toimikaa! Kansalaistoiminta 2020-luvulla*. Kansalaisfoorumi, 32–47.
- Niemelä, Seppo 1999. Opintokeskus on kansalaisyhteiskunnan koulu. Teoksessa Sallila, Pekka & Niemelä, Seppo (toim.) *Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa. Aikuiskasvatuksen XL vuosikirja*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 195–203.
- Niemelä, Seppo 2012. Aktiivisen kansalaisuuden perusaineksia. JYX-julkaisuarkisto, Jyväskylän yliopisto, 64–69. Saatavilla: https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/51756/1/KY2012-1_ (haettu 5.9.2023).
- Nivala, Elina 2008. Kansalaiskasvatus globaalien ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys. Snellman-instituutin A-sarja 24/2008. Snellman-instituutti.
- Nivala, Elina & Rynnänen, Sanna 2019. *Sosiaalipedagogiikka. Kohti inhimillisempää yhteiskuntaa*. Gaudeamus.
- Numminen, Jaakko 2020. *Sivistys-Suomen synty 2. Opetusministeriön kansliapäällikkö muistelee*. Kulttuuripolitiikka. Editat.
- Numminen, Jaakko 2011a. *Yhteisön voima: Synty ja kasvu. Nuorisoseuraliikkeen historia 1. 1906–1944*. Editat Prima.
- Numminen, Jaakko 2011b. *Yhteisön voima: Järjestö. Nuorisoseuraliikkeen historia 2. 1906–1944*. Editat Prima.
- Numminen, Jaakko 2011c. *Yhteisön voima: Seuratoiminta. Nuorisoseuraliikkeen historia 3. 1906–1944*. Editat Prima.
- Numminen, Jaakko 2011d. *Yhteisön voima: Kansalaiskasvatus. Nuorisoseuraliikkeen historia 4. 1906–1944*. Editat Prima.
- Numminen, Jaakko 2011e. *Yhteisön voima: Kansanliike elää. Nuorisoseuraliikkeen historia 5. 1944–2006*. Editat Prima.
- Nuorten Liitto. *Suomen Nuorison Liiton vuosikirjat XII–53/1906, 1907, 1921–1950*.
- Nyström, Samu 2014. *Oodi sivistykselle. Helsingin Työväenopisto 100 vuotta*. Minerva.
- Oikeusministeriö (OM) 2023. *Kansallinen demokratiaohjelma 2025*. Saatavilla: <https://oikeusministerio.fi/-/raportti-kokooa-yhteisen-demokratiaohjelman-tuloksia> (haettu 21.10.2023).
- Oittinen, R.H. 1969. Neljännesvuosisata tarkastelussa. Teoksessa Ripatti, Viljo (toim.) *Tehtäviä ja tavoitteita työväenliikkeen saralla*. Tammi, 157–162.
- Ojanen, Eero 2014a. *Kansanvalistusseuran varhaiset vaiheet ja A.A. Granfelt*. Teoksessa Kantasalmi, Kari & Nest, Mauri (toim.) *Valittajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikutajiin*. Suomalaisen aikuiskasvatuksen kentät ja kerrostumat (SAKKE). Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 86–103.
- Ojanen, Eero 2014b. *Valoa Kansalle. 140 vuotta suomalaista sivistystä*. Kansanvalistusseura.
- Ojanen, Eero 2018. *Oppimisen ilo. Opinto- toiminnan Keskusliitto 75 vuotta 1943–2018*. Opintotoiminnan Keskusliitto/Opintokeskus Sivis.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) 2014. *Vapaaehtoistoiminnan edistäminen ikääntyvässä yhteiskunnassa 2022*. Vapaan sivistystyön rakenne- ja rahoitustyöryhmän muistio. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:25.

Opetus-, kasvat- ja koulutusalojen säätiö – OKKA-säätiö 2023. Oppilaitosten kestävä kehityksen sertifiointi. Saatavilla: <https://koulujaymparisto.fi/sertifikaatit/> (haettu 16.11.2023).

Opetushallitus (OPH) 2023. Aktiivinen kansalaisuus. Saatavilla: <https://www.oph.fi/ohjelmat/aktiivinen-kansalaisuus> (haettu 27.10.2023).

Opetushallitus (OPH) 2023. Opintokeskusraportti vuodelta 2022.

Opetusministeriö (OPM) 2005. Kansalaisopistojen, kesäyliopistojen, kansanopistojen ja opintokeskusten rahoitusperusteiden tarkistaminen. Loppuraportti. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:11.

Opetusministeriö (OPM) 2009. Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009–2012. Opetusministeriön asettaman valmistelutyöryhmän loppuraportti. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009:12.

Opetusministeriö (OPM) 2011. Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma 2012–2015. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2012:6.

Opintokeskukset 2023. Saatavilla: <https://www.opintokeskukset.fi/kehittaminen/> (haettu 29.11.2023).

Opintokeskus Sivis. Toimintakertomus 2022.

Oppimisen ilo 1997. Kansallinen elinikäisen oppimisen strategia. Komiteanmietintö 1997:14. Opetusministeriö.

Pantsar, Tytti & Kirstinä, Anna 2019. Alkusanat. Teoksessa Valkendorff, Tiina & Luukkainen, Heidi (toim.) Maahanmuuttajien lukutaitokoulutus. Kansanopistot ja opintokeskukset uuden sivistystehtävän toteuttajina. Suomen Kansanopistoyhdistys, 4–6. Saatavilla: <https://www.kansanopistot.fi/wp-content/uploads/2020/04/Maahanmuuttajien-lukutaitokoulutus.pdf> (haettu 11.11.2023).

Parjo, Oili 1983. Kuusi vuosikymmentä opintokerhotyötä. Opintotoiminnan Keskusliitto.

Parjo, Oili 1985. Opintokerho muuttuvassa aikuisopetuksessa. Teoksessa Laurila, Aarne (toim.) Elämänä kansansivistystyö. Juhlakirja professori Kosti Huuhkalle hänen täyttäänsään 70 vuotta 19.9.1985. Vapaan sivistystyön XXVIII vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.

Patentti- ja rekisterihallitus (PRH) 2023. Yhdistysrekisteri. Saatavilla: <https://www.prh.fi/fi/yhdistysrekisteri/yhdistysrekisterin->

tilastoja/lukumaaratyhdistysrekisterissajauskonnollistenyhdyskuntienrekisterissa.html

(haettu 4.9.2023).

Pekkarinen, Elina & Myllyniemi, Sami 2018. Vaikutusvaltaa Euroopan laidalla. Nuorisobarometri 2018. Nuorisotutkimusverkoston julkaisut. Nuorisotutkimusseura. Saatavilla: https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2019/03/NB_2018_web.pdf (haettu 26.10.2023).

Peltola, Jarmo 2009. Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta. Kalliolan settlementti 1919–2009. Kalliolan settlementin julkaisuja 3. Gummerus.

Peltoniemi, Uno 1963. Neljä vuosikymmentä opintokeskustyötä. Katsaus Suomalaisen luontotoimiston, Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan ja Opintotoiminnan Keskusliiton vaiheisiin. Opintotoiminnan Keskusliitto.

Peltosalmi, Juha, Eronen, Anne, Haikari, Janne, Laukkari, Matti, Litmanen, Tapio, Londén, Pia & Ruuskanen, Petri. Järjestöbarometri 2020. SOSTE Suomen sosiaali ja terveys.

Poikela, Esa 2005. Onko sosiaalisen pääoman värillä väliä? Teoksessa Poikela, Esa (toim.) Oppiminen ja sosiaalinen pääoma. Tampere University Press, 9–27.

Putnam, Robert D. 1993. Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press.

Rahkonen, Juho 2021. Vapaaehtoistyön tekeminen Suomessa. Tutkimusraportti 18.5.2021. Taloustutkimus & Kansalaisareena. Saatavilla: https://kansalaisareena.fi/wp-content/uploads/2021/05/Vapaaehtoistyö_tutkimusraportti__2021.pdf (haettu 12.11.2023).

Railo, Pekka 1939. Työväen opinollisen sivistystyön kehityksestä Suomessa. Teoksessa (ei toim.) Työväen Sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939. Työväen Sivistysliitto.

Rantanen, Pertti 1999. Uutta sivistystyötä syrjäytymistä vastaan. Teoksessa Niemelä, Seppo & Sallila, Pekka (toim.) Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa. Aikuiskasvatuksen XL vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 142–154.

Rantanen, Pertti & Saari-Musakka, Marjatta 1994. Opintokeskukset ja sivistysjärjestöt. Teoksessa Jaku-Sihvonen, Ritva & Yrjölä, Pentti (toim.) Aikuiskoulutus 1990-luvun Suomessa. Opetushallitus, 95–117.

Rinne, Jarmo & Della Porta, Donatella 2021. Haastattelu: Donatella della Porta ja poliitti-

- sen osallistumisen uudet muodot. Teoksessa Paakkunainen, Kari & Mykkänen, Jari (toim.) Nuorisopolitiikka ja poliittinen nuoriso: objekteista subjekteiksi? Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 229, 175–181.
- Rouvinen-Wilenius, Päivi 2014. Kohti osallisuutta – mikä estää, mikä mahdollistaa? Teoksessa Jämsén, Arja & Pyykkönen Anja (toim.) Osallisuuden jäljillä. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys, 51–68.
- Ruuskanen, Petri 1999. Verkostot, luottamus ja riskiyhteiskunnan maaseutupoliittika. Chydenius-Instituutin tutkimuksia 2/1999. Jyväskylän yliopisto & Chydenius-Instituutti.
- Ruuskanen, Petri 2001. Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntaukset ja mekanismit. VATT-tutkimuksia 81. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Ruuskanen, Petri, Jousilahti, Julia, Faehnle, Maija, Kuusikko, Kirsi, Kuittinen, Outi, Virtanen, Johanna & Strömberg, Lisbeth 2020. Kansalaisyhteiskunnan tila ja tulevaisuus 2020-luvun Suomessa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoimikunta 2020:47. Saatavilla: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162498/VNTEAS_2020_47.pdf (haettu 25.10.2023).
- Ruutu, Yrjö 1943. Valtiollinen tieto ja kansansivistys. Vapaa kansansivistystyö 1943. Kansansivistysopillisen yhdistyksen II vuosikirja. Kansansivistysopillinen yhdistys, 85–96.
- Salo, Petri 2003. Sivistyksellinen aikuiskasvatusta järjestöllisen sivistystyön haasteena. Teoksessa Riikonen, Virve (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Kansanvalistusseura ja Opintotoiminnan Keskusliitto, 107–132.
- Salo, Petri & Suoranta, Juha 2002. Sivistyksellinen aikuiskasvatusta. Kansanvalistusseura.
- Sassi, Sinikka 2002. Kulttuurinen identiteetti ja osallisuus. Teoksessa Bäcklund, Pia, Häkli, Jouni & Schulman, Harry (toim.) Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus, 58–74.
- Saukkonen, Pasi 2008. Johdanto. Kansalaisjärjestöt ja yhteiskunnalliset liikkeet. Teoksessa Saukkonen, Pasi (toim.) Suomen poliittinen järjestelmä (verkkokirja). Helsingin yliopisto. Saatavilla: <https://blogs.helsinki.fi/volspj/kansalaisjarjestot/suomalainen-kansalaisjarjesto-toiminta/> (haettu 18.11.2023).
- Selén, Göran (sammanställd) 1989. Borgå folkhögskola 100 år. Tryckeri och Tidnings Ab.
- Seppänen, Marja 2001. Liipolan onni. Asuinalueen sosiaalinen erikoistuminen ja merkitys asukkaille. Palmenia.
- Sitra 2012. Uusi demokratia-foorumien raportti. Saatavilla: <https://www.sitra.fi/aiheet/uusi-demokratia> (haettu 7.11.2023).
- SivisNYT 2023. Kansalais- ja järjestötaitojen opettaminen on opintokeskusten toiminnan sydän. Opintokeskus Sivis. Saatavilla: <https://www.sivisnyt/jarjesto-ja-kansalaistaitojen-opettaminen-on-opintokeskusten-toiminnan-sydan> (haettu 19.11.2023).
- Skovmand, Roar 1989. Grundtvigilainen kansanopisto. Teoksessa (ei toim.) Grundtvig uudessa valossa. Suomen kansanopisto-senioreiden kiila.
- Social Capital 2001. A review of the literature. Social Analysis and Reporting Division Office for National Statistics.
- Stahre, Sven-Arne 1981. Nordiska folkhögskolan i Genève 50 år. AB PP Print.
- Stranius, Leo & Laaksonen, Lasse 2011. Verkkoaiikuttamista 2010-luvulla. Selvitys verkossa pääosin tai kokonaan tapahtuvan yhdistystoiminnan mahdollistamisesta. Selvityksiä ja ohjeita 1/2011. Oikeusministeriö. Saatavilla: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/76290/01_2010_verkkovaikuttamista_2010-luvulla_60s.pdf?sequence=1&isAllowed=y (haettu 5.11.2023).
- Suomen Kansanopistoyhdistys – Finlands Folkhögskolförening ry (SKY/FFS) 2023. Sosiaalipedagoginen ohjaus vapaassa sivistystyössä. Saatavilla: <https://peda.net/kansanopistot/sky/sospeva> (haettu 14.11.2023).
- Suomen YK-liitto 2023. Kestävän kehityksen tavoitteet. Saatavilla: <https://www.yk-liitto.fi/kestava-kehitys> (haettu 19.10. 2023).
- Suomenin, Helli & Tolvanen, Olli 1931. Opintokerhotyön opas. WSOY
- Suomenin, Martti 1928. Opintokerhoista ja opiskelusta. Alkuohjeita opiskeluun ryhtyville. Julkaisija tuntematon.
- Suoranta, Juha & Ryyänen, Sanna 2016. Taisteleva tutkimus. 2. päivitetty painos. Into Kustannus.
- Särkelä-Kukko, Mona 2014. Osallisuuden eriarvoisuus ja eriarvoistuminen. Teoksessa Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) Osallisuuden jäljillä. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys, 34–49.

- Tainio, Jukka 2004. Sivistysjärjestöjen tehtäväkuvan muuttumisesta järjestöoppimiseen eli elinikäiseen oppimiseen järjestöissä. Teoksessa Kantasalmi, Kari, Korhonen, Liisa & Tainio, Jukka Sivistysjärjestöjen itsemääritys. Tekstejä järjestötoiminnasta sivistystyöstä. Kansan Sivistystyön Liitto, 88–99.
- Tapio, Mari & Wevelsiep, Anneliina 2022. Johdanto. Teoksessa Tapio, Mari & Wevelsiep, Anneliina (toim.) Kansalaiset, toimikaa! Kansalaistoiminta 2020-luvulla. Kansalaisfoorumi, 6–13.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) 2023a. Nuorten mielenterveyshäiriöt. Saatavilla: <https://thl.fi/fi/web/mielenterveys/mielenterveyshairiot/nuortenmielenterveyshairiot> (haettu 18.10.2023).
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) 2023b. Suomalaisten huumeiden käyttö ja huumeasetteet 2022. Saatavilla: <https://thl.fi/thl/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/paihteet-ja-riippuvuudet/huumeet/suomalaisen-huumeiden-kaytto-ja-huumeasetteet> (haettu 18.10.2023).
- The Maddison Project and OECD. Stat, Kansalliset tilastokeskukset 2015. Saatavilla: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/original-maddison> (haettu 16.10.2023).
- Tilastokeskus 2021. Väestön koulutus rakenne. Saatavilla: https://stat.fi/til/vkour_2020_2021-11-03_tie_001_fi.html (haettu 13.9.2023).
- Tilastokeskus 2023. Koulutus Suomessa: yhä enemmän ja yhä useammalle. Saatavilla: <https://www.stat.fi/tup/suomi90/marraskuu.html> (haettu 20.11.2023).
- Tilastokeskus 2023. Opiskelijat ja tutkinnot. Saatavilla: <https://www.stat.fi/tilasto/opisk> (haettu 20.11.2023).
- Tilastokeskus 2023. Oppilaitosten tutkintoon johtamaton koulutus. Saatavilla: <https://www.stat.fi/kyselyt/otjk> (haettu 13.9.2023).
- Tilastokeskus 2023. Palkkarakenne. Saatavilla: <https://stat.fi/tilasto/pr> (haettu 19.8.2023).
- Tilastokeskus 2023. Väestörakenne. Saatavilla: <https://stat.fi/tilasto/vaerak> (haettu 18.8.2023).
- Toiviainen, Timo 2002. Vapaan sivistystyön visiot. Castrénilaista laatuviiniä uusissa tammitynnyreissä. Helsingin työväenopisto.
- Tomperi, Tuukka & Piattoeva, Nelli 2005. Demokraattisten juurien kasvattaminen. Teoksessa Kiilakoski, Tomi, Tomperi, Tuukka & Vuorikoski, Marjo (toim.). Kenen kasvatusta? Kriittinen kasvatusta ja toisinkasvatusta mahdollisuus. Vastapaino, 247–286.
- Tuomisto, Jukka 1991. Aikuiskasvatusta peruskäsitteen historiallinen kehitys. Teoksessa Aaltonen, Rainer & Tuomisto, Jukka (toim.) Valistus, sivistys, kasvatusta. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatusta Tutkimusseura, 30–67.
- Tuomisto, Jukka 2006. Edistävä ja viihdyttävä opintokerhotyö. Teoksessa Tuomisto, Jukka & Salo, Petri (toim.) Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatusta. Gummerus, 133–156.
- Tuomisto, Tero 2022. Työväkeä, sivistystä, liikettä 1. Satavuotias Työväen Sivistysliitto. Into Kustannus.
- Tuomisto, Tero 2023. Työväkeä, sivistystä, liikettä 2. Satavuotias Työväen Sivistysliitto. Into Kustannus.
- Turunen, Jorma 2005. Think tankit ja poliittiset säätiöt Euroopassa. Esityksiä suomalaisista toteuttamismalleista. Hallituksen politiikkaohjelma. Kansalaisvaikuttaminen. Oikeusministeriön julkaisu 4/2005.
- Turunen, Jorma 2011. Olavi Hurri, opintokerhot ja opintokeskuslaki. Teoksessa Minkkinen, Merja (toim.) Oikeastaan aika mielenkiintoinen elämä. Olavi Hurrin muistelmat. Työväen Sivistysliitto, 158–164.
- Vaherva, Seppo, Malinen, Anita, Moisio, Antti, Raivola, Reijo, Salo, Petri, Kuusipalo, Paula, Silvennoinen, Heikki & Vaahtera, Kaisa 2007. Vapaan sivistystyön vaikuttavuus ja suuntaviivaopinnot. Koulutusta arviointineuvoston julkaisuja 25.
- Vahtola, Jouko 2003. Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin. Otava.
- Valavaara, Oiva 1939. Työväen Sivistysliiton toiminta numeroiden valossa. Teoksessa Työväen Sivistystyö II. Työväen Sivistystyö 1919–1939.
- Valavaara, Oiva 1954. Työväen Sivistysliiton toiminta luvuin esiteltynä. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö. Tammi.
- Valtion nuorisoneuvosto 2023. Nuorisobarometri. Verkkosivut. Saatavilla: <https://tietoanuorista.fi/nuorisobarometri/> (haettu 15.9.2023)
- Valtioneuvoston (VN) periaatepäätös suomalaisesta demokraatiapäätöksestä 2020-luvulla 2022a. Kansallinen demokraatiohjelma 2025:n valmistelu- ja koordinaatioryhmä.

- Oikeusministeriön (OM) julkaisuja 2022:40. Saatavilla: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164419/OM_2022_40.pdf?sequence=1&isAllowed=y (haettu 29.10.2023)
- Valtioneuvoston (VN) tasa-arvopoliittinen selonteko 2022b. Valtioneuvoston julkaisuja 2022:49. Saatavilla: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-592-0> (haettu 3.9.2023).
- Vapaa! Fri! -hanke 2021. Vapaaehtoistoiminnan aseman edistäminen ikääntyvässä yhteiskunnassa -väliraportti. Oikeusministeriö. Saatavilla: <https://Vapaa!-Fri!%20-hankkeen20%-valiraportti> (haettu 2.10.2023).
- Vapaa kansansivistystyö 1942. Kansansivistysopillisen yhdistyksen I vuosikirja. Kansansivistysopillinen yhdistys.
- Vapaa kansansivistystyö 1943. Kansansivistysopillisen yhdistyksen II vuosikirja. Kansansivistysopillinen yhdistys.
- Vapaa kansansivistystyö 1946. Kansansivistysopillisen yhdistyksen V vuosikirja. Kansansivistysopillinen yhdistys.
- Vapaa Sivistystyö ry (VST) 2023a. Toimenpidesitumus 2023–2025. Saatavilla: <https://sitoumus2050.fi/toimenpidesitoumukset#/details/810996> (haettu 27.9.2023)
- Vapaa Sivistystyö ry (VST) 2023b. Vapaa sivistystyö muutoksen tekijänä. Saatavilla: <https://peda.net/yhdistykset/vst/hankeet/vsmt> (haettu 2.9.2023).
- Vapaa Sivistystyö ry (VST) 2023c. Vapaan sivistystyön tiekartta 2030. Saatavilla: <https://peda.net/yhdistykset/vst/vst/strategia/vapaan-sivistystyön-tiekartta-2030-final.pdf> (haettu 19.10.2023).
- Vapaan Sivistystoiminnan Liitto (VSL). Toimintakertomus 1997.
- Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009–2012, 2009. Opetusministeriön asettaman valmistelutyöryhmän loppuraportti. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009:25. Opetusministeriö.
- Vapaan sivistystyön rakenne- ja rahoitustyöryhmän muistio 2014. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:25. Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Veilhti, V.O. 1954. Työväenluokan organisoinnin ja sivistyspyrkimysten sosiologista tarkastelua. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö. Tammi.
- Velthuis, Ruud 2002. Why Should We Have Political Education. Lifelong Learning in Europe 4/2022.
- Viitasalo, Maire 1986. Kuusamon kansanopisto 1909–1984. Kuusamon kansanopisto.
- Voionmaa, Väinö 1991. Työväen sivistysliikkeen perusteita. Teoksessa Aaltonen, Rainer & Tuomisto, Jukka (toim.) Valistus, sivistys, kasvatus. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön 32. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 232–241.
- Vuosittainen maahanmuutto- ja turvapaikkaraaportti 2021. Euroopan muuttoliikeverkosto 2022.
- Wallén, Björn (toim.) 2000. Kunskapens knytikalas. Finlandssvensk studieverksamhet under 80 år. Svenska Folkskolans Vänner.
- Westermarck, Harri 2020. Eteen, taakse ja sivulle. Studia Generalian sivistystarina Helsingin yliopistossa 1984–2010.
- Yeung, Anne-Birgitta 2020. Tärkein motiivi on auttamisen halu. kansalaisyhteiskunta.fi-sivusto. Saatavilla: <https://kansalaisyhteiskunta.fi/tietopankki/tarkein-motiivi-on-auttamisen-halu/> (haettu 20.9.2023).
- Yhteenveto kestävän kehityksen toimikunnan kyselyn tuloksista 2021. Toimikunnan jäsenten keskeiset toimet Agenda 2030:n edistämiseksi Suomessa. Saatavilla: <https://kesta-vakehitys.fi/documents/2167391/93294703/ToimikunnankyselyRAPORTTI.pdf./9284f744-c43b,e28b-1854> (haettu 28.10.2023).
- Ympäristöministeriö (YM) 2023. Mitä on kestävä kehitys? Saatavilla: <https://ym.fi/mita-on-kestava-kehitys> (haettu 7.9.2023).
- Yrjölä, Pentti 1994. Kansanopistot. Teoksessa Jaku-Sihvonen, Ritva & Yrjölä, Pentti (toim.) Aikuiskoulutus Suomessa 1990-luvulla. Opetushallitus, 73–94.
- Yrjölä, Pentti 1997. Opintokeskusten itsearviointi 1997. Opetushallitus.
- Yrjölä, Pentti 2003. Aikuiskoulutuspolitiikka vapaassa sivistystyössä ja opintokeskusten toiminnassa. Teoksessa Riikonen, Virpi (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Opintotoiminnan Keskusliitto, 82–91.
- Zetterberg, Seppo (toim.) 1987. Suomen historian pikkujättiläinen. WSOY.
- Zullkifli, Erme H. 2021. What is participation 2021. Eldis. Saatavilla: <https://www.eldis.org/keyissues/what-paticipation> (haettu 19.9.2023).

PAINAMATTOMAT ALKUPERÄISAINESTOT

Hahtela, Riikka 2004. Osallisuus. Julkaisematon käsikirjoitus.

Horsdal, Marianne 2004. Competencies for Active Citizenship. Opetusmoniste 16.5.2004.

Niemelä, Seppo 2001. Vapaa sivistystyö. Julkaisematon artikkeli 3.4.2001.

Niemelä, Seppo 2002a. Kansalaisopinnot. Muistio 18.4.2002.

Niemelä, Seppo 2002b. The Nordic Way of Educating Social Capital and Citizenship. Alustus Social Capital and Citizenship -seminaarissa 5.6.2002.

Turunen, Jorma 2001. Ten Years After. On Lifelong Learning, Adult Education and the European Union in 1991–2001. Alustus EAEA:n liittokokouksessa Hampurissa 9.11.2001.

Yeung, Anne-Birgitta. Vapaaehtoistyö. Alustus Kansanvalistusseuran tilaisuudessa 25.10.2004.

AIKAKAUSKIRJA- JA LEHTIARTIKKELIT

Chenoweth, Erica, Choi-Fitzpatrick, Austin, Pressman, Jeremy, Santos, Felipe & Ulfreider, Jay 2020. The global pandemic has spawned new forms of activities – and they're flourishing. The Guardian 20.4.2020. Saatavilla: <https://theguardian.com/commentisfree/2020/apr/20/the-global-pandemic-has-spawned-new-forms-of-activism-and-they-are-flourishing> (haettu 12.9.2023).

Englund, Tomas 2006. Deliberative communication: a pragmatic proposal. Journal of Curriculum Studies 38:5.

Fornaciari, Alekski & Männistö Perttu 2015. Yhteiskunta- ja demokratiakasvatuksen sudenkuoppia. Opettajien avulla kohti kriittisempää kansalaisuutta. Kasvatus & Aika 2015:9, 77–86.

Harju, Aaro 2013. Demokratiatalkoita tarvitaan. Aikuiskasvatus 3/2013.

Helsingin Sanomat 31.5.2023.

Häikiö, Liisa 2006. Kansalaisosallistuminen ja hallintaverkostot. Janus. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 14(1), 47–52. Saatavilla: <https://journal.fi/janus/article/view/50355> (haettu 14.5.2023).

Hämäläinen, Juha 2022. Toivon pedagogiikka. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja 23, 121–127.

Isola, Anna-Maria, Turunen, Elina & Hiilamo, Heikki 2016. Miten köyhät selviytyvät Suomessa? Yhteiskuntapolitiikka 2/81, 150–160.

Kajanoja, Jouko 2002. Sosiaalinen pääoma. Kansalaisfoorumi-lehti 1/2002.

Kaleva 9.1.1970.

Kittilä, Riitta & Marttinen Kirsti 2023. Kaikki hyvin suomalaisessa kansalaisyhteiskunnassa? Kanava 3/2023.

Laininen, Erkki 2018. Transformatiivinen oppiminen ekososiaalisen sivistymisen mahdollistajana. Ammattikasvatuksen Aikakauskirja 20. Saatavilla: <https://journal.fi/akakk/article/view/84515> (haettu 15.11.2023).

Laitinen, Matti & Nurmi, Kari E. 2003. Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvaminen suomalaisten elämäkertojen valossa. Aikuiskasvatus 2/2003.

Moilanen, Antti, Kaartinen, Jyrki & Taneli, Matti 2021. Sivistys ja demokratia. Kasvatus & Aika 15.

Niinikoski, Marja-Liisa & Välikangas, Liisa 2012. Uusi yhteisöllisyys muuttaa demokratiaa. Vieraskynä. Helsingin Sanomat 24.2.2012. Saatavilla: <https://www.hs.fi/paakirjoitukset/art2000002521373.html> (haettu 29.10.2023).

Nivala, Elina 2010. Osallistuminen sosiaalipedagogisen toiminnan periaatteena. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja 11/2010, 111–122.

Nivala, Elina & Ryyänen Sanna 2013. Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja 14/2013, 9–39.

Ollikainen, Marketta 2000. Ei yksin bruttokansantuotteesta. Sosiaalinen pääoma on tärkeä voimavara. Dialogi 5/2000.

Opastaja 2–3/1935–1936. Opastaja. Pohjois-Pohjanmaan Nuorisoseurojen Liiton neuvonta- ja tiedonantolehti 1929–1964, nimellä Opas.

Opintokerholainen 3/1950, 2/1960, 2–3/1976.

Pohjola, Matti 2017. Suomen talouskasvu ja sen lähteet 1860–2015. Kansantaloudellinen aikakauskirja 3/2017, 266–292.

Pyrkijä 1918, 1922, 1929, 1952, 1953, 1955, 1963.

Riihinen, Olavi 2001. Vapaaehtoistoiminta lisää sosiaalista pääomaa. Sosiaaliturva 18/2001.

Rättälä, Tiina 2001. Kansalaistuva politiikka? Huomioita kansalaisaktiivisuudesta uutena poliittisena toimijuuutena. Poliitiikka 43/2001.

Smolka, Theresia 2021. Decline of Democracy – the European Union at a Crossroad. Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft 15(1), 81–105. Saatavilla: <https://doi.org/10.1007/s12286-021-00481-w>
<https://doi.org/10.33350/ka.10897143> (haettu 20.5.2023).

HAASTATTELUT JA TIEDONANNOT

Ikonen, Teuvo 26.9.2023

Ilvonen, Anne 2.11.2023

Juntumaa, Inari 2.11.2023

Kinnunen, Pekka 1.9.2023

Kumpumäki, Tuula 2.10.2023 ja 23.10.2023

Laine, Eija 22.9.2023

Lithovius, Jutta 23.10.2023

Lähde, Kirsi 2.11.2023

Mäkeläinen Arja 2.10.2023

Mäki, Kirsi 2.11.2023

Niemelä, Seppo 15.6.2010

Pulkkinen, Hanna 4.9.2023

Pyökkölä, Markku 26.9.2023

Ranki, Tapani 18.9.2023

Rantala, Jaakko 15.9.2023

Rantanen, Pertti 18.9.2023

Sallila, Pekka 18.9.2023

Salo, Marita 6.9.2023 ja 2.11.2023

Söder, Katri 4.9.2023

Ukkola, Inka 31.8.2023 ja 24.10.2023

Valke, Ahti 26.9.2023

Yliselä, Paula 14.9.2023 ja 24.10.2023

Yrjölä, Pentti 11.9.2023

Öhman, Anna-Karin 30.8.2023

Opintokeskusten historia ja nykypäivä – Oppimista ja osallisuutta yli sata vuotta kokoaa yhteen opintokeskusten historian.

Julkaisussa kuvataan aluksi kansansivistystyön ensiaskeleet 1800-luvulla, murrosaikojen ja kasvun vuosien vaikutus opintotoiminnan muotoihin sekä viime vuosikymmenien vaiheet, joissa toimintamuodot ovat monipuolistuneet, laajentuneet ja vakiintuneet, tosin talouden ristipaineissa. Opinalua ei Suomen kansalta ole puuttunut.

Toisessa osassa opintokeskustoimintaa esitellään seitsemän teeman kautta: Alusta alkaen päämääränä on ollut ihmisten kouluttaminen kansalaisyhteiskunnan toimijoiksi ja aktiivisiksi kansalaisiksi. Toiminnassa on vahvistettu osallisuutta ja sosiaalista pääomaa, mitä on tukenut myös monipuolinen kulttuurin harrastaminen. Pitkäikäisenä arvona on ollut demokratian edistäminen, ja 2000-luvulla on tuotu yhä kirkaammin esiin kestävä kehitys, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus.

Julkaisu on opintokeskusten syntyä ja toimintaa kuvaava perusteos päättäjille ja vapaan sivistystyön toimijoille. Se toimii erinomaisesti lukemistona opinnoissa, joissa käsitellään Suomen kansalaisyhteiskunnan historiaa, järjestötyötä ja aikuiskasvatusta.

Kirjoittajat:

Valtiotieteen maisteri, opetusneuvos Jorma Turunen on ollut Työväen Sivistysliiton pitkäaikainen pääsihteeri. Hän on vaikuttanut myös pohjoismaisessa ja eurooppalaisessa aikuiskasvatusyhteistyössä, mm. Pohjolan kansanakatemian (Nordens Folkliga Akademi) rehtorina, EU:n komission asiantuntijaryhmien jäsenenä ja Euroopan aikuiskasvatusjärjestön (European Association for the Education of Adults) puheenjohtajana.

Filosofian tohtori, järjestöneuvos Aaro Harju on kansalaisyhteiskunnan moniottelija. Hänen kiinnostuksen kohteitaan ovat olleet kansalais- ja järjestötoiminnan kehittäminen, kansalaisyhteiskunnan, osallisuuden, yhteisöllisyyden ja osallistuvan demokratian edistäminen sekä ihmisten omaehtoisen opiskelun tukeminen. Aaro Harju on toiminut kansalaisjärjestöjohtajana ja Sivistysliitto Kansalaisfoorumin pääsihteerinä.